

24

2/2024

Annales historici Presovienses

Európska únia

Európsky fond regionálneho rozvoja

Agentúra

Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR
pre štrukturálne fondy EÚ

*„Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku.
Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ“*

Operačný program
VÝSKUM a VÝVOJ

**Publikácia je vydaná ako periodikum v rámci
„Centra excelentnosti sociohistorického
a kultúrohistorického výskumu“.
Časopis je registrovaný v textovej databáze ADT
(Arcanum Digitalis Tudománytár).**

**Annales historici
Presovienses**

Inštitút histórie
FF PU v Presove

VOJVOĐINSTVO
PRIRODNOG
UNIVERZITETA

ANNALES HISTORICI PRESOVENSES

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 2/2024, roč. 24

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Ul. 17. novembra 15

080 01 Prešov

ahp@unipo.sk

<https://ahp.sk/>

Redakčná rada:

doc. Mgr. Annamária Kónyová, PhD. (Prešov) (predsedníčka)

prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc. (Bratislava)

PhDr. Milan Belej, CSc. (Nitra)

doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc. (Prešov)

prof. Mgr. Miroslav Daniš, CSc. (Bratislava)

doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. (Prešov)

doc. Mgr. Marcela Domenová, PhD. (Prešov)

doc. PhDr. Ľubica Harbulová, CSc. (Prešov)

prof. PhDr. Roman Holec, CSc. (Bratislava)

doc. PhDr. Martin Javor, PhD. (Prešov)

doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (Prešov)

Dr. h. c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD. (Prešov)

Apl. Prof. Dr. Albert Kotowski (Bonn)

PhDr. Eva Kowalská, DrSc. (Bratislava)

PhDr. Rastislav Kožiak, PhD. (Banská Bystrica)

doc. Igor Lichtej, CSc. (Užhorod)

PhDr. Slavomír Michálek, DrSc. (Bratislava)

prof. Dr. Pap József (Eger)

prof. Dr. Papp Klára (Debrecen)

doc. Dr. Forisek Péter (Debrecen)

Univ. Prof. Dr. Dr.h.c. Dr. Karl Schwarz (Wien)

prof. ThDr. Peter Šturák, PhD. (Prešov)

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (Prešov)

prof. Dr. Waclaw Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakcia:

Mgr. Lucia Šteflová, PhD. (šéfredaktorka), doc. Mgr. Annamária Kónyová, PhD., doc.

PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD., doc. Mgr. Monika Bizoňová, PhD., Mgr. Klaudia Sokolová

Za obsah príspevkov a jazykovú úpravu zodpovedajú jednotliví autori.

©Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Vydavateľstvo
Prešovskej univerzity 17. novembra, 080 01 Prešov, IČO 17 070 775.

Dátum vydania:

december 2024

ISSN 2989-3089 (online)

ISSN 1336-7528 (tlačené vydanie)

Evidenčné číslo MK SR: EV 227/23/EPP

EV 6135/23/PT

OBSAH

ŠTÚDIE	5
<i>Władysław Tabasz</i>	
Japońska droga do chrześcijaństwa – pierwsze dziesięciolecie	7
<i>Balogh Judit</i>	
Puritanizmus a kultúrna premena severovýchodného	
Uhorska v 16. – 17. storočí	14
<i>Ivan Mrva</i>	
Niekoľko fragmentov z osudov protestantov v období	
panovania Márie Terézie	29
<i>Peter Kónya</i>	
Cholera a sedliacke povstanie roku 1831 v okolí Vranova	39
<i>Martin Molnár</i>	
Finančná stráž na Zemplíne v slovenskej dobovej tlači z rokov 1918 – 1948	64
 MATERIÁLY	 75
<i>Andrea Ferencová</i>	
Matilda – vážená cisárovná vs. nenávidená „skoro“ kráľovná	77
<i>Kludia Sokolová</i>	
Superintendenti Potiského dištriktu uhorskej evanjelickej cirkvi a. v.	92
<i>Michał Wojnarowski</i>	
Dzieje społeczności żydowskiej w Krakowie od średniowiecza	
do końca zaborów	103
 KRONIKA, RECENZIE, GLOSY	 111

CONTENTS

ARTICLES.....	5
<i>Władysław Tabasz</i> Japan's road to Christianity – the first decades	7
<i>Balogh Judit</i> Puritanism and the Cultural Transformation of North-Eastern Hungary in the 16th-17th Centuries.....	14
<i>Ivan Mrva</i> A few fragments from the fate of Protestants during the reign of Maria Theresa.....	29
<i>Peter Kónya</i> Cholera epidemic and the Peasants' Uprising of 1831 in the Vranov area.....	39
<i>Martin Molnár</i> Financial Guard in Zemplin in the Slovak period press from 1918 – 1948.....	64
 MATERIALS	 75
<i>Andrea Ferencová</i> Matilda – the Honourable Empress vs. the Hated „almost“ Queen	77
<i>Klaudia Sokolová</i> Superintendents of the Tiszai district of the Evangelical Church a. v.	92
<i>Michał Wojnarowski</i> The history of the Jewish community in Kraków from the Middle Ages to the end of the partition of Poland	103
 CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS	 111

**ŠTÚDIE
ARTICLES**

Japońska droga do chrześcijaństwa – pierwsze dziesięciolecie

Władysław TABASZ

TABASZ, Władysław. Japan's road to Christianity – the first decades. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 24, no. 2, p. 7 – 13.

Japan's contemporary Catholic (Christian) community can be estimated as approximately 536,000 people, a small (about 0.4%) fraction of the country's population reaching 125 million. After the long and difficult path of the spread of Christianity in Japan, the dynamics of the Catholic Church's persistence and development are worthy of note. The history of Christianity in Japan dates back to 1549, when, on 15 August, the later Saint Francis Xavier, together with three Japanese baptised by him in the town of Malakka, stopped in the town of Kangoksima on the island of Kiusiu. What followed was nearly 300 years of bloody persecution of missionaries and followers.

Keywords: Japan, Christianity, Catholics, missionaries, Jesuits, persecution.

Wprowadzenie

Współczesna japońska społeczność katolicka (chrześcijańska) liczy około 450 tys. osób, co stanowi niewielki (około 0,4%) ułamek populacji kraju sięgającej ponad 120 milionów. Po długiej i cierpiętniczej drodze upowszechnienia chrześcijaństwa w Japonii, dynamika trwania i rozwoju tego Kościoła jest godna uwagi. Dzisiejsza rzeczywistość Kościoła katolickiego w Japonii to m.in.: otwarta wielokulturowość nowych wyznawców, rosnący udział katolickich szkół w edukacji powszechnej kraju, trwała siła i wpływ zakonu jezuitów, a także trwająca od lat wspólna misja pokojowa z Watykanem po doświadczeniach ostatniej wojny z użyciem atomu. Prezentowany materiał obejmuje pierwsze dziesięciolecie chrześcijaństwa, przypadające na okres wczesno-nowożytny i nowożytny.

Pierwsi misjonarze w Japonii

Dzieje chrześcijaństwa w Japonii¹ datuje się na rok 1549, kiedy to w dniu 15 sierpnia późniejszy święty Franciszek Ksawery² wraz z trzema

¹ W języku japońskim określana jako *Nipon* lub *O Dai Nipon*.

² Franciszek Ksawery, właśc. Francisco de Jaso y Azpilcueta – baskijsko-hiszpański duchowny katolicki, kapłan w stopniu prezbitera, członek zakonu jezuitów, który współtworzył, misjonarz, później święty katolicki zwany apostołem Indii, za: W. A.

Japończykami ochrzczonymi przez siebie³ w miejscowości Malakka, zatrzymał się w mieście Kangoksima (Kangoxima) na wyspie Kiusiu – jej południowym krańcu. Towarzyszyło mu dwóch innych zakonników, tj. O. Cosmas de Tores i brat Jan Fernandez. Japonia była wówczas, i od roku 1371, pod panowaniem Chin, a w rzeczywistości była organizmem państwowym niezbyt zwartym. Położona była na wielu wyspach, których rządcy zdobywali niezależność od władzy centralnej. Kiedy O. Franciszek Ksawery przebiegając liczne prowincje i wyspy państwa japońskiego krzewił chrześcijaństwo, wielu lokalnych tzw. bonzów zakazywało mu nowych nieznanych praktyk. W efekcie rosnących zakazów w wielu miejscowościach religia chrześcijańska zabroniona została pod karą śmierci. Mimo to powstały wówczas gminy chrześcijańskie m.in. w: Kangoxima, Firando, Amanguchi i Fucheo. Ofiarny jezuita Franciszek udał się wkrótce do Chin, mając nadzieję, że po powrocie do Japonii z większą swobodą będzie mógł krzewić dzieło misyjne. Niestety zmarła nagle w Chinach w dniu 2 grudnia 1552 roku w Shangchuan Dao, Jiangmen (Chiny). Miejszem jego pochówku jest Basilica of Bom Jesus, Stare Goa w Indiach,⁴ gdzie rozpoczął swoją działalność misyjną 6 maja 1542 roku.

Podjęte próby instalowania hierarchii kościelnej w Japonii miały miejsce już w roku 1566, kiedy udał się na wyspy Melchior Carneiro – koadiutor patriarchy abisyńskiego, działający na mocy rozporządzenia Piusa V. Carneiro nie zdołał dotrzeć do wybrzeży Japonii, ale pierwszym biskupem który dotarł do Nagasaki był w roku 1596 Piotr Martinez, lecz w następnym roku został wydalony z granic Japonii. Od tego czasu ciężar pracy misyjnej na wyspach spoczął na prowincjałach OO. Jezuitów.⁵

Odejście Franciszka Ksawerego nie przerwało pracy misyjnej w Japonii, a jego współbracia zakonnicy doprowadzili w niedługim czasie do powstania nowych prowincji chrześcijańskich. W roku 1564 w Meako, stolicy mikada, istniało już 7 kościołów i kaplic. Podobny efekt uzyskali w miastach Osaka i Sakai, a jeszcze znacznie obfitsze żniwo prowadzili na

Niewęgłowski, *Leksykon świętych*. Warszawa : Świat Książki, 2006, s. 194.

³ Pierwszym ochrzczonym Japończykiem był Anjirō, który przyjął imię Paweł.

⁴ Bazylika Bom Jezus, to kamienny, nietynkowany kościół z 1594 r. przypominający bardziej świątynię z Toskanii niż z Indii. Jest ona najważniejszym kościołem Indii i tu spoczywają szczątki św. Franciszka, sprowadzone po jego śmierci z Chin.

⁵ Pierwsze informacje dotyczące tego okresu zawarto w publikacji: ORASSET. *Histoire de l'Eglise de Japon*. 2 vol. Paris 1715, z której zaczerpnięto sporo wiedzy na zadany temat.

zachodnim brzegu wyspy Kiusiu, gdzie do roku 1562 już kilka większych miast portowych było w przeważającej większości chrześcijańskimi. Nawet książę Omura przyjął wówczas chrzest i spalił świątynię pogańską, a wielu swoich poddanych przekonał do religii Chrystusa. W roku 1565 krzewiciele ewangelii dotarli do wyspy Sikoku, gdzie nawrócili panującego księcia Tambę. Podobne postępy uczyniło Chrześcijaństwo do roku 1566 na wyspach Gotto, na południowy zachód od Kiusiu. Gdy w roku 1564 rządy lokalne objął energiczny Nobunanga - władca Woari, sytuacja misjonarzy była zadowalająca gdyż ten chętnie widział swoich poddanych i poddanych okolicznych książąt przyjmujących chrzest. W efekcie większość dostojników państwa, krzewicieli nauki, żołnierzy, a także bogatych kupców przyjęła naukę Jezusa Chrystusa. Zachowała się informacja z czasu przybycia do Japonii jezuita O. Aleksandra Valignianiego⁶ z roku 1579, kiedy zastał tam już ponad 150 tys. chrześcijan, a w pracy misyjnej uczestniczyło 59 misjonarzy, w tym 26 Japończyków wstąpiło do Towarzystwa Jezusowego⁷. Wkrótce liczba kościołów i kaplic wzrosła do ponad 250 obiektów, założono seminarium w Ansukiamia. Chrześcijaństwo stało się tak powszechne, że w roku 1582 deputacja⁸ nawróconych książąt japońskich wraz z kilkoma ojcami Towarzystwa Jezusowego udała się do Rzymu, gdzie przyjmował ją papież Grzegorz XIII i jego następca Sykstus V. Powrót delegacji do Japonii świadkowie określili jako entuzjastyczny. Jednak w tym samym roku nastąpił nagły i niespodziewany zwrot w wewnętrznych stosunkach japońskich.

Czas ofiar i udręki japońskich chrześcijan

Po samobójczej śmierci księcia Nobunangi w dniu 21 czerwca 1682 roku, rządy objął bitny ale okrutny Taikosama. W pierwszej chwili sprzyjał on misjonarzom, jednak z niejasnego do końca powodu (zazdrość o wpływy) w dniu 25 lipca 1587 roku podpisał dekret usuwający zakonników za granice swojego państwa. W kolejnym kroku nakazał zburzyć większość kościołów i kaplic. Chrześcijanie podjęli mimo to swoje praktyki w ukryciu tak, że w roku 1589 w jednej tylko prowincji Arima ochrzczono 11,5 tys. pogan i innowierców. Podobnie było również w innych prowincjach.

⁶ Alessandro Valignano SJ (ur. w lutym 1539 r. w Chieti, zm. 20 stycznia 1606 r. w Makau) – włoski prezbiter rzymskokatolicki, misjonarz.

⁷ Towarzystwo Jezusowe, SJ, jezuita – męski papieski zakon apostolski założony przez Ignacego Loyolę, Franciszka Ksawerego i Piotr Fabera.

⁸ Deputacja - grupa osób powołana urzędowo do wykonania jakiegoś zadania.

cjach, a prześladowania kontynuowano nadal. Dopiero udział w bitwach i waleczność książąt chrześcijańskich przy zdobywaniu Korei, częściowo złagodziła zawziętość Taikosamy. Tym bardziej, że zadowolony z łatwego zwycięstwa książę pragnął zawładnąć także Filipinami, będącymi wówczas pod panowaniem Hiszpanów. A z tymi chciał ponadto nawiązać korzystne stosunki handlowe. Niestety, przybycie 4 franciszkanów⁹, dorozumianych jako wysłanników gubernatora hiszpańskiego, którzy jawnie kontynuowali głoszenie ewangelii zamiast układać się z księciem, rozdrażniło dramatycznie Taikosamę. W roku 1596 wydał kolejny dekret, tym razem nakazujący krwawe prześladowanie chrześcijan. W krótkim czasie jego ofiarą padło 6 franciszkanów, 3 jezuitów i 14 chrześcijan. Wszystkich tych 23 męczenników japońskich papież Urban VIII ogłosił w roku 1627 błogosławionymi, a Pius IX w roku 1862 podniósł do wyższej godności zaliczając ich w poczet świętych Kościoła katolickiego. Od 1597 roku rozpoczęły się krwawe prześladowania tutejszych chrześcijan, a jezuita otrzymali ponowny rozkaz opuszczenia Japonii. Była już wówczas licząca się grupa 125 misjonarzy, w tym 46 kapłanów, którzy podejmowali się apostołowania potajemnie mimo zburzenia 137 kościołów i domów misjonarskich. Poprawa ich bytu nastąpiła po śmierci Taikosamy, ale nie na długo. Regentem został Daifusama (1508-1616), odwołując dekrety swego poprzednika i wspomagając wprost misje. Jego działanie było powodowane względami osobistymi i politycznymi. Należało osadzić na urządzie następcę, którym mógł być właśnie syn Daifusamy, a nie syn znienawidzonego Taikosamy. I tu mogli szaleć przeważać książęta wspomagający chrześcijaństwo. Zapewne w tym celu odbyła się w Nagasaki uroczysta procesja Bożego Ciała, a ponadto w tym czasie szacowano liczbę chrześcijan japońskich od 750 tys. do nawet 1,8 mln wyznawców. Byli także lokalni książęta nieprzejednani w zwalczaniu europejskiej religii. Takim był właśnie okrutny Michał z Arimy, który aby poślubić wnuczkę Daifusamy wyrzekł się religii Chrystusa, zaś prawowitą małżonkę wypędził ze swoich włości. Ofiarę z jego ręki poniosło wielu kapłanów i wiernych, a to był dopiero początek jego 30-letnich krwawych rządów zakończonych niemal zupełnym usunięciem chrześcijaństwa. Nie bez przyczyny zewnętrznej zaistniał taki stan rzeczy. Otóż Daifusama dostrzegł w wyprawach handlowych Portugalczyków, Hiszpanów i Holendrów (w chrześcijanach) zakusy koloni-

⁹ Franciszkanie – zakony i zgromadzenia zakonne Kościoła katolickiego, założone lub współzałożone przez św. Franciszka z Asyżu, bądź odwołujące się do jego osoby i duchowości.

zacyjne. Czy uzasadnione, trudno dociec. Widząc w nich wrogów niebezpiecznych dla kraju, w 1612 roku wydał edykt zabraniający wyznawanie religii chrześcijańskiej i zburzył kolejne kościoły. W kolejnych dwóch latach nakazał sporządzić listy chrześcijan aby ich zmusić do odstępstwa od wiary, a misjonarzy wezwał do Nagasaki i przymusowo zaokrętowanych odesłał do Manili. Dekrety Daifusamy nie zawierały wprawdzie kary śmierci za wiarę, ale wśród pospólstwa narastała nienawiść prowadząca do mordowania sąsiadów-chrześcijan i 48 misjonarzy. Ostateczny cios dla chrześcijaństwa wyniknął z walki dwóch pretendentów do tronu japońskiego. Starali się o tę posadę wspomniani synowie poprzedników, a chodziło o Fideyor'ego - syna Taikoisamy i Fidetadę¹⁰ - syna Daifusamy. Chrześcijanie otwarcie poparli Fideyor'ego i to ich zgubiło, bo zwyciężył 2 czerwca 1615 roku konkurent (Fidetada) wprowadzając wraz z ojcem Daifusamą drakońskie metody zemsty na misjonarzach i ich słuchaczach. Na porządku dziennym było ścinanie i palenie żywcem duchownych z grona franciszkanów, jezuitów, dominikanów i augustianów. Oprawcy nie mieli litości także dla prostego ludu, mordowano więc nawet matki z małymi dziećmi z domów chrześcijańskich. Nie bez winy byli także Holendrzy, którzy skonfliktowani z Kościołem katolickim, wyłapywali ukrywających się na ich okrętach misjonarzy i oddawali w ręce Japończyków. Z biegiem lat do krwawego Fidetady dołączył jego syn współregent Yemitsi, który poprzednikowi nie ustępował w okrucieństwie. Zarządził wypędzenie wszystkich Hiszpanów i Portugalczyków z kraju, zabronił noszenia cudzoziemskich ubiorów, a dotychczasowe edykty prześladowcze znacznie zaostrzył. W prowincji zarządzanej bezpośrednio przez Yemitsi'ego zginęło około pół tysiąca osób, nawet spośród tubylców dających tylko schronienie duchownym. Na przekór ponoszonym ofiarom zdeklarowanych chrześcijan przybywało, a nawet w 1623 roku udało się wylądować na wyspie kolejnym trzem dominikanom, czterem franciszkanom i dwom augustianom. Od 1632 roku, po śmierci obydwóch okrutników (Fidetady i jego ojca Daifusamy) spodziewano się złagodzenia represji. Niestety w wielu prowincjach zwiększono prześladowanie poprzez wyszukiwanie w portach i na okrętach przybywających potajemnie misjonarzy i na miejscu karano okrutną śmiercią. Jedną z metod zadawania męki i śmierci był tzw. dół, w którym wieszano głowę w dół skazańca, rozcinając mu uprzednio tętnicę skroniową (łac. *arteria temporalis superficialis*). W ten sposób po

¹⁰ W źródłach występuje także jako *Hidetada*.

kilkudniowych męczarniach skazaniec kończył życie. Innych tak długo pojono wodą, aż ich brzuchy pękały. W obliczu spodziewanych męczarni nawet bardzo zaangażowany jezuita z 28-letnim stażem misyjnym i tytułem prowincjała O. Krzysztof Pereira, odstąpił w dniu 18 października 1638 r. od wiary chrześcijańskiej.¹¹

Wspomniani Holendrzy, ale także Anglicy, którzy dla swoich samolubnych interesów pomagali prześladowcom w wyszukiwaniu ofiar, także z biegiem lat zostali skarceni. W roku 1636 ogłoszono edykt zabraniający Europejczykom, w tym także Holendrom i Anglikom, przybywania do Japonii. Tym bardziej, że w całym kraju wybuchła wojna domowa, przybierająca pozory walki religijnej. Zorganizowani w obronie chrześcijanie zgromadzili się w fortecy Farunojo. Niestety została ona jednak zdobyta i to przy pomocy dział pożyczonego Japończykom przez holendra Koekebakera. W efekcie klęski 13 kwietnia 1638 roku wymordowano 35 tys. chrześcijan, w tym setki misjonarzy. Jedną z ofiar był polski duchowny O. Wojciech Męciński¹² jezuita. Kiedy w następnego roku utonął ostatni prowincjał OO. Jezuitów Kacper de Amaral, dzieło misyjne w Japonii kontynuowane od stu lat wygasło bezpowrotnie. Do wybrzeży Japonii mogli przybijać wyłącznie Holendrzy i to pod warunkiem przyjmowania różnych upokorzeń zadawanych Europejczykom. Zakazane mieli jakiegokolwiek skojarzenia chrześcijańskie, do znieważania krzyżu i obrazów świętych włącznie. Ale taka była cena za możliwość pobytu na japońskiej ziemi.

Zakończenie

Faktem było, że jeszcze przez wiele lat XVII i XVIII wieku misjonarze Kościoła katolickiego podejmowali próby potajemnego przedostania się do Japonii i pozbawionych opieki duchowej wyznawców. Przykładem jest wyprawa duchownego włoskiego Giovanniego Battisty *Sidottiego*, który towarzysząc kardynałowi Toornon do Azji zachodniej przedostał się do Japonii. O jego losach i śmierci nie było wiadomo przez blisko sto kolejnych lat, podobnie jak o losach innych chrześcijan. Dopiero w roku 1829,

¹¹ Jednak po kolejnych 20 latach O. Pereira poniósł śmierć męczeńską za wiarę.

¹² Wojciech Męciński (1598 – 1638) – polski szlachcic herbu Poraj, absolwent Akademii Krakowskiej, jezuita pracujący m.in. w Indiach i Kambodży, znany jako Alberto Polacco, Albertus de Polonia, Alberto Polaque. Torturowany za wiarę nie dał się złamać, powieszono go więc głową w dół dołu, a gdy skończył po siedmiu dniach cierpienia jego zwłoki spalono, a popiół wrzucono do oceanu.

po odratowaniu 20 rozbitków japońskich noszących medaliki, pozyskano wiedzę iż chrześcijaństwo w Kraju Kwitnącej Wiśni nie wygasło zupełnie. A odrodziło się znacznie po roku 1854, tj. po zawarciu traktatu handlowego ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki Północnej. Otworzyła się wówczas możliwość podróży do Japonii także duchownych chrześcijańskich. Podobne traktaty zawarły później także: Anglia, Francja i inne państwa europejskie. Mimo tego, jeszcze w roku 1856 odnaleziono w Nagasaki 70 chrześcijan ciągle więzionych za wiarę. W roku 1857 wylądował w Hakodate pierwszy misjonarz z paryskich misji zagranicznych, a 19 lutego 1865 roku poświęcono pierwszy kościół katolicki ku czci kanonizowanych przez Piusa IX w 1862 roku 26 pierwszych męczenników japońskich. Na pełną normalizację trzeba było jeszcze kilka lat poczekać. Dopiero w roku 1873 wyszedł edykt cesarski odwołujący poprzednie edykty tzw. prześladowcze. prześladowcze. Zaś 31 marca tego samego roku monsignore (Msgr) Petitjean odprawił uroczyste nabożeństwo dziękczynne za zaprzestanie blisko 300-letnich prześladowań chrześcijan w Japonii.¹³ W tym samym roku założone zostało seminarium duchowne w Nagasaki i rozpoczął się czas normalnego rozwoju Kościoła katolickiego w Japonii.¹⁴

¹³ Szczegółowe informacje z tego okresu zawiera ją publikacje, dostępne w zbiorach kościelnych: PAGES. *Histoire de la religion Chret. au Japon depuis 1598-1651*. Paris 1869; „Die kath. Missionen”. Rocznik 1873 i nast.: *Missiones catholicae ritus latini cura S. Congr. de Propag. fide descriptae in an. 1887*.

¹⁴ „Na terenach misyjnych wpływy katolickie często wzmacniają się poprzez system edukacyjny. Japonia jest tego doskonałym przykładem. Uniwersytet Sophia, jeden z najbardziej prestiżowych katolickich uniwersytetów w Azji, kształci dziś około 14 000 studentów z ponad 80 krajów. Założony w 1906 roku przez niemieckich jezuitów na polecenie papieża Piusa X, Sophia University odgrywa kluczową rolę w edukacji i ewangelizacji”. [za: <https://bialykruk.pl/wydarzenia/kosciol-katolicki-w-japonii-nowe-oblicze-egzystencjalnego-kryzysu-narodu>], dostęp 25.10.2024.

PURITANIZMUS A KULTÚRNA PREMENA SEVEROVÝCHODNÉHO UHORSKA V 16. – 17. STOROČÍ

BALOGH Judit

BALOGH, Judit. Puritanism and the Cultural Transformation of North-Eastern Hungary in the 16th-17th Centuries. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 24, no. 2, p. 14 – 28.

The paper describes the process by which the Puritan movement influenced the north-eastern region of the Kingdom of Hungary. The beginning of the paper examines the spread of the Reformation in North-Eastern Hungary. Puritanism, which aimed to complete the Reformation according to Calvinist ideas, appeared in Sárospatak and its environs in the late 1530s, thanks to János Tolnai Dali and his fellow Peregrinus in the 17th century. The first centre for the spread of Puritan ideas was the Reformed College in Sárospatak, but the idea of synod-presbyterian church government and Puritan piety soon became known in the area, from Váradi to Miskolc and Tokaj. Although the Transylvanian prince György I Rákóczi, frightened by the connection between the English Civil War and Puritan ideas, agreed with the church leadership at the Reformed synod of 1646 and condemned the 'foreign' and wrong doctrines of the Puritans, those who refused to renounce them were deprived of their office. However, the Prince's wife, Zsuzsanna Lorántffy, welcomed the dismissed clergymen into her court. Despite the prohibition, Puritan ideas and the pious language of the Puritans spread widely and traces of them can be found in the North-East. This paper will present them.

Keywords: Reformation, Puritanism, Principality of Transylvania, North-East Hungary, Hegyalja, Sárospatak Reformed College, piety.

Reformácia v severovýchodnom Uhorsku

V období 40. – 50. rokov 16. storočia bola reformácia veľmi intenzívne prítomná na území severovýchodného Uhorska a jej prítomnosť mala vplyv na celé územie, jeho spoločnosť, kultúru.¹ Prirodzene oproti celému Uhorsku malo šírenie reformácie v skúmanej oblasti do istej miery oneskorené šírenie.² Prvá vlna reformácie sa na území severného Uhorska

¹ ZOVÁNYI, Jenő. *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. (Humanizmus és reformáció 6.)*. Bp. 1977, s. 165.

² BUNYITAY, Vilmos – RAPAICS, Rajmund – KARÁCSONYI, János (szerk.). *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. II. köt.* Passim., RÉVÉSZ, Imre. *Magyar református egyháztörténet 1520 tájától 1608-ig. Debrecen.* 1938, s. 40 – 50.

(dnešného Slovenska)³ a v Sedmohradsku⁴ šírila medzi nemeckým obyvateľstvom. Slobodné kráľovské mestá sa stali prvými prijímateľmi reformácie a pri luterskom smere z veľkej miery zotrvali aj po rozšírení švajčiarskeho učenia.⁵ Na územiach obývaných maďarským obyvateľstvom najmä na vidieku a v zemepanských mestečkách po prvotnej akceptácii luterského smeru reformácie sa obyvateľstvo skoro stalo nasledovníkom švajčiarskeho učenia. „Prelom“ nastal vtedy, keď od 30. rokov 16. storočia začali nové učenie šíriť putujúci kazatelia chodiaci od mesta k mestu a po vidieku.⁶ O väčšine týchto kazateľov vieme, že väčšina študovala v Krakove, kde už v rokoch 1523 až 1528 mali luterské myšlienky silné zázemie,⁷ po návrate domov sa krakovskí študenti stali šíriteľmi týchto myšlienok.⁸ Ich ďalšou zastávkou bol Wittenberg, pomyslené centrum reformácie, kde však už miesto Martina Luthera našli Filipa Melanchtona s učením predstavujúcim prechod medzi luteranizmom a reformačným učením⁹ Ulricha Zwingliho.¹⁰ Melanchton sa celý svoj život snažil o zmierenie dvoch, najvýznamnejších smerov reformácie, ktoré sa zároveň od seba stále viac odklňali, v takých zásadných otázkach, ako bola Večera Pána. Melanchton sa snažil o kompromis akceptovateľný obidvoma stranami.¹¹ Dôsledkom týchto aktivít sa stala stále väčšia otvorenosť jeho študentov voči stále silnejúcemu kalvinizmu, a aj keď sa nazývali luteránmi, ich názory boli bližšie názorom Jána Kalvína a jeho nasledovníkov.¹²

³ BUNYITAY, Vilmos – RAPAICS, Rajmund – KARÁCSONYI, János (szerk.). *Egyház-történeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. IV. köt., s. 101.

⁴ ZOVÁNYI, Jenő. *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Bp. 1922, s. 146 – 225.

⁵ ZOVÁNYI, J. *A reformáció Magyarországon*, s. 378 – 445.

⁶ ZOVÁNYI, J. *A reformáció Magyarországon*, s. 96 – 148.

⁷ Krakov bol pravdepodobne skôr baštou ducha humanizmu než luteránstva, takže študenti, ktorí tam študovali, si do Uhorska priniesli kritický postoj k cirkvi a otvorenosť voči novému učeniu. Práve to ich však posúvalo k prijatiu luteránskej kritiky cirkvi.

⁸ V druhej polovici roku 1532 boli v Krakove študentmi aj Matej Bíró Dévai a Martin Sánta Kálmáncsehi. O oboch je známe, že po skončení štúdií zostali ešte nejaký čas v službách starej cirkvi, ale koncom 30. rokov už boli zástancami nových ideí.

⁹ BUZOGÁNY, Dezső. *Az úrvacsora tana Philipp Melanchthon teológiájában: különös utalással személyes levelezésére*. Kolozsvár, Nagyvárád : Risoprint, Emanuel Egyetem, 2007, s. 382.

¹⁰ BÍRÓ, Sándor – SZILÁGYI, István (szerk.). *A Magyar Református Egyház története*. Bp. 1995, s. 35 – 36.

¹¹ V roku 1540 Melanchton prepísal článok Apoštolského vyznania viery, aby vyhovoval luteránskej aj helvétskej reformácii.

¹² V roku 1545 na prvej protestantskej synode v Uhorsku v Erdőde dvadsaťosem farárov

O týchto prvých uhorských reformátoroch sa dá vo všeobecnosti vyhlásiť, že boli Melanchtonovými žiakmi, ale nebadane sa z nich stali stúpenci kalvínskeho reformačného učenia. Väčšina uhorských reformátorov¹³ nebola v takom úzkom kontakte s Kalvínom, ako s Ulrichom Zwinglim a Zürichom, alebo Teodorm Bézem.¹⁴ Táto skutočnosť sa ukázala ako podstatná práve v období začiatku konštituovania cirkevnej organizácie.¹⁵

Študentom študujúcim v Krakove a u Melanchtona bola aj významná osobnosť uhorskej reformácie Matej Bíró Dévai. Jeho kariéra jasne ukazuje na načrtnutý model, teda, že svoje aktivity začal ako nasledovník lutherského učenia, ale rýchlo sa u neho ukázali názory sympatizujúce so švajčiarskym učením. Už v roku 1531 kázal v Košiciach za značnej sympatie košických mešťanov, čo dokazuje aj jeho oslobodenie z jágerského väzenia na jar 1533. Neskôr v roku 1539 už kázal na majetkoch Petra Perényiho v Blatnom Potoku ako jeho dvorný kazateľ, neskôr v roku 1541 sa stal učiteľom v škole v Szikszó. Už o rok nato hlásal Božie slovo v Miškolci, ale ani tu nebol veľmi úspešný. Napriek tomu, v druhej polovici storočia sa všetky významnejšie mestecká severovýchodného Uhorska stali centrami reformácie, medzi nimi mimoriadny význam mali mestecká Tokajského podhoria.¹⁶ Preto asi nie je náhoda, že práve toto územie sa stalo zápalným miestom reformácie, keď práve v týchto mestečkách sa preložila a bola vydaná prvá, do maďarského jazyka preložená Biblia.¹⁷ Hoci Vizsolyská Biblia kvôli svojim rozmerom nebola veľmi praktická ani najmodernejšia, a kazateľom trvalo isté obdobie kým prešli k jej bežnému používaniu, pre-

prijalo takzvanú Variatu, Večeru Pánovu, v Melanchtonovom preformulovaní.

¹³ Výnimkou z tohto pravidla je, samozrejme, Štefan Kis Szegedi, jeden z prvých uhorských kalvínových nasledovníkov, ktorý vo svojom diele *Loci communes* (Spoločné cesty) preukázal vynikajúcu znalosť Kalvínovej teológie. Štefan Kis Szegedi: Hlavní teológovia čistej teológie o Bohu a človeku (EREK), vysvetlené v ucelených tabuľkách a ilustrované učením učencov. Preklad, poznámky, filologický rozbor a doslov napísal Dezső Buzogány. Kolozsvár 2022.

¹⁴ BÍRÓ, S. – SZILÁGYI, I. *A Magyar Református Egyház*, s. 65 – 66.

¹⁵ Z časti sa týmto dá vysvetliť, prečo uhorská reformovaná cirkev neprijala synodálno-presbyteriálnu organizáciu.

¹⁶ GULYÁS, László Szabolcs. *Mezővárosi önkormányzat a középkori Hegyalján*. Bp. 2017, s. 23 – 38.

¹⁷ HARSÁNYI, András. Az ismeretlen Károlyi Gáspár. In *Protestáns Szemle*. 1940, s. 82.; HORVÁTH, János. *A reformáció jegyében: A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete*. Bp. 1957, s. 311.; FARKASDY, Dezső. *A Károlyi-Biblia keletkezéséhez*. ItK. 1990, s. 702.

klad a vydanie tohto diela bolo dôležitým faktorom celého konfesionalizačného vývoja regiónu.

Koncom 16. storočia sa reformácia nachádzala v období neustálych sporov, a preto bola nútená permanentne sa zaoberať formulovaním vlastnej teologickej náuky, vydávaním vierouky a dokazovaním jej biblického pôvodu. Toto úsilie viedlo k vzniku reformovanej ortodoxie. Severovýchodné Uhorsko sa v tomto ohľade ukázalo ako dôležitý región, pretože práve tu vznikli Debrecínsko-jegerské a Tarcalsko-tordské vyznania viery.¹⁸ Zo záznamov Štefana Szilágyiho Benjamína sa dozvedáme, že už v roku 1561 sa v Tarcale konala synoda, ktorej predsedal Štefan Kopácsi, farár zo Sárospataku, a na ktorej sa diskutovalo o predestinácii.¹⁹ Na tejto synode bol pravdepodobne prítomný aj superintendent Zátisia a debrecínsky kazateľ Peter Juhász Mélius, tak ako aj na synode o rok potom v Tarcale. Nebolo náhodou, že na obidvoch synodách sa zúčastnil významný ochranca protestantizmu František Némethi, tokajský kapitán Jána Žigmunda.²⁰ Vzťah medzi ním a Méliom naznačuje preklad Méliovho Debrecínskeho vyznania viery a Kalvínovho katechizmu, ktoré debrecínsky superintendent venoval Némethimu. Ich vzťah priniesol novú kapitolu v reformácii v oblasti Zátisia a Predtisia. Rodina Perényiovcov, a najmä zarytý luterán Gabriel Perényi, bol ústrednou postavou a hybnou silou doterajších zmien. Ten však spolu s Melicharom Alaghim, pánom z Regécu, a Gašparom Mágócsym, egerským kapitánom, najprv vyzval svojich kazateľov inklinujúcich ku kalvínskym myšlienkam, na diskusiu, ale keď neboli ochotní svoje názory zmeniť v prospech luteranizmu, prepustil ich.²¹ Nemohol však zastaviť proces, ktorý čoraz silnejšie smeroval k prijatiu švajčiarskeho smeru reformácie. Zároveň dochádzalo k inštitucionalizácii vznikajúcich protestantských cirkví, teraz už s prijatím vierouky helvétskeho učenia. Toto osamostatňovanie dokazovali aj procesy a závery Tarcalskej synody z roku

¹⁸ DIENES, Dénes. *A Tiszáninnen Református Egyházkerület története*. A kezdetektől a Türelmi Rendeletig. Sárospatak : Hernád Kiadó, 2017, s. 46 – 55, 98 – 106.

¹⁹ ZOVÁNYI, J. *A reformáció Magyarországon*, s. 403.

²⁰ SZABADI, István. Némethi Ferenc és a reformáció. In *Egyháztörténeti Szemle*. 2005, 6. évf. 2. szám., <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/szabadi-nemethi.htm> letöltés dátuma: 2024. 02. 21.

²¹ Na základe výskumov Andrása Szabóa sa dišputa neuskutočnila v Trebišove, ako to uvádzala strašia historiografia, ale na hrade vo Füzeri. SZABÓ, András. Mágócsy Gáspár és udvara. In *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1987, s. 270.

1562.²² Aj táto synoda sa konala pod záštitou Františka Némethiho a hlavné slovo mali na nej Pavol Wolfgang Thuri a Štefan Kopácsi, kazatelia zo Sárospataku, a rektor školy v Sárospataku Blažej Fabricius Szikszai. Na synode boli prítomní aj zástupcovia Zemplína, Abova a Boršodu. Prítomní kazatelia prijali vierouku podľa Teodora Bézeho, ktorá bola publikovaná v roku 1560. Tu vypracované vyznanie viery bolo prijaté aj o rok neskôr, v roku 1563, na sedmohradskej protestantskej synode v Torde. Bezeho vyznanie viery a jeho verzia neskôr známa ako Tarcalsko-Tordské vyznanie viery odrážali situáciu, dogmatiku a štruktúru vznikajúcej cirkvi.

Nebola náhoda, že kazatelia prítomní v Tarcale si namiesto Kalvínovho učenia vybrali Bézeho dielo, ktoré bolo síce písané v kalvínskom duchu, ale v niektorých častiach vykazovalo odlišné prvky. Vyznanie viery Theodora Bézeho tak slúžilo dvojakému účelu. Keďže mal v otázke prijímania Večere Pána blízko k Lutherovi, nebol neznámy ani luteránskym pastorm študujúcim vo Wittenbergu. Keďže však bol nepochybne ovplyvnený Kalvínom, mohol propagovať aj samotného Kalvína. Tu môžeme teda vidieť prechod v učení.

Akokoľvek môžeme hodnotiť závery tejto synody, jedno je isté, predznamenovala celú štruktúru a charakter vznikajúcej reformovanej cirkvi, ktorá na rozdiel od ostatných krajín Európy mala episkopálny, teda biskupský a v tomto kontexte hierarchický charakter. Zaujímavé je aj to, že napriek tomu sa práve tu, v regióne Predtisia, najdlhšie odolávalo povinnosti voliť biskupov, a to až do roku 1735.²³ Namiesto biskupa-superintendenta boli za jednotlivé senioráty zodpovední ich seniori, za celú synodu diecézu bol zodpovedný ten, v ktorého senioráte sa koná synoda. Zdá sa, že hlavnú úlohu tu zohrávala osobná autorita samotného seniora.

V roku 1564 sa pod záštitou Františka Némethiho a stále v Tarcale konala synoda, na ktorej sa opäť podpisuje Bezeho vierovyznanie. Prvá veľká, už zákonodarná synoda seniorov Predtisia sa konala v Gönci v januári 1566. Zmena miesta bola spôsobená smrťou Františka Némethiho v roku 1565 a nástupom vplyvnej osobnosti veľkého formátu. Gašpar Károlyi, farár z Göncu, ako abovský senior sa stáva ústrednou postavou udalostí. Pavol Wolfgang Thuri a Szikszai, ako aj Kopácsi boli zemepánom Gabrielom Perényim prinútení kvôli sympatiám so švajčiarskym učením opustiť

²² ZOVÁNYI, J. *A reformáció Magyarországon*, s. 402 – 406.

²³ DIENES, Dénes. Az első püspökválasztás a Tiszáninneni Református Egyházkerületben. In *Tanulmányok a Tiszáninneni Református Egyházkerület történetéből. A Tiszáninneni Egyházkerület 1735–1745*. Sárospatak 1998, s. 1 – 84.

jeho majetky a najautoritatívnejšou osobnosťou sa stáva František Mohi, kazateľ v Szikszó a boršodský senior.

V tom čase už pomerne starý František Mohi bol prvým známym seniorom Predtiskej oblasti. Stál na čele Boršodského seniorátu a spolu s Gašparom Károlyim boli autormi cirkevných zákonov pre kalvínskych kazateľov a učiteľov Boršodského seniorátu. V rokoch 1565 a 1568 sa v severovýchodnom regióne Uhorska uskutočnilo postupné vybudovanie cirkevných štruktúr. Za dva roky sa uskutočnili ešte tri synody a dôležitým problémom bol boj proti antitrinitarizmu. Tento problém bol vyriešený na luthersko-kalvínskej synode zvolanej hornouhorským kapitánom Lazarom Schwendim do Košíc, kde sa odsudzujú názory známeho antitrinitára Lukáša Egriho, zároveň je odsúdený na väzenie. Keďže Lukáš Egri nemal na danom území početnejších podporovateľov, jeho odsúdením a následnou smrťou táto hrozba pre severovýchodné regióny prestala byť relevantnou. Súbežne s touto vieroučnou debatou nastalo postupné osamostatnenie Predtiskej superintendencie a na čele Boršodského seniorátu nastala zmena jeho seniora.

Na konci storočia sa vykryštalizovala ortodoxná orientácia tohto územia, jej baštou sa stalo reformované kolégium v Blatnom Potoku pripravujúce na klasické humanistické vzdelanie. Oživením teologických debát a dišpút v 30. rokoch 17. storočia sa stal nový trend prinášaný do Uhorska študentmi vracajúcimi sa zo zahraničných univerzít, ktorí sa na západe Európy zoznamovali s myšlienkami puritanizmu. Prenikanie myšlienok puritanizmu a jeho transformácia na hnutie sa uskutočnilo práve v tejto časti Uhorska.

Puritánske hnutie vychádzalo z kalvínskeho smeru reformácie a snažilo sa „dokončiť“, t. j. zavŕšiť dovtedy začaté procesy protestantskej reformy. Po Kalvínovej smrti sa v Ženeve nepodarilo pokračovať v rozvíjaní tejto myšlienky, avšak veľký vplyv nadobudli v anglických a holandských regiónoch, kde sa rozvíjali.²⁴ Medzi puritánske učenie a jeho ciele patrilo zavádzanie kalvínskej teológie do praxe, osobné obrátenie sa k viere a život v hlbokoj zbožnosti, praktizovanie tzv. osobnej zbožnosti a prijatie ženevských cirkevných reforiem. Reformácia sa v anglickej spoločnosti výrazne artikulovala najmä po smrti Eduarda VI., ale aj v cirkevnej politike Alžbe-

²⁴ PETRŐCZI, Éva. *Puritánia. Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról*. Universitas. Bp. 2006. (Historia litteraria); Medgyesi Pál redivivus. *Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról*; szerk. Fazekas Gergely Tamás – Győri L. János; DEENK, Debrecen 2008.

ty I. Mnohí puritáni opustili Anglické kráľovstvo. Tak to urobil aj William Ames, ktorý po svojej emigrácii pôsobil na univerzite vo Franekeri v Holandsku, kde s ním prišlo do kontaktu mnoho uhorských študentov.²⁵

Uhorský puritanizmus

Reformácia zanechala v Uhorsku hlboké zmeny v spoločnosti, na strane druhej spôsob života, náboženský život alebo organizácia cirkvi neprešla v 16. storočí ešte takou výraznou premenou. Útoky Osmanskej ríše, dôsledky moháčskej porážky v podstate pripravili v Uhorsku pôdu na prijatie reformačných myšlienok. Vojnová devastácia a z nej vyplývajúca existenčná neistota, vymiznutie katolíckej cirkvi z niektorých miest, zohrali pravdepodobne významnejšiu úlohu ako vierouka reformátorov. Kým na francúzskych územiach vychádzali prívrženci reformovanej viery na bohoslužby dokonca do stodôl mimo miest, v Uhorsku, vrátane severovýchodného regiónu, to tak nebolo. Pomerne zriedkavé bolo aj okázalé odstraňovanie kostolného zariadenia, ako to bolo v Zürichu. Z tohto dôvodu sa od začiatku 17. storočia mnohí mohli oprávnené domnievať, že reformačný proces nebol „dokončený“ ani u nás. Pravdou je aj to, že ešte v druhej polovici 16. storočia panovala medzi laikmi i duchovnými určitá neistota, či sa reformačné myšlienky nepodarí rozšíriť do celej cirkvi. Samozrejme, už Tridentský koncil ukázal, že pápežský dvor a cirkevná organizácia, ktorá zachovávala stredovekú tradíciu, sa s väčšinou myšlienok reformátorov nechce stotožniť, ale počas celého 16. storočia pretrvávala veľká neistota v teologických a cirkevných otázkach. Imrich Anderkó Szilvássúfalvi, prvý žijúci zástanca puritánskych reforiem cirkevnej správy,²⁶ bol študentom blatnopotockého kolégia, teda začal svoje teologické pôsobenie v regióne severovýchodného Uhorska.²⁷ V štúdiách začatých vo Wittenbergu v roku 1595 pokračoval od 22. apríla v Heidelbergu a odtiaľ

²⁵ O vplyve Ames (alebo latinsky Amesia): TÓTH, Zsombor. A kora újkori börtön-írás és börtönirodalom eszme- és irodalomtörténeti kontextusairól Bethlen Miklós fogarasi rabsága (1676. április 23. – 1677. március 31.). In *Irodalomtörténet: A Magyar Irodalomtörténeti Társaság és az ELTE BTK Irodalom És Kultúratudományi Intézetének folyóirata*. 102 (2), s. 169 – 190.; BALOGH, Judit. *Kérdések, hipotézisek, feladatok a XVII. századi magyar puritanizmus kutatása kapcsán művei alapján*. Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék – MEK, 1999.

²⁶ KESERŰ, Bálint. *Az Újfalvi-per jegyzőkönyve = Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. X – XI, 1971, s. 53 – 58.; COETUS, Ungaricus. *A wittenbergi magyar diáktársaság, 1555–1613*. Bp., Balassi 2017 (Humanizmus és reformáció, s. 37).

²⁷ KESERŰ, Bálint. *Újfalvi Imre és az európai "késő-humanista" ellenzék*. (Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, IX.) 1969, s. 3 – 46.

potom peregrinoval na univerzity v Holandsku a Anglicku, kde už boli puritánske myšlienky známe. Po návrate domov sa stal rektorom debrecínskeho reformovaného kolégia a neskôr, od roku 1604, bol zvolený za seniora Debrecínskeho seniorátu. Krátko na to začal dlhoročný spor s Lukášom Hodászim, superintendentom Zátisia. Hodászi bol prívržencom už spomínanej reformovanej ortodoxie, a keďže jeho prvoradým cieľom bola apológia, teda obrana viery, nakoniec v roku 1610 predvolal Anderka Szilvásújfalviho, ktorý bol považovaný za rozvracača, na synodu, kde ho zbavil úradu a dokonca aj rúcha, t. j. nemohol sa nikde inde ujať pastoračnej služby. Po cirkevnom konaní nasledoval svetský súdny proces, keďže myšlienky vyjadrené proti hierarchii mohli urážať aj svetskú moc. V tomto procese bol za prítomnosti sedmohradského kniežaťa Gabriela Báthoryho aj odsúdený a uväznený. Prepustený bol až o dva roky neskôr za pomoci Gabriela Bethlena.²⁸ Mnohé atribúty puritánskeho učenia prebral Pavol Medgyesi, v mladosti študujúci v Debrecíne, ale od roku 1648 bol dvorným kazateľom Zuzany Lorántffyovej na Blatnopotočkom hrade, od roku 1660 bol mestským kazateľom v Blatnom Potoku a žil tu až do svojej smrti v roku 1663.²⁹ Jeho takmer pätnásťročné pôsobenie v meste, ako aj jeho kázne významným spôsobom formovali v duchu puritanizmu nielen myslenie obyvateľov Blatného Potoka, ale aj celého regiónu.³⁰ Hlavné dielo Medgyesiho, preklad základnej práce Lewis Baylyho *Paxis pietatis* bolo vydané v roku 1636,³¹ no kazateľova inklinácia k puritanizmu sa prejavila aj v jeho ďalších dielach a kázňach.

²⁸ HEREPEL, János. Egy adat Szilvás-ujfalvi Anderkó Imre életéből. In *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. (1), 1965, s. 317 – 319.; KESERŰ, Bálint. *Az Újfalvi-per jegyzőkönyve*. (Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. X–XI.) 1971, s. 53 – 58.

²⁹ CSÁSZÁR, Károly. *Medgyesi Pál élete és működése*. Irodalomtörténeti tanulmány; Franklin Ny. Bp. 1911.

³⁰ PETRŐCZI, Éva. „Nagyságodnak alázatos lelki szolgálja”. Tanulmányok Medgyesi Pálról; Barankovics István Alapítvány–Hernád, Bp. Debrecen 2007 (Nemzet, egyház, művelődés); LUFFY, Katalin. „Romlás építőinek fognak neveztetni”. Prédikatori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi Fejedelemség válsága idején; Debreceni Egyetemi, Debrecen 2015. (Csokonai könyvtár).

³¹ Pri príležitosti 300. výročia vydania diela vyšla v roku 1936 jeho modernizovaná verzia Bayly, Lewis a Medgyesi, (1636) *Praxis pietatis*: to jest pobožnosť – gymnázium, v ktorom sa uvádza, ako má verný kresťan rásť v pravom poznaní Boha a seba samého .../preložené z angličtiny ... Medgyesi Pál, od pokorného služobníka Pána Iesusa Krista. RMK I 657 ; RMNy 1639 . [Fodorik Menyhért], Debreczenben.

Za polstoročie medzi pôsobením týchto dvoch mužov, Imricha Anderkó Szilvásújfalviho a Pavla Medgyesiho v Blatnom Potoku, sa myslenie osadenstva blatnopotockého kolégia a tamojších duchovných veľmi zmenilo, pretože v roku 1639 sa z Anglicka vrátil Ján Dali Tolnai, okolo ktorého sa už organizovalo hnutie.

Ján Dali Tolnai, najvplyvnejší organizátor uhorského puritánskeho hnutia, pôsobil v severovýchodnom Uhorsku a bol študentom už spomínaného Viliama Amesia. Tolnai ako predstaviteľ novej generácie študoval od roku 1631 na univerzite v Leidene, od roku 1632 na univerzite vo Franekeri, potom na univerzite v Groningene a v rokoch 1633 až 1638 študoval v Londýne.³² Do zahraničia sa dostal vďaka podpore svojho bývalého učiteľa z kolégia v Karlovom Belehrade, Jána Heinricha Bisterfelda.³³ Bisterfeld zohral dôležitú diplomatickú úlohu v zahraničnej politike Juraja I. Rákócziho počas tridsaťročnej vojny, zároveň udržoval kontakty aj s londýnskym kruhom Samuela Hartlieba.³⁴ Je pravdepodobné, že pod vplyvom teológie franekerského profesora Williama Amesia³⁵ spoznal Ján Dali Tolnai myšlienky puritanizmu deklarované v *Praxis pietatis*,³⁶ realizáciu zbožnosti v praktickom živote a potrebu uskutočnenia kalvínskej organi-

³² MAKKAI, László. *A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen*. Bp. 1952, s. 53 – 102.

³³ O Bisterfeldovi pozri: VISKOLCZ, Noémi. *Johann Heinrich Bisterfeld (1605–1655) bibliográfia – A Bisterfeld-könyvtár*. A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai VI. Budapest–Szeged, OSZK – Scriptum Rt, 2003, s. 234.; KÁRMÁN, Gábor. Johann Heinrich Bisterfeld és az erdélyi külpolitika, 1638–1643. In *Századok*. 2021/3, s. 465 – 516.

³⁴ KVACSALA, János. Az angol-magyar érintkezések történetéhez. (1620–1670) I–II. In *Századok*. 9 – 10. évf. 1892, s. 717 – 719.; TURNBULL, George Henry. *Hartlib, Dury and Comenius: Gleanings from Hartlib's Papers*. Liverpool – London 1947.; *Samuel Hartlib and Universal Reformation: Studies in Intellectual Communication*. Eds. MarkGreengrass – Michael Leslie – Timothy Raylor. Cambridge 1994.

³⁵ William Amesius bol popredným teológom a filozofom puritanizmu. Stelesňoval teologický systém nezávislých puritánskych zásad. V jeho teologickom a filozofickom myslení sa prejavuje vplyv Petra Ramusa, ktorý odmietal scholastický formalizmus a zdôrazňoval skúsenosť a prax. Jeho cieľom je obrátiť sa k praxi, k realite života, a preto svoje učenie s veľkou pozornosťou obracia k prírodným vedám. V kresťanstve pre neho nie je najdôležitejšie argumentovať a dogmatizovať, ale žiť biblické učenie v každodennom živote. Cirkev pre neho nie je inštitúcia, ale konkrétny zbor, a preto je proti hierarchii.

³⁶ A *praxis pietatis*, vagyis a kegyesség gyakorlása, mely jelmondatává lett az angol puritanizmusnak, eredetileg Lewis Bayly puritán szerző munkájának címe. Ford. Medgyesi Pál 1636.

zácie cirkvi.³⁷ Niekoľko dní pred návratom z Londýna podpísal s niekoľkými ďalšími študentmi 9. februára 1638 dokument známy ako „londýnska liga“, kde sa zaväzujú k dôslednému uplatňovaniu Biblie v každodennom živote.³⁸ V duchu tohto ideálu pôsobil ako učiteľ v Blatnom Potoku a neskôr ako rektor školy v Abaúji. Po návrate domov získal Tolnai na Debréčinskej synode v roku 1638 podporu kniežaťa Juraja I. Rákócziho, ktorý ho vymenoval za učiteľa kolégia v Blatnom Potoku.³⁹ Do roku 1639 sa všetci učitelia kolégia, ktoré malo v tom čase troch učiteľov, hlásili k puritánskym myšlienkam. Okrem Daliho Tolnaiho bol druhým učiteľom od roku 1637 Ján Deák z Erdőbénye a tretím učiteľom bol v roku 1639 na žiadosť Tolnaiho P. Daniel Kolosi,⁴⁰ ktorý bol jedným zo signatárov londýnskej ligy.⁴¹ Dali Tolnai začal svoju prácu v Blatnom Potoku s veľkou energiou, veľkými plánmi a radikálnou snahou presadiť zmenu. Cieľom týchto osobností bola takmer úplná premena vyššieho vzdelávania v súlade s puritánskymi ideálmi. Snažili sa zmeniť všetko od učebných osnov až po spôsob výučby. Puritáni považovali učenie a vyučovanie za súčasť praxe zbožnosti rovnako ako celý život.⁴² Tento prístup si vyžadoval transformáciu predchádzajúcej aristotelovskej logiky a spôsobu myslenia. Preto mladí blatnotockí učitelia ignorovali niektoré diela, ktoré považovali za zastarané, ako napríklad *Logiku* Bartholomäusa Keckermanna vo veľkej miere využívanú vo vtedajšom vzdelávaní. Hoci Keckermann⁴³ bol sám absolventom

³⁷ Synodno-presbyterská forma cirkevnej vlády namiesto biskupsko-hierarchickej.

³⁸ ZOVÁNYI, Jenő. *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban*. Bp. 1911, s. 25 – 26.

³⁹ PETRŐCZI, Éva. Pengeváltás nélkül – Miskolczi Csulyak Gáspár és Telkibányai István vitája a puritánizmusról. In *Puritánia: Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról*. Budapest : Universitas, 2006, s. 110 – 122. (Historia Litteraria, 20.) 113.

⁴⁰ HERPEI, János. Kolosi P. Dániel halálozási ideje. In *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, (1), s. 445 – 447. (1965)

⁴¹ BARTÓK, István. Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között. https://mersz.hu/hivatkozas/m123smsz_16 letöltés dátuma: 2024. 02. 24.; DIENES, Dénes. *A Sárospataki Református Kollégium története*. Sárospatak 2013, s. 33.

⁴² MORGAN, John. *Godly Learning: Puritan Attitudes towards Reason, Learning and Education, 1560–1640*. Cambridge University Press 1988, s. 380.

⁴³ FREEDMAN, Joseph S. *The Carrier and Writings of Bartholomew Keckerman* (d.1609), *Proceedings of the American Philosophical Society*. (141), 1997, no. 3, s. 305 – 364.; SZIMONIDESZ, Lajos. „A sárospataki ref. főiskolában és Sárospatak környéke iskoláiban használt ismert és ismeretlen tankönyvek”. *Magyar Könyvszemle* 66, 1942, s. 410 – 413.; RESTÁS, Attila. *Keckermann retorikái (Fejezet a magyarországi retorika-*

reformovanej univerzity v Heidelbergu a krátko ho učil aj Dávid Pareus, on zostal skôr reprezentantom nemeckej reformovanej línie a základ logiky naďalej videl v aristotelovskom výklade. Miesto jeho práce puritáni skôr uprednostňovali logiku Petra Ramusa a tzv. ramistické diela,⁴⁴ vzniknuté na základe Ramusovej filozofie. Peter Ramus sa snažil reformovať prísne formalistické aristotelovsko-scholastické myslenie založené na dielach francúzskych humanistov interpretujúcich Platóna a Ciceróna. Základom pre neho bola prirodzená ľudská múdrosť a logiku nepovažoval za výsadu elity, ale snažil sa ju urobiť zrozumiteľnou a prístupnou pre všetkých. Namiesto teoretických logických konštrukcií presadzoval pozorovanie a experimentovanie, t. j. smerovanie k praxi. Argumentácia diel napísaných v tomto duchu bola racionálna a ľahko pochopiteľná. Tento prístup oveľa viac vyhovoval puritánom, ktorí sa zameriavali na svetskú askézu a praktizovanie zbožnosti. Ján Dali Tolnai ako prvý začlenil do výučby v Blatnom Potoku dielo *Elementa logicae* napísané Jánom Heinrichom Bisterfeldom pod vplyvom Ramusa a vydal ju v Karlovom Belehrade v roku 1635,⁴⁵ neskôr aj ďalšiu Ramusovu prácu *Dialecticae libri duo*. K praktickej zbožnosti patrilo aj každodenné spievanie žalmov. Pre tento účel odporúčali používanie prekladu žalmov od Alberta Molnára Szencziho, čo bolo tiež súčasťou programu postupnej implementácie puritanizmu do Uhorska.⁴⁶ Rétorika, hlavné teologické predmety – etika, dogmatika – sa vyučovali na základe Amesiových kníh. Zmeny boli rýchle a radikálne a mladý a ambiciózny pedagogický zbor si získal rešpekt prvého farára Štefana Dali Tolnaiho z Blatného Potoka, na strane druhej hnev zemplínskeho seniora Štefana Csulyáka Miskolciho.⁴⁷ Obidvaja boli vzdelanými kazateľmi, ale v prvom rade prívržencami protestantskej ortodoxie, väčšia popularita Štefana Dali Tolnaiho však bola tiež predmetom sváru medzi kazateľmi. Štefan Csulyak Miskolci písal listy kniežatu v snahe prinútiť

oktatás történetéből). Irodalomtörténet 81. 2000, s. 477 – 497, 493 – 494.

⁴⁴ KECSKEMÉTI, Gábor. A rázmizmus Magyarországon és Erdélyben. *Gerundium: Egyetemtörténeti Közlemények*. 10 (3 – 4), s. 65 – 83.

⁴⁵ VISKOLCZ, Noémi. „Johann Heinrich Bisterfeld és a gyulafehérvári tankönyvkiadás a XVII. században”. In *Magyar Könyvszemle* 118. 2002, s. 249 – 271.

⁴⁶ H. HUBERT, Gabriella. Zsoltáréneklési vita a 17. század közepén. In *Acta historiae litterarum hungaricarum*. 29, Szeged 2006, s. 85 – 96.

⁴⁷ GYULAI, Éva. A miskolci Miskolci Csulyak. Miskolci Csulyak István miskolci működése (1612-1616). In *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 40. 2001, s. 225 – 244.; SZABÓ, András. Miskolci Csulyak István Heidelbergben. In *Bibliotheca et Universitas. Tanulmányok a hatvanéves Heltai János tiszteletére*. Miskolc 2011, s. 119 – 128.

puritánskych učiteľov, najmä Jána Dali Tolnaiho k odchodu z kolégia. Hoci všetci traja boli medzi študentmi, mladými kazateľmi a šľachtou v okolí mimoriadne obľúbení, študentov rozdeľovala Tolnaiova netolerancia a agresívny, odsudzujúci štýl. Duchovný život študentov kolégia nielenže prísne sledoval a ich napomínal preň, ale často neváhal použiť veľmi expresívne slová voči nim, napr. označoval ich za „bastardov s diablovými dušami, nevzdelané zvieratá, tých, čo boli mimo puritánskych kruhov označoval za telatá, svine, psy. Vyhlásil, že za ten čas, by už aj psy a svine viac narástli v zbožnosti ako oni”.⁴⁸ Svojich študentov rozdelil na zbožných, teda veriacich, ktorí intenzívne praktizovali zbožnosť, a neveriacich, a preto členom „veriacej“ komunity poskytoval veľkolepé výhody. Nevieme, či by tieto pedagogické excesy viedli k Tolnaiho odchodu, keby na nich neupozornil a nezveličil Štefan Csulyák Miskolci vo svojich listoch Jurajovi I. Rákóczi-mu.⁴⁹ Každopádne sa Csulyákovi podarilo aj vďaka svojej autorite roku 1642 dosiahnuť odchod Tolnaiho aj Daniela Kolosiho. Napriek tomu sa začala reforma kolegiálneho vzdelávania a Tolnai chcel svojimi myšlienkami vplývať nielen na kolegiálnych študentov, ale aj celú spoločnosť. Počas svojho pôsobenia v Blatnom Potoku za dôležitú úlohu pokladal výučbu čítania žien, keďže jeho predstavou bolo, aby aj pre ženy bola Biblia a jej obsah dostupný.⁵⁰ Tolnai a jeho spoločníci teda na chvíľu opustili Blatný Potok, ale myšlienky hnutia a potreba zmeny boli také silné, že v miestach svojho ďalšieho pôsobenia ďalej aktívne šírili puritanizmus. Tolnai sa stal v rokoch 1642 – 1644 kazateľom v Miškolci.⁵¹ Jeho nadšenie pre nové myšlienky sa nezmenšilo, o čom svedčí aj fakt, že v roku 1643 sa dostal do sporu s istým obyvateľom Miškolca. V roku 1649 sa pred stolicu dostal prípad kamenného domu, ktorý vo svojom závete odkázala istá pani Zuza-na Vadközi Gergelyné Vas. V závete uviedla, že z predaja domu sa má sumou osemsto zlatých financovať štúdiu jedného diakona v Anglicku. Z textu závetu je zrejmé, že táto žena bola pod silným vplyvom puritán-

⁴⁸ DIENES, Dénes. *A Sárospataki Református Kollégium története*. Sárospatak 2013, s. 34.

⁴⁹ BALOGH, Judit. Miskolczi Csulyak István és a magyar puritanizmus. In *Új Holnap*. 41. 1996 Szept., s. 88 – 90.; *Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteménye Levéltára*. Kgg.I.1. s. 314 – 316. fol.: 7; HARSÁNYI, István. *Miskolczi Csulyak István élete és munkássága*. Debrecen 1926, s. 15.

⁵⁰ MISÁK, Marianna. A puritán mozgalom és hatása a nőnevelésre. In *Uő: „Minden iskolába jaro leány gyermektől...” Református nőnevelés a 16 -19. századi Felső-Magyarországon*. Sárospatak 2014, s. 68.

⁵¹ MNL-OL. B-A-Z. m. Lt. 1501/a. I. köt. 270.

ských myšlienok, resp. niekoho z tohto kruhu.⁵² Nebolo tajomstvom, že zrejme veľký vplyv na ženu mohol mať práve Dali Tolnai v tom čase vykonávajúci kazateľskú činnosť v meste.⁵³ Hoci pramene uvádzajú, že hlavným cieľom jeho a jeho spoločníkov bolo presadiť „kalvínske“ zásady v uhorskej reformovanej cirkvi, ktorá bola „kalvínska“ už podľa názvu, dogiem a doktrín. Avšak cirkevná organizácia, ktorá bola v tom čase už pevne etablovaná, sa inováciám bránila a na cirkevnej synode v Tokaji v roku 1646,⁵⁴ a potom v Szatmárnémeti⁵⁵ prijala oficiálne odmietavé stanovisko proti puritanizmu. V tom čase bol Ján Dali Tolnai zbavený úradu, ale krátko potom sa vrátil vďaka Zuzana Lorántffyovej sympatizujúcej s myšlienkami hnutia a bol opätovne prijatý za učiteľa reformovaného kolégia v Blatnom Potoku. Od Tolnaiho poznáme iba jedno dielo, ide o polemický spis, kde sa jasne odráža jeho názorová orientácia a mentalita: *Dá-neus Rácai, alebo: na obranu učiteľov pravoverne vykladajúcich Otčenáš*. Vplyv Tolnaiho a jeho nasledovníkov však bol oveľa významnejší. Už na Tokajskej synode mu jeho protivníci vytýkali, že „niektorí ich prívrženci učia veriacich dom po dome, zakladajú súkromné školy pre vzdelávanie dievčat, že im nestačí katechetizácia v kostole, ale navštevujú domy veriacich”.⁵⁶ Z týchto slov je jasne vidieť vplyv Tolnaiho a jeho druhov už niekoľko rokov po ich návrate z cudziny. Odpoveďou na tieto výčitky bol zo strany Dali Tolnaiho ešte väčší akcent na pedagogické reformy. „...oveľa viac zbožná a chválitebná vec, než niečo čo by malo byť predmetom výčítiek, veď aj apoštol kázal, že kázať treba vo vhodnej, ale aj nevhodnej dobe... Tak ako u iných národov, nech aj u nás sa dievčatá vzdelávajú!”⁵⁷

Cieľom tzv. národnej synody v Szatmárnémeti bol celkový zákaz puritanizmu, v skutočnosti otázka vzdelávania žien nebola odmietnutá, a dokonca sa stala jednou z vlajkových tém pre budúcnosť: „usilovne treba vysvetľovať nielen chlapcom v školách, ale aj v kostoloch dievčatám treba usilovne vysvetľovať...”⁵⁸ Podľa synodálnych kánonov, ktoré neskôr sformuloval sedmohradský biskup Štefan Katona Geleji, ktorý bol v čase synody

⁵² MNL-OL. B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. VI. köt. 705. p.

⁵³ A végrendelet 1645-ben készült, tehát mindössze egy esztendővel Tolnai Dali János távozása után: MNL-OL. B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. VI. köt. 419. p.

⁵⁴ *Sárospataki Füzetek*. 1860, s. 145.

⁵⁵ ZOVÁNYI, J. *Puritánus mozgalmak*, s. 149 – 182.

⁵⁶ ZOVÁNYI, J. *Puritánus mozgalmak*, s. 117 – 118.

⁵⁷ ZOVÁNYI, J. *Puritánus mozgalmak*, s. 125 – 126.

⁵⁸ ZOVÁNYI, J. *Puritánus mozgalmak*, s. 193.

v úrade: „V Kristovom kráľovstve na zemi alebo v Cirkvi bojujúcej... sú potrebné aj školy v národnom jazyku. Tak ako by sa mali otvoriť pre chlapcov, tak aj pre dievčatá a slobodné deti v každom meste a dedine, kde sa dajú zriadiť, v ktorých by mali byť za učiteľov zamestnaní nie muži, ale... ženy. Inak môžu takto pôsobiť ženatí kantori alebo v kostoloch s menším počtom obyvateľov farári, ktorí učia dievčatá čítať, a ak si to ony a ich rodičia želajú, aj písať, oddelene od starších chlapcov, aby sa im týmto spôsobom umožnilo urobiť dostatočný pokrok v učení o večnej spáse a v zbožnom živote čítaním Biblie a iných kníh prispôbolených ich chápaniu a aby potom mohli s väčším úžitkom spievať žalmy a iné piesne a počúvať kázne.“⁵⁹

Po synode v Sztálmárnémeti puritánske myšlienky nezanikli, Tolnai a jeho spoločníci si vychovali nových nasledovníkov. Pôsobili aj v ďalších vidieckych zboroch, napríklad v reformovanom zbore v Tokaji kúpili pozemok na výstavbu dievčenskej školy.⁶⁰ Po Miškolci začal Dali Tolnai pôsobiť ako kazateľ v Tokaji,⁶¹ V rokoch 1645 – 1646 sa mu aj tu podarilo dosiahnuť to čo v Miškolci, aby obyvatelia prispeli na zahraničné štúdiá budúcich kňazov. V školách, v reformovanom kolégiu, v reformovaných zboroch sa objavovalo čoraz viac puritánskych kazateľov a rektorov. Hoci Michal B. Táallyai sa stal študentom kolégia už rok po Tolnaiovom odchode z Blatného Potoka, neskôr bol učiteľom v Tokaji, v roku 1650 študoval v Groningene a v roku 1651 na univerzite vo Franekeri v mieste pôsobenia slávneho Amesia.⁶² Svoju publikovanú dišputu venoval Tokajčanom, Štefanovi Somodimu, ktorý bol jeho patrónom, Jánovi Bíróovi, úradníkovi sedmohradského kniežata v Tokaji, Jánovi S. Szentpéterimu, notárovi a kazateľovi.⁶³ Aj keď ho všetci finančne nepodporovali, Ján Somodi, spomínaný ako mecenas, určite áno. To isté možno vidieť aj v prípade Jakuba Farkaša

⁵⁹ KISS, Áron (szerk.). *Egyházi Kánonok, melyeket részint a magyarországi, részint az erdélyi régi kánonokból egybegyűjtött s a kor kívánatához képest több másokkal is bővített és kissé jobb rendbeszedett Geleji Katona István és az erdélyi igazhitű egyházak püspöke 1649. S függelékül a Sztálmár-Németiben 1646. évben tartott Nemzeti Zsinat végzései, Kecskemét. 1875, s. 68.*

⁶⁰ DIENES, Dénes. *A tokaji református egyház története. 2002: Tokaj. Várostarténeti tanulmányok III.*, s. 231 – 257, 239.

⁶¹ „Tolnai János Uramat, Miskolcztól ide hozván, Karátsony havának huszadik napján statuáltuk és fogattuk meg Tokaji fő Prédikátorságra, Ádám Mihály Bíróóságában”. GULYÁS, József. *Tokaji református papok. Sárospatak 1917, s. 15.*

⁶² HERPEI, János. *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I. Bp. – Szeged 1965, s. 469.*

⁶³ RMK III. 1752.

Alistaiho, ktorý sa po ukončení štúdií v Blatnom Potoku tiež stal tokajským rektorom a neskôr, vedome vyznávajúc puritánske názory, pripravil v tomto duchu svoje dišputy v Leidene v roku 1652 a v Utrechte v roku 1654. V druhej z nich diskutoval o šľachte a podľa Dienesu Dénesa „jeho názory, ako ich tu vyjadril, svedčia o názoroch vznikajúcej buržoázie”.⁶⁴ Aj on venoval prácu svojim tokajským podporovateľom,⁶⁵ podobne ako puritán Michal Szatmárnémeti.⁶⁶ Vplyv týchto puritánskych kazateľov a učiteľov zanechal hlboké stopy vo vzdelávacom procese a obsahovej náplni výuky 17. storočia a v myslení šľachty v regióne severovýchodného Uhorska a Sedmohradska. Biblický, zbožný jazyk, ktorý používali, sa objavoval v súkromnej korešpondencii, dokonca aj v politických listoch, rovnako ako v denníkoch alebo memoároch. Všetky tieto vplyvy boli prítomné aj v spoločnosti vidieckych miest severovýchodného Uhorska, v zmysle spoločenskej zodpovednosti obyvateľstva a významne prispeli k procesu urbanizácie. Aktivita rodu Tolnai Dali posilnila sympatie Zuzany Lorántffyovej k puritánom, keďže po smrti kniežaťa Juraja I. Rákócziho vdova po kniežati premenila Blatný Potok na skutočné puritánske centrum. Na radu mnohých z nich pozvala na svoj dvor najvýznamnejšieho pedagóga tej doby Komenského, a hoci v mestečku pobudol štyri roky, mnohé jeho reformy posilnili rozbehnuté procesy. Ak to zhrnieme, puritanizmus mal oveľa väčší vplyv na kultúru, vzdelanie a rozvoj a myslenie miest v regióne, ako sa doteraz predpokladalo.

⁶⁴ DIENES, Dénes. *A tokaji református egyház története*. 2002: Tokaj. Várostarténeti tanulmányok III., s. 240.

⁶⁵ RMK III. 1814. Idézi MAKKAJ, László. *Magyar puritánusok harca a feudálizmus ellen*. Bp. 1952, s. 153 – 154.

⁶⁶ RMK III. 2347, 2370, 2386.

NIEKOĽKO FRAGMENTOV Z OSUDOV PROTESTANTOV V OBDOBÍ PANOVANIA MÁRIE TERÉZIE

Ivan MRVA

MRVA, Ivan. A few fragments from the fate of Protestants during the reign of Maria Theresa. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 24, no. 2, p. 29 – 38.

Maria Theresa was a devout and zealous Catholic, laying the foundations for the later revolutionary religious reforms of her son and successor Joseph II. However, this does not mean that she wanted to restrict Catholic believers in any way; on the contrary, in many of her other activities, one can see an effort to strengthen the Catholic faith and Christian morality, especially in the popular classes, and Christian morality threatened in Bohemia and the Austrian lands by secret Protestantism and widespread superstitions. During her reign, strict measures were taken against Jews and non-Catholics, but due to political and historical circumstances, there were great differences in individual parts of the monarchy. Jews in Bohemia experienced the last great persecution. Evangelicals were also affected by the regulation of the Governor's Council of January 11, 1743, prohibiting them from leaving Hungary and the hereditary lands without special royal permission and from going abroad under any pretext. At the same time, all students studying abroad were ordered to return home after the end of the semester and obtain the necessary permits. Failure to do so could result in very serious consequences. This particularly affected Protestant youth studying at German and Dutch universities. Students were still allowed to travel, but bureaucratic delays in issuing passports and, in particular, fees made life difficult for many.

Keywords: Maria Theresa, Catholic, Protestants, Jews, Hungary, German, Bohemia.

Mária Terézia bola vernou dcérou katolíckej cirkvi, ale jej nábožen-
ská horlivosť a vrodená oddanosť k zdedenej viere neprekážali sledovať
voči pápežskej stolici nezávislú štátnu politiku, ktorú už začali jej obaja
predchodcovia – otec Karol III. a strýc Jozef I. Nad moc pápežskej stolice
a cirkvi jednoznačne stavala absolutistickú moc štátnu. Aj preto jej vzťahy
k Svätej stolici boli často napäté a na jeseň v roku 1744 odvolala z Vatiká-
nu svojho vyslanca grófa Jozefa Thuna. Niekoľko rokov nemala monar-
chia u pápežského dvora diplomatického zástupcu. Hoci sa neskôr vzťahy
o niečo zlepšili, pápeži museli viackrát ustúpiť zo svojich pozícií a vyplniť
také požiadavky panovníčky, ktoré vlastne znamenali víťazstvo štátnej

moci nad mocou cirkevnou. Duch ešte len prebúdajúceho sa febroniaizmu a osvietenstva sa ujímal v jej okolí a mnohé z toho nezostalo bez účinku na panovníčku. Prejavilo sa to v obnovení placeta regia, v znížení počtu cirkevných sviatkov, obmedzení práva azylu, v rozšírení štátneho dozoru nad cirkevným majetkom a v redukcii vplyvu cirkvi pri sporoch o manželské práva. Za jej vlády sa obmedzili púte, kostolné nadácie, zjednotili sa štólové poplatky a pre vstup novicov do kláštorov sa vytvoril celý rad prekážok. Aj v otázke personálneho obsadenia biskupstiev sa uprednostňovali štátne záujmy. Značným ohraničením moci a vplyvu katolíckej cirkvi táto zbožná a horlivá katolíčka kládla základy neskorším prevratným náboženským reformám svojho syna a nástupcu Jozefa II.¹ To však neznamená, že by chcela katolíckych veriacich nejakým spôsobom obmedzovať, naopak v mnohých jej iných aktivitách je badať snahu o posilnenie katolíckej viery a kresťanskej mravnosti najmä v ľudových vrstvách a kresťanskú mravnosť ohrozovanú v Čechách a Rakúskych krajinách tajným protestantizmom a veľmi rozšírenými poverami.

Za jej vlády sa prísne postupovalo voči židom aj nekatolíkom, ale vzhľadom na politické i historické okolnosti v jednotlivých častiach monarchie panovali veľké rozdiely. Židia v Čechách zažili posledné veľké prenasledovanie. Po obvinení z podpory Fridricha II. a zo špionáže musela dvanásťtisícová židovská komunita v roku 1744 opustiť Prahu a o niečo neskôr sa mali vysťahovať aj z Čiech. K zmene tohto rozhodnutia prispeli najmä intervencie Veľkej Británie, predstavujúcej dôležitého spojenca v konflikte o habsburské dedičstvo.²

Židia v Uhorsku nemuseli čeliť hrozbe kolektívnej deportácie, ale panovníčka obnovila všetky staršie obmedzenia, akým bol napríklad zákaz usádzania sa židov v obvode banských miest. Pod trestom smrti bolo židom zakázané obchodovať so sanitrou, pušným prachom, meďou a ďalšími strategickými komoditami. Tento zákaz sa vo vojnovom období viackrát obnovil.

A práve vojnové konflikty do značnej miery poznačili jej vzťah k protestantom. Boli to predovšetkým tri Sliezske vojny s Fridrichom II. v rámci zápasu o dedičstvo po rakúskych Habsburgovcoch a sedemročná vojna.

¹ BARSL, Ondřej. Josef II. osvícený katolík nebo nepřítel církve In *Post tenebras spero lucem – Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*. Eds. Lorman Jaroslav a Daniela Timková. Praha 2009, s. 272.

² SVÁTEK, Josef. *Dějiny Čech a Moravy Nové doby. Kniha pátá. Panování cisařovny Marie Terézie*. Praha 1897, s. 361 – 362.

Už pri obsadení Sliezska Fridrichom II. v zime 1740/41 poskytl dostatok dôkazov nelojálnosti časti evanjelického obyvateľstva v tejto krajine českej koruny. Evanjelickí mešťania Vratislavi víтали Fridricha II. ako svojho osloboditeľa. Počas ťaženia pruských vojsk v roku 1741 do Čiech a na Moravu nezostala bez účinku agitácia českých protestantských emigrantov, ktorí najmä vo východných Čechách vzbudili voči Prusom značné sympatie najmä u tajných nekatolíkov. Výsledkom bolo oživenie už viac ako storočie potláčanej evanjelickej viery predovšetkým vo vrstvách obecného ľudu a napokon aj odchod asi päťdesiatich tisícov českých a moravských poddaných do Sliezska a Brandenburska, čo panovníčku presvedčilo, že tajní evanjelici sú nelojálnymi poddanými. Nasledovali verejné popravy agitátorov, odsúdenie ich skutočných i domnelých pomocníkov na nútené práce pri výstavbe pevností v Uhorsku a Sedmohradsku, pátranie po kacírskych knihách a zintenzívnenie misií.

V Uhorsku však panovala odlišná situácia protestantizmus tu legálne existoval, i keď v medziach šopronských zákonných článkov, Leopoldovskej explanácie a Karolínskej rezolúcie. Túto líniu svojich predchodcov vo vzťahu k oboj protestantským konfesiám Mária Terézia v zásade nemienila aj keď obe strany s ňou neboli spokojné. Pre katolíkov povoľovali príliš veľa, evanjelikom to bolo málo. Kráľovná sa navonok usilovala v rozhodnutiach o náboženských záležitostiach správať korektne. Označuje sa ako spoločná matka všetkých svojich verných poddaných nielen katolíkov, ale aj oddaným Augsburgskej a Helvétskej viere. (*comuna mater fidelium subditorum suorum*). Niekedy však vkĺzli do jej intimátov evanjelikov poburujúce výrazy, keď sa učenie evanjelickej cirkvi nazýva kacírstvom a dokonca aj smradľavou kacírskou otravou. Keď sa evanjelici na rôzne prechmaty sťažovali, intimát z júla 1775 o nich hovorí ako o nespokojných kriklúňoch.³ To sa však udialo skôr z horlivosti zostavovateľov dokumentov v kanceláriách Miestodržiteľskej rady ako z pokynu samotnej panovníčky. Správne rozdelenie evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v Uhorsku na štyri superintendencie, ktoré sa konštituovalo ešte za vlády Karola III., ponechala bezo zmeny aj so štyrmi svetskými inšpektormi. Jej najväčšou chybou však bolo, že nezakročila proti násilnostiam a prechmatom, ktoré sa najmä v prvom období jej vlády množili zo strany katolíckych zemských pánov a vysokého duchovenstva. Tak prišli evanjelici augsburského aj helvétskeho vyznania o vyše 80 kostolov. Až po intervenciách zo zahraničia

³ SCHMIDT, Jan Jiří. *Historia církve ewanjelické v Uhřích všeobecne obzvláště pak Welkohontského ew. A. w. seniorátu*. Pešť 1868, s. 47.

podnikla Mária Terézia v prospech evanjelikov to, čo sa od nej očakávalo. Premrštená horlivosť rábskeho biskupa Františka Zichyho a jeho kolegu z Vesprému Martina Bíra de Padány pri rekatolizácii, mala za následok intervenciu zo strany vyslancov spojeneckých krajín – Hanoverska, Británie a Holandska. Ešte ostrejšie na vesprímskeho biskupa reagoval samotný pruský kráľ Fridrich II. Ten dal na vedomie, že aj on bude rovnakým spôsobom zaobchádzať so svojimi katolíckymi poddanými.⁴

Na počiatku vlády vzťah k uhorským evanjelikom oboch vyznaní, najmä však k evanjelikom augsburského vyznania poznačila vojna s pruským kráľom a udalosti v Sliezsku, v Čechách a na Morave. Podozrievala ich z tajného paktovania so svojim hlavným protivníkom, ktorý sa ani netajil tým, že je pripravený využiť ich nespokojnosť. Májová korunovácia panovníčky v Bratislave a znenie inauguračného diplomu, v ktorom sa zaviazala prísne dodržiavať všetky práva, slobody ako aj krajinské zákony, povzbudilo evanjelické stavy k aktivite. Nahrávala im aj mimoriadne komplikovaná vojensko-politická situácia habsburskej monarchie. Domnievali sa, že v nedávnych bojoch s Prusmi na pôde Českého kráľovstva preukázanou vernosťou uhorských protestantov si dostatočne naklonili priazeň kráľovnej. Chceli ju požiadať o nápravu krívd z predchádzajúceho obdobia. Aké však bolo ich sklamanie, že deputáciu kráľovná neprijala. Nasledovalo zostavenie prosebnej knižky evanjelikov augsburského a helvétskeho vyznania. Obsiahly memoriál vypracovaný Abrahamom Vayom, dokončený na sklonku októbra 1741 bol napokon panovníčke doručený. V ňom sú vypočítané všetky krivdy a porušenia zákonov v predchádzajúcom období, ale aj žiadosti sformulované do desiatich bodov.⁵ Odrážajú najmä snahu zabezpečiť politickú rovnoprávnosť pre veriacich oboch evanjelických vyznaní, a to vo veci zastávania verejných úradov. Tu bolo hlavnou prekážkou zloženie predpísanej prisahy na Pannu Máriu a všetkých svätých. V praxi mnohí evanjelici túto pasáž z dekretálnej prisahy vynechávali, čo poslúžilo ako zámienka pre ich nepotvrdenie v úrade. V nasledujúcom bode sa požaduje, aby sa hlasy evanjelikov pri stoličných a mestských voľbách aj pri súdnych rozhodnutiach počítali rovnako ako hlasy katolíkov.⁶

⁴ MAJLÁTH, Johan Graf. *Geschichte der Magyaren*. Zväzok IV. Regensburg 1853, s. 49.

⁵ BOD, Peter. *Historia Hungarorum ecclesiastica*. Diel III. Leyden 1889, s. 229 – 239.

⁶ V dokumente sú použité latinské výrazy vota Evangelicorum... rejiciantur aut suprimantur – hlasy evanjelikov sú odhadzované a zmenšované. Odhadzovanie hlasov patrilo k rozšírenej praxi aj v ére liberalizmu, keď po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa pri voľbách do uhorského snemu dosiahlo víťazstvo vládneho kandidáta tak, že

Až po týchto občiansko-politických požiadavkách prichádzajú na rad cirkevno-náboženské. To zároveň naznačuje, na čo v tomto období uhorskí evanjelici kládli hlavný dôraz. Odpoveď prišla až za viac ako jeden rok, 24. decembra 1742. Prostredníctvom cirkuláru Miestodržiteľskej rady dala kráľovná na vedomie všetkým uhorským evanjelikom, že v zásadných otázkach ako je dekretálna prísaha nebude na princípoch zavedených Karolínskou rezolúciou a nasledujúcimi výnosmi nič meniť, a preto sa bude musieť skladať v predpísanej forme. Na druhej strane však ubezpečila, že každé rušenie a prenasledovanie nekatolíkov katolíkmi, ale i naopak je treba vo forme žiadosti, ale len súkromnej oznámiť či už jej samotnej, alebo Miestodržiteľskej rade, aby sa našla optimálna forma nápravy v záujme zachovávanía pokoja v Kráľovstve Uhorskom.⁷

V nasledujúcich mesiacoch a rokoch sa hromadili sťažnosti evanjelikov na Miestodržiteľskej rade a aj u panovníčky. Hlavnou príčinou bola už spomínaná dekretálna prísaha. Evanjelici sa odvolávali, že bod v Karolínskej rezolúcii ohľadom prísahy obsahuje pasáž – kým nebude inak ustanovené – (donec aliud statuatur) a poukazovali na cisársko-kráľovský výnos z roku 1733, umožňujúci jej zloženie v zmenenej forme.⁸

Evanjeličkov sa dotklo aj nariadenie Miestodržiteľskej rady z 11. januára 1743 zakazujúce opustiť Uhorsko a dedičné krajiny bez osobitného kráľovského povolenia a odísť pod akoukoľvek zámienkou do zahraničia. Zároveň bolo prikázané všetkým študujúcim v zahraničí po skončení semestra sa vrátiť domov a vybaviť si potrebné povolenie. V prípade zanedbania hrozili veľmi ťažké následky. Týmto bola postihnutá najmä evanjelická mládež vzdelávajúca sa na nemeckých a holandských univerzitách. Vycesťovanie študentom sa aj naďalej povoľovalo, ale byrokratické prietahy pri vydávaní pasu a najmä poplatky strpčovali mnohým život.⁹

slovenskému odhadzovali voličské hlasy.

⁷ BOD, Peter. *Historia Hungarorum ecclesiastica*, s. 239 – 240.

⁸ Sťažnosť evanjelických mešťanov Bratislavy. BOD, Peter. *Historia Hungarorum ecclesiastica*, s. 241 – 244.

⁹ Nariadenie z 11. januára 1743 o zákaze opustiť Uhorsko a dedičné krajiny bez osobitného kráľovského povolenia a odísť pod akoukoľvek zámienkou do zahraničia síce nebolo priamo namierené proti evanjelikom oboch konfesií, ale prax pri vydávaní povolení bola taká, že žiadosti o pasy si podávali predovšetkým protestanti. *Resolutiones Regiae in Negotio Religionis ab Anno ad Annum 1780*. Rukopisné oddelenie Univerzitnej knižnice Bratislava, MS 535, (ďalej len MS 535) s. 78 – 79 aj BOD, Peter. *Historia Hungarorum ecclesiastica*, s. 244.

Otázka svätenia sviatkov bola najmä v prvom období jej vlády častou témou nariadení, dotýkajúcich sa evanjelikov. A práve tu sa dá demonštrovať, že aj postoj panovníčky k týmto zásadným otázkam prešiel značným vývojom. Najprv sa obnovujú normy ohľadom ich dodržiavania, ba ich počet sa rozširuje, potom ich drasticky redukuje.

Mandát z 29. júla 1744 zdôrazňuje potrebu ich dodržiavania, na náboženské vyznanie, a to pod hrozbou pokuty. Navyše k 44 sviatkom sa pridal ešte jeden – sviatok sv. Anny, matky Panny Márie. Okrem nedeľ a sviatku patróna kostola, sa malo svätiť do roka 45 sviatkov. Ich nezachovávanie evanjelikmi bolo však veľmi rozšírené, a preto v júni 1746 panovníčka nariadila, aby všetci protestantskí kazatelia každú nedeľu vyhlásili, ktorý deň v nasledujúcom týždni je sviatočný a veriacich upozornili, že ho treba zachovávať. V prípade zanedbania tejto povinnosti im hrozila pokuta 12 zlatých.¹⁰ Napokon Mária Terézia presadila u Svätej stolice redukcii povinných sviatkov na 16.

Aj v prvom období vlády, keď sa tlak na evanjelikov zvyšoval, vydala panovníčka niekoľko nariadení v ich prospech. V júli 1745 reagovala na mnohé intervencie zo strany nekatolíkov. Stolica i mestské magistráty robili totiž prekážky pri oprave ich modlitební. V tejto otázke nariadila, aby sa oprave nekládli žiadne prekážky, ale zároveň sa zdôrazňuje, že bez najvyššieho povolenia nie je možné evanjelickú modlitebňu rozšíriť alebo prestavať. V takom prípade hrozila okamžitá demolácia. Miestodržiteľská rada prostredníctvom okružného listu dala na vedomie túto skutočnosť všetkým mestám a stoliciam s tým, že majú byť s kráľovským rozhodnutím oboznámení všetci dotknutí nekatolíci.¹¹ Prešiel však jeden rok a v júli 1746 Miestodržiteľská rada opäť tlmočila nariadenie panovníčky, že nekatolíci nesmú bez kráľovského súhlasu stavať nové modlitebne alebo rozširovať staršie. Mandát ostrými slovami tlmočí nevoľu kráľovnej, že staršie nariadenia v náboženských veciach sa v krajine nerešpektujú a v poslednom čase došlo k porušeniu predchádzajúcich nariadení vo veci stavby a rozšírenia modlitební nekatolíkov.¹²

V čase vojny o rakúske dedičstvo sa do popredia dostala aj otázka kostolov a fár. Došlo k viacerým prípadom ich odobratia rôznymi spôsobmi. Najznámejším boli Ožďany, kde po smrti evanjelického kňaza na násled-

¹⁰ MS 535, s. 81 – 82.

¹¹ Tamže, s. 84.

¹² Tamže, s. 87.

ky moru, bol na uprázdnenú faru dosadený katolícky kňaz. Evanjelici sa snažili prostredníctvom súdu získať ho späť. Pri súdnom pokračovaní evanjelikov zastupoval advokát Štefan Bornemisza. To malo byť hlavnou príčinou, že ho suspendovali a pozbavili práva vykonávať advokátsku prax. Na jeho sťažnosť však Mária Terézia reagovala pozitívne a na základe jej rozhodnutia mu bolo advokátstvo vrátené jeho česť obnovená.¹³ Aj jeho prípad potvrdzuje snahu panovníčky postupovať v súlade s právom a spravodlivosťou. Veľmi podobným je aj prípad banskobystrického farára a superintendenta banského okolia Samuela Hruškoviča. V roku 1746 ho vavrovský biskup po vizitácii v Novohrade obvinil zo šírenia bludov. Zbavili ho úradu a vyšetrovali v Bratislave.¹⁴ Keďže sa jeho vina nepreukázala, bol späť uvedený do úradu, no zakrátko zomrel. Odlišným bol ale prípad slovenského kazateľa v Prešove Mateja Bahila (1706 – 1761). Z väzenia sa mu podarilo utiecť do Nemecka, kde roku 1747 vydal o svojom prenasledovaní brožúrku *Tristissima ecclesiarum Hungariae protestantium facies* alebo *Trúchlivý cirkvi zeme uhorskej stav všech náboženství protestantských*. Dielo nepochybne prispelo k zvýšeniu tlaku na evanjelikov, lebo priamo volalo po intervenciách zo strany európskych protestantských mocností na habsburskú monarchiu v záujme zlepšenia postavenia protestantov, čo bolo možné považovať za velezradu. Navyše sa množili prípady, že uhorskí evanjelici napriek všetkým zákazom vyvážajú zakázané knihy na Moravu a do Čiech.¹⁵

Preto sa tlak na evanjelikov zvyšuje a začínajú sa riešiť prípady, nad ktorými sa dlhé roky privierali oči. V septembri 1747 dala Miestodržiteľská rada pokyn Zvolenskej stolici, aby vyšetrila údajné konanie tajných evanjelických bohoslužieb v Banskej Bystrici v dome meštana Mateja Mervalda a v kaštieli Juraja Radvanského v Radvani. Je príznačné, že intimát obsahuje mnohé podrobnosti o zúčastnených osobách aj o čase a spôsobe konania. Evanjelici sa zásadne schádzali cez týždeň dopoludnia v nedeľu a vo sviatok popoludní. Miestodržiteľská rada, resp. palatín Ján Pálffy pripo-

¹³ BOD, Peter. *Historia Hungarorum ecclesiastica*, s. 244 – 45.

¹⁴ MS 535, s. 96.

¹⁵ Začiatkom roka 1743 sa Bernard Jankovský a Ján Borčák obyvatelia Vrbovíc, evanjelickej obce ležiacej v Nitrianskej stolici vybrali na Moravu a so sebou niesli niekoľko evanjelických kníh. Oboch chytili už v Bzenci. Jankovskému sa podarilo ujsť, ale Borčáka uväznili. Našlo sa totiž u nich viacero heretických kníh, ktoré chceli rozširovať. Na základe pokynu kráľovnej Miestodržiteľská rada vyzvala všetky stolice, najmä však ležiace na Moravskom pohraničí, aby zabránili vyvážaniu akýchkoľvek kníh najmä však kacírskych do Českého kráľovstva. MS 535, s. 80.

menuli, že zákony takéto zhromaždenia prísne zakazujú a nariadili mestskému magistrátu a stolici, aby celú vec vyšetrili. Nasledujúce vyšetrovanie deviatich svedkov však veľa neobjasnilo. Väčšina z katolíckych svedkov vypovedala, že nič nepočuli a nič nevideli. Evanjelici, o ktorých mandát tvrdil, že sa zúčastňovali bohoslužieb pri výsluchu vypovedali, že sa schádzali len ako dobrí priatelia s cieľom porozprávať sa a pofajčiť si.¹⁶ Dňa 17. Januára 1749 bol publikovaný intimát Miestodržiteľskej rady, v ktorom sa konštatuje, že jej cisársko-kráľovská výsosť s veľkou nevôľou sleduje ako sa zo dňa na deň v Uhorskom kráľovstve rozširuje odpadlivosť. V tejto súvislosti prikázala všetkým príslušným orgánom, aby dodržiavali všetky zákony a nariadenia, ako v prípade zločinu odpadlivosť postupovať, veci riadne vyšetriť a previnilcov podľa zákona potrestať. Intimát medzi iným odporúča nešľachtica obvineného z apostázy uväzniť len v tom prípade, keď je dôvodné podozrenie, že by utiekol, ale keď zloží predpísanú prísahu, treba ho prepustiť na slobodu, až kým celá záležitosť nebude došetrená. Mandát taktiež predpisuje osembodovú formulu vyšetrovania. V prípade dokázania viny nešľachtic bude odsúdený na jeden rok väzenia, v prípade, že už raz predtým odpadol, má byť navyše potrestaný okovami a pôstom o chlebe a vode dvakrát do týždňa. Po prepustení z väzenia ak opäť odpadne bude okamžite uväznený. Šľachtici majú dostať ťažký peňažitý trest, ktorý však má závisieť od ich ekonomických možností, nešľachtici majú byť potrestaní odsúdením na verejné práce na dobu trvania niekoľko rokov alebo vyhnaní do exilu. Nekatolíci, ktorí by katolíkov k odpadnutiu zvädzali, majú byť rovnako potrestaní. Šľachtici nedospelého veku, ktorí od viery odpadli, mali byť eskortovaní do kláštorov alebo seminárov alebo tam, kde sa mládež vzdeláva. Tí, ktorí sa nehodia na štúdium, majú byť vo viere dokonale poučení a poslaní vyučiť sa remeslu, ale v žiadnom prípade nie k nekatolíkom a podľa možností musia byť ochránení od akéhokoľvek rozhovoru a styku s nekatolíkmi, na čo dotknutý magistrát má dohliadať.¹⁷

V dobe publikácie tohto patentu prebiehalo veľké vyšetrovanie s odpadlíkmi vo Zvolenskej stolici, ktoré trvalo viac ako rok. Výpovede obvinených zo Slovenskej Ľupče, Radvane, Seliec, Zolnej, Mičinej sú zaujímavým dokladom príčin a foriem apostázy, ktorá sa u mnohých udiala ešte za povstania Františka II. Rákociho, keď sa po vidieku opäť otvorili evanjelické kostoly. Po jeho skončení sa stali katolíkmi, no potom v dôsledku

¹⁶ MS 535, s. 97.

¹⁷ Tamže, s. 98 – 101.

uvolnených pomerov sa opäť stali luteránmi. Z vyšetrovania je zrejmé, že bezmála štyri desaťročia sa vo veci odpadlícťva nič nepodnikalo, mnohých až na sklonku života začali vyšetrovať. Tresty však nezodpovedali nariadeniu ohľadom odpadlíkov, obvinení boli rozdelení do troch tried. Prvá trieda mali byť tí, čo boli pôvodne luteránmi, potom sa stali katolíkmami a od rímskokatolíckej viery pred rokom 1731. Druhú skupinu tvorili pôvodní katolíci, ale pred rokom 1731 sa stali luteránmi. Do tretej triedy zaradili tých občanov, čo boli pôvodne katolíkmami a odpadli po roku 1731. V prípade, že sa odsúdení nechceli vrátiť ku katolicizmu, boli odsúdení na trojtýždňové väzenie. Odpadlíci zaradení do prvej skupiny dostali po dvadsať palíc, do druhej po 30 a odpadlíci tretej triedy dostávali v prípade odmietnutia vrátiť sa k pôvodnej viere po štyridsať palíc. Ženy mali byť vyšľahané prútmi.¹⁸ Na viacerých miestach došlo v súvislosti s rekatolizačnými pokusmi k násilnostiam, najmä tam, kde boli protestanti vo väčšine. V roku 1750 vypukli nepokoje v Lipanoch v Šarišskej stolici ako reakcia na násilnú katolizáciu obyvateľov. V celej dedine boli len tri katolícke rodiny, zvyšok tvorilo protestantské obyvateľstvo. Keďže boli vo veľkej prevahe, búrili sa. Ešte v roku 1747 katolícky zemský pán Berzevici v Polome taktiež v Šariši spoločne s katolíckym farárom z neďalekej Brezovice zaujali filiálku. Vo sviatok Najsvätejšej Trojice si ju protestantskí obyvatelia násilím vzali späť. Berzevici sa kostolíka opäť zmocnil s pomocou stoličných hajdúchov. O krátky čas Štátna rada a panovníčka vydali výnos, že evanjelici nemajú právo mať filiálne kostoly. Násilnosti sa udiali aj v Šarišských Dravcoch roku 1752, kde zemepán Karol Dobay pomocou 12 hajdúchov zabral evanjelikom modlitebňu.¹⁹ Takéto udalosti vzbudzovali vo vrstvách nekatolíckeho obyvateľstva všetkých spoločenských tried veľké rozhorčenie. Hovorilo sa o kostolnej lúpeži a pripomínala sa skutočnosť, že medzi rokmi 1681 – 1749 v celom Uhorsku evanjelikom odňali 141 kostolov.²⁰

Reakciou na tieto udalosti boli aj nepokoje v Hevešskej a Čongrádskej stolici v roku 1751 na čele s Jurajom Bujdošóm, Pavlom Forrómm a Františkom Pethom. Podarilo sa ich ľahko potlačiť a vodcovia skončili na popraviske. Účastníci revolty dostali od jedného po šesť rokov pevnostného väzenia. Oveľa viac ako násilím bolo možné u panovníčky dosiahnuť rokovaním. Deputácia popredných protestantských šľachticov – Gabriela

¹⁸ Tamže, s. 104 – 117.

¹⁹ KRONES, Franz. *Ungarn unter Maria Theresia und Joseph II. 1740 – 1790*. Graz 1873, s. 72.

²⁰ Tamže, s. 73.

Prónaya, Berzeviczyho, Rádaya a Darvaša požadujúca zmiernenie niektorých opatrení bola milostivo prijatá a výsledok sa zakrátko dostavil. V roku 1753 Miestodržiteľská rada vydala pokyn katolíckym biskupom, aby evanjelikov neobracali na katolícku vieru násilnými spôsobmi, ale len poučovaním.

Ku koncu vlády vyšlo viacero nariadení v prospech protestantov. Od roku 1774 katolícki duchovní už viac nesmeli bez pozvania a súhlasu vstúpiť do príbytku ťažko chorého evanjelika, katolícky duchovný nesmel bez súhlasu sprevádzať pohrebný sprievod evanjelika. Ak sa k pohrebu dostavil, musel spievať piesne, ktoré mu evanjelici poskytli. Evanjelické deti sa v katolíckych školách nemali vyučovať z kníh, kde sa hovorí o uctievaní svätých. Prísne nariadenia nútiace evanjelických majstrov zúčastniť sa na katolíckej procesii alebo byť potrestaný za neúčast boli tiež odvolané. Potichu sa začalo tolerovať aj vynechanie slov „pri všetkých svätých“ z dekrétnej prísahy evanjelickým úradníkom.²¹

Záverom je možné konštatovať, že za vlády Márie Terézie sa vzťah k evanjelikom vyvíjal. Vojny s pruským kráľom boli hlavnou príčinou zosilnenia tlaku voči nim, predovšetkým prostredníctvom prísneho dodržiavania zákonov. V prípade nezákonného postupu sa evanjelikom dostalo satisfakcie a prechmaty boli vo väčšine prípadov eliminované. Neskôr sa však pomery uvoľnili, najmä pod vplyvom účinkovania Jozefa II., ktorý sa od roku 1765 stal spoluvládcom aj v dôsledku pôsobenia najbližších poradcov Márie Terézie. Ale až smrť kráľovnej v roku 1780 a nástup jej syna na trón priniesli vo vzťahu štátu k nekatolíkom prevratnú zmenu.

²¹ MAJLÁTH, Johan Graf. *Geschichte der Magyaren*, s. 51 – 51.

CHOLERA A SEDLIACKE POVSTANIE ROKU 1831 V OKOLÍ VRANOVA¹

Peter KÓNYA

KÓNYA, Peter. Cholera epidemic and the Peasants' Uprising of 1831 in the Vranov area. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 24, no. 2, p. 39 – 63.

The year 1831 became known throughout the continent as the year of the first cholera epidemic in Europe. However, it is much less well known as the year of the last peasant uprising in Hungary, which raged in the summer in the northeastern provinces. This more or less spontaneous, unorganized rebellion without a clear ideology and clear program, accompanied by violence against landowners, provincial officials and Jews, broke out in several isolated outbreaks in the Zemplín, Šariš, Gemer and Spiš provinces and was suppressed by the army after a few days. Given that the uprising took place in the territory of today's eastern Slovakia, in the 20th century it was the subject of interest of Slovak historical science, writers of journalism and fine literature and films.

Keywords: cholera epidemic, Peasants' Uprising, Vranov, 1831, Šariš, Zemplín.

Rok 1831 sa stal na celom kontinente známym ako rok prvej cholerovej epidémie v Európe. Podstatne menej známejším je však ako rok posledného sedliackeho povstania v Uhorsku, ktoré zúrilo v lete v severovýchodných stoliciach. Táto viac-menej živelná, neorganizovaná vzbura bez vyhranenej ideológie a jasného programu, sprevádzaná násilnosťami proti zemepánom, stoličným úradníkom a židom, vypukla vo viacerých izolovaných ohniskách v Zemplínskej, Šarišskej, Gemerskej a Spišskej stolici a po niekoľkých dňoch ju potlačila armáda.

Vzhľadom na to, že povstanie prebiehalo na území dnešného východného Slovenska, v 20. storočí bolo predmetom záujmu slovenskej historickej vedy, autorov publicistiky aj krásnej literatúry či filmov. Popri významnej vedeckej edícii prameňov spolu s pozitivistickým popisom povstania od Daniela Rapanta² vzniklo viacero menších diel, článkov, popularizačných aj publicistických prác o týchto udalostiach. Samozrejme, vzhľadom

¹ Príspevok vznikol počas riešenia projektu APVV – 20 – 0613 Epidémie na území Slovenska v 17. – 19. storočí.

² RAPANT, Daniel. *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831*. I, II. Bratislava 1953.

na princípy marxistickej historiografie väčšina z nich zdôrazňovala sociálny obsah povstania, hľadala v ňom organizáciu, sociálny program a, samozrejme, princípy triedneho boja. Akcentovali sa pritom jeho sociálne aj hospodárske príčiny s hyperbolizovaným podávaním zemepanského útlaku a všade prítomnej biedy poddaného ľudu. Zároveň sa bagatelizovali ukrutnosti napáchané vzbúrenými sedliakmi na ich nevinných obetiach, medzi ktorými boli aj ženy a deti. Pri tomto akcentovaní triedneho boja a sociálnych aspektov povstania bol zámerne potlačovaný a minimalizovaný jeho ďalší rozmer, ktorou bola práve cholerová epidémia.

Pritom práve tento rozmer povstania, ako živelné reakcie ľudu, prestrašeného z vraždiacej epidémie, na neznámu chorobu, spájanú s ich vrchnosťou, bol v tomto hnutí rozhodujúci. Koniec-koncov, epidémia sa dostala aj do jedného z pomenovaní povstania, ktoré sa pred spomínanou érou komunistickej historiografie, zvyklo označovať aj za „cholerové“ povstanie. Na rozdiel od historického dedičstva z minulého storočia si myslím, že práve toto pomenovanie je pre povstanie najpríznačnejšie.

Cholera, ktorá v priebehu jedného-dvoch dní dokázala vyhubiť takmer celé dediny, vydesila vidiecke obyvateľstvo. Poddaní nedisponovali žiadnymi informáciami o epidémii ani o prevencii či možnostiach jej liečenia a opatrenia vrchnosti, uskutočňované osobitne necitlivo, vyvolávali chaos a výrazne stupňovali sociálne napätie. Tak ako kedysi pri morových epidémiách, aj obeťami cholery sa medzi prvými a vo väčšom počte stávali práve príslušníci najchudobnejších vrstiev. Aj na túto chorobu v oveľa menšej miere umierali zemanovia, kňazi, úradníci a židia, spravidla žijúci v priestranejších domoch s podstatne vyšším hygienickým štandardom. Aj keď skutočným dôvodom bola lepšia hygiena vyšších vrstiev a rituálne zvyklosti židov, v neposlednom rade tiež ich izolovanosť od sedliakov, táto skutočnosť podnecovala nenávisť voči tradičným vykorisťovateľom poddaných: zemepánom, židovským nájomcom a farárom.

Táto potom umožnila vznik a šírenie tzv. travičskej povery. Ľudia začali veriť, že pravou príčinou vysokej úmrtnosti poddaných nebola cholera, ale ľudu neznáme prášky (dezinfekčné prostriedky, napr. bizmutový prášok), ktoré z rozkazu vrchnosti sypali do studní panskí úradníci, židia a kňazi. Týmto prostriedkami sa podľa nich sami páni mali snažiť vyhubiť poddaných, čo bolo skutočným dôvodom masovej úmrtnosti ľudu. Travičskú poveru neskôr prevzali a často úmyselne rozširovali aj jednotliví vodcovia vzbúrených sedliakov. Tými boli neraz aj chudobnejší zemanovia, ktorí sa prostredníctvom poddaných chceli dostať k majetku a moci, alebo si riešiť

osobné spory. Cholera sa tak stala bezprostredným podnetom, ktorý dal priechod roky skrývanej nenávisti vidieckeho obyvateľstva. Tá, bez akéhokoľvek jasného programu, vyústila v nekontrolované rabovanie a veľa-krát aj nezmyselné surové vraždenie. Vodcov a účastníkov povstania často okrem nenávisti k vrchnosti viedla vidina bohatej koristi. Politické kalkulácie vedúcich predstaviteľov povstania, najmä v okolí Trebišova a Michaloviec, vychádzali síce z vnútropolitického vývinu krajiny, boli však nereálne a naivné: očakávali príchod ruského vojska a pomoc, alebo aspoň pasivitu rakúskej armády.

Prvou dedinou, kde vypukli v lete 1831 poddanské nepokoje, bol Kereštúr (dnes Zemplínska Teplica) v Sečovskom okrese. Nepokoje v obci sa začali 24. júla 1831 a takisto v ich pozadí stála tzv. travičská povera, ktorú rozširovali po celom okolí dvaja sedliaci zo Svätej Márie.³ Bezprostredným podnetom pre vypuknutie nespokojnosti sa stal príchod stoličného komisára Jozefa Lőrinczyho, povereného kontrolou proticholeroých opatrení v ôsmich obciach Sečovského obvodu a sčítaním obyvateľov v súvislosti s hroziacou epidémiou. Komisár oznámil panskému správcovi, že v zmysle vládných nariadení bude po vypuknutí cholery potrebné zriadiť osobitný cintorín s hromadnými hrobmi.

Správca s ním poslal na cintorín ďalšieho veľkostatkárskeho zamestnanca a komisár potom okamžite rozkázal kopať hroby pre osemdesiat mŕtvych a nariadil pripraviť veľké truhly pre štyri až päť osôb. To začuli miestne ženy, spustili veľký nárek a správa sa rýchlo šírila po dedine. Komisár bol medzi ľuďmi veľmi neoblúbený a aj vtedy namiesto vysvetlení nutnosti proticholeroých opatrení oznámil sedliakom, že cintorín je potrebný, lebo vraj budú kapať tak, ako lanského roku dochol dobytok.⁴ Jeho arogantné správanie ešte viac pobúrilo poddaných, ktorí ho obvinili, že sám prišiel z rozkazu panstva otráviť obyvateľov, keď už dopredu vedel, koľko a akých veľkých hrobov majú na cholerovom cintoríne vykopať. Lőrinczy nemohol vedieť, že už predtým sa v obci rozšírila travičská povera a poddaní, vystrašení v očakávaní cholery, týmto nezmyslom ochotne uverili. Takisto nevedel, že takéto nálady podnecoval aj rímskokatolícky farár z Veľkých Ozoroviec, ktorý kritizoval proticholerové opatrenia. Bol totiž pobúrený tým, že slúžny nariadil podstaviť pred faru stráž pre podozrenie jeho kontaktovania sa s nakazenými osobami. Sťažoval sa na slúž-

³ RAPANT, *Sedliacke povstanie I*, s. 63.

⁴ RAPANT, *Sedliacke povstanie II. 2 Dokumenty*, s. 49.

neho, dokonca žiadal jeho vyhnanie z obce a keď to obyvatelia odmietli, počas večernej bohoslužby ostro vystúpil proti stolici a úradom.⁵ V Keresztúri tak už pred príchodom komisára vedeli o údajnom úmysle panstva otráviť poddaných a jeho správanie sa poddaných v týchto nezmysloch iba utvrdilo.

Poddaní na čele s richtárom a prisáznými vtrhli do správcovho domu, zmocnili sa komisára a obvinili ho z úmyslu otráviť obyvateľov obce, na čo mal dostať od vrchného slúžneho Štefana Tomsicsa päť funtov jedov. Dôkladne ho prehľadali, no žiadne jedy uňho nenašli. Keďže naďalej boli presvedčení o jeho travičskom poslaní, odviekli ho na koniec dediny do kontumačného domu, kde ho držali celý deň pod strážou. Pustili ho až po polnoci, na zásah gréckokatolíckeho farára. Na cestách do obce aj pri studniach rozostavili stráže.

Po incidente s komisárom vyslali obyvatelia obce poslov do susedných Malých Ozoroviec a nechali si zavolať tamojšieho richtára. Od neho sa vyzvedali, či panstvo rozdávalo chorým na choleru nejaké prášky, ktoré ich nútilo jesť. Potom ako odišli, ešte v noci sa richtár odobral k vrchnému slúžnemu Štefanovi Tomsicsovi a celú vec mu oznámil. Slúžny sa rozhodol hneď v ten deň osobne ísť do Keresztúru a prešetriť začínajúce nepokoje.⁶

Do obce prišiel 25 júla 1831 popoludní. Pred dedinou ho zastavili štyria strážcovia ozbrojení vidlami, ktorí mu tvrdili, že obec strážia na rozkaz stolice alebo cisára. V prítomnosti gréckokatolíckeho farára a panského správcu sa slúžny pokúšal vysvetliť zástupu vzbúreného ľudu, že slúžneho a lekára jednoducho do obce vpustiť musia. Poddaní sa správali popudlivo a odpovedali, že im netreba ani slúžneho, ani lekára, ani lekárne, lebo vraj páni ich chcú jedovatými liekmi otráviť. Vo veci zadržaného komisára opäť tvrdili, že hľadali päť funtov jedov, ktoré mu bol mal dať slúžny, aby nimi otrávil všetky kerestúrske studne. Preto dali postaviť k studniam ozbrojené stráže.⁷

Slúžny sa ďalej márne snažil presvedčiť ľud o nutnosti proticholeroých opatrení a o neškodnosti práškov, sypaných kvôli dezinfekcii do stud-

⁵ RAPANT, *Sedliacke povstanie II. 2 Dokumenty*, s. 80.

⁶ RAPANT, *Sedliacke povstanie II. 2 Dokumenty*, s. 15 – 16. MNL BAZML Sátorajjáyhely, IV/1001 n. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1823 – 1849, 131 cs., Loc. 295, No. 1269: Zápisnica z menšej kongregácie vo Veľatoch 26. júla 1831.

⁷ RAPANT, *Sedliacke povstanie II. 2 Dokumenty*, s. 15 – 16. MNL BAZML Sátorajjáyhely, IV/1001 n. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1823 – 1849, 131 cs., Loc. 295, No. 1269: Zápisnica z menšej kongregácie vo Veľatoch 26. júla 1831.

ní. Richtár tvrdil, že aj v Slanskom Novom Meste videli sypať nejakého muža oblečeného ako pána do studne jedy, zadržať sa ho však nepodarilo. S pokračovaním ich rozhovoru sa poddaní stávali agresívnejšími a jeden z nich aj slovne napadol slúžneho za to, že ho pred troma rokmi dal za istý priestupok potrestať. Slúžny preto zvážil svoje možnosti i nebezpečie v akom sa nachádzal a obec radšej opustil.⁸

V nasledujúcich dňoch sa nepokoje rozšírili do viacerých obcí v okolí Sečoviec, Trebišova a Michaloviec, v Kerestúri sa však medzitým situácia postupne upokojila a nedošlo k žiadnym násilnostiam ani k novým vystúpeniam proti vrchnosti. Niektorí obyvatelia obce poslúchli výzvu vodcu vzbúrencov z Nižného Žipova Michala Pavúka a spolu so sedliakmi z ďalších dedín sa zúčastnili vzbury v Trebišove.⁹

Napriek tomu, že v Kerestúri sa sedliacke povstanie r. 1831 začalo, miestne nepokoje neprerástli v otvorenú vzburu. O niekoľko dní nepokoje vyvrcholili v susednom Solianskom okrese, v oblasti okolo Vranova. Zúčastnili sa ho najmä sedliaci zo Zámutova, Jastrabia, Rudlova, Merníka, Čičavy, Komárian, Vole, Hlinného a iných obcí.

Významným centrom nepokojov neďaleko Vranova bol Zámutov. Bol pritom zrejme aj prvou dedinou v okolí Vranova, kde sa rozšírili falošné správy o tom, že hromadné úmrtia nespôsobovala cholera, ale lieky a prášky, ktoré úrady, židia a zemepáni dávali poddaným alebo sypali do studní, príp. kňazi miešali do svätej hostie či vína, aby tak vykynožili ľud. Priniesol ich istý vojak menom Klapak, keď sa počas dovolenky vrátil od svojej košickej posádky a vyrozprával tieto klebety svojmu bratovi Jánovi Klapakovi, ktorý mal blízko k richtárovi obce.¹⁰ Zrejme preto, alebo v dôsledku ničivého priebehu epidémie s mnohými obeťami, už niekoľko dní pred vypuknutím nepokojov odmietli miestni sedliaci vykonávanie robotnej povinnosti pre svojich zemepánov.¹¹

Ďalším impulzom k začatiu nepokojov bol príchod Jozefa Škroveľa (Korbely), bývalého sluhu fiškála zámutovského zemepána grófa Jozefa Klobusiczkeho, Jozefa Hunyora. Ten potom, ako ho po Novom roku

⁸ RAPANT, *Sedliacke povstanie II.* 2 Dokumenty, s. 15 – 16. MNL BAZML Sátoraljaújhely, IV/1001 n. Zemplén vármegye nemesi közigyelésének iratai 1823 – 1849, 131 cs., Loc. 295, No. 1269: Zápisnica z menšej kongregácie vo Veľatoch 26. júla 1831.

⁹ RAPANT, *Sedliacke povstanie II.* 1 Dokumenty, s. 410, 426.

¹⁰ ROJKO, Matej. *Kronyka Cyrkwy ewangelické solanské (1783 – 1855)*. Rkp., s. 142 – 143.

¹¹ RAPANT, Daniel. *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831*. I. Bratislava 1953, s. 109.

Hunyor kvôli nespoľahlivosti prepustil, odišiel do služby na košické biskupstvo, odkiaľ však takisto musel odísť a 1. augusta sa objavil v Soli. Ako podozrivého ho sedliaci chytili, obvinili zo sypania jedovatých práškov do studní a odviekli k evanjelickému farárovi Matejovi Rojkovi. Ten ho najprv chcel prepustiť, ale na naliehanie dedinčanov ho dal uväzniť a odviesť k slúžnemu Reviczke do Čaklova, ktorý mu dal vyťať šesť palíc a nariadil pochovávať obete cholery. Onedlho však, 4. augusta ušiel zo Soli do susedného Zámutova, kde mal viac známych, u ktorých sa mohol schovať. No nevedel pritom o zradikalizovaní zámutovských poddaných správami vojaka Klapaka spred niekoľkých dní. Tí potom, ako sa dozvedeli o príchode človeka, obvineného zo sypania jedov do studní, okamžite ho chytili, uviazali na reťaz a potom bili a mučili dovtedy, kým sa nepriznal, že u mernického zemepána Szulyovszkeho, v prítomnosti zámutovského fiškála Hunyora, čaklovského slúžneho Reviczkeho a obidvoch solianskych farárov sa zaprisahal, že bude sypať do studní prášky, ktoré dostal od vrnovského lekárnik.¹² Dedinčania považovali jeho výpoveď, vynútenú mučením, za dôkaz chýrov, rozširovaných predtým Klapakom a Škrovela preto uväznili v pivnici.

Ďalším dôkazom o travičských úmysloch panstva, úradov, cirkvi a židov mal byť pre Zámutovčanov list solianskeho rímskokatolíckeho farára panskému fiškálovi Hunyorovi s prosbou o poskytnutie lekára alebo aspoň liekov pre obyvateľov chorých na choleru. Tento list potom miestny mlynár Mankovič, ktorý vedel čítať, interpretoval dedinčanom ako potvrdenie travičských úmyslov vrchnosti a kňazov.¹³

Následne, dňa 5. augusta zvolali Zámutovčania, podnecovaní Jánom Klapakom (richtár bol chorý na choleru), richtárov okolitých obcí: Rudlova, Hlinného, Davidova, Vole, Soli, Čaklova, Vyšného Žipova, Čierneho, Hlinného Žipova, Jastrabia, Komároviec a Kručova, príp. aj iných. Všetci si vypočuli výpoveď Jozefa Škrovela, čo považovali za potvrdenie travičskej povery. Vo svojich obciach na základe týchto správ vzbúrili ľud a hucali ho proti miestnym zemepánom, židom, úradníkom a duchovným.

Ešte v ten istý deň vypukli prvé nepokoje, a to priamo v Zámutove. Zemepán gróf Jozef Klobusiczky, člen Kráľovskej rady a prísažný dištriktuálnej tabule v Prešove sa spoliehal na to, že spolu so svojimi úradníkmi ubráni panské sídlo a podarí sa mu presvedčiť sedliakov, aby sa upokojili. To

¹² ROJKO, *Kronyka*, s. 144.

¹³ RAPANT, *Sedliacke povstanie I*, s. 110.

by sa mu možno aj bolo podarilo s vlastnými poddanými, poddaní z iných obcí, zhromaždení v Zámutove, boli však oveľa radikálnejší. Potom, ako pochytili, zbili a zatvorili miestnych židov a z lesov priviedli ostatných židov, ktorí sa tam schovávali pred cholerou, vyrabovali židovské príbytky a obchody. Posilnení pálenkou sa následne vybrali proti svojim pánom. Klobusiczkeho správca Farkassányi (Rakussany) síce vystrelil na vzbúrencov, pričom nikoho z nich nezranil, napriek tomu ho však na mieste ubili na smrť.¹⁴

Gróf Klobusiczky po tomto incidente rezignoval na ozbrojený odpor a prehovoril k poddaným, pričom ich žiadal, aby ho zabili na mieste, ak to majú v úmysle.¹⁵ Spolu s fiškálom Hunyorom a jeho hosťom jurátom Mikovínyim ho vzbúrenci odvieďli do richtárovho domu, kde ich uväznili a surovo bili. Kým Mikovínyiho hodili polomŕtveho na telo správcu Farkassányiho, odkiaľ sa vyslobodil a ušiel do Prešova, grófovi Klobusiczkemu a jeho fiškálovi Hunyorovi pomohol utiecť richtárov syn Ján Mata s priateľmi.¹⁶ Klobusiczkemu sa s jeho záchrancom, istým Nadzomčíkom podarilo dostať ku Pavlovi Soósovi do Sačurova, Hunyora však chytili a priviedli späť do obce.¹⁷ Tam ho po tri dni priväzovali ku stromom, trápili smädom, hladom a ustavičným bitím. Fiškál sa z týchto zranení už nikdy nespamätal a pri živote ostal len vďaka štvormesačnému liečeniu.¹⁸

Po neúspešnom hľadaní grófa Klobusiczkeho sa vzbúrenci zamerali na jeho iba nedávno postavený kaštieľ. Odniesli z neho všetky cennosti ako striebro, nábytok, textilie či zbrane, pričom ostatné predmety, vrátane drahých obrazov, zariadenia, no takisto okien, dverí či iných súčastí zničili tak, že celé ostali oba steny. Samozrejme, všetko víno a pálenku z panských pivníc vypili. Dobytok si rozdelili, príp. pobili a hneď zjedli.¹⁹

Na druhý deň sa vzbúrení poddaní v Zámutove rozdelili na tri skupiny, pričom Zámutovčania, Rudlovčania, Voľania a Hliňania odtiahli do Soli, kde vyrabovali miestnych židov a pokúsili sa chytiť tamjšieho rímskokatolíckeho a evanjelického a. v. farára. Keď sa im to nepodarilo, uspokojili sa iba s vyrabovaním obidvoch fár a zaviazali solianskeho richtára, aby obidvoch duchovných priviedol do Zámutova. Potom, ako odtiahli ich však

¹⁴ RAPANT, *Sedliacke povstanie I*, s. 110.

¹⁵ ROJKO, *Kronyka*, s. 145.

¹⁶ ROJKO, *Kronyka*, s. 145.

¹⁷ ROJKO, *Kronyka*, s. 145.

¹⁸ RAPANT, *Sedliacke povstanie I*, s. 112.

¹⁹ RAPANT, *Sedliacke povstanie I*, s. 112.

richtár vzal pod svoju ochranu. Zo Soli tiahli vzbúrenci do Čičavy, kde zavraždili panského správcu Bánfyho a do Čaklova, kde vyrabovali kaštieľ barónky Messskóovej, ktorej sa však podarilo ujsť. Potom sa zúčastnili na útoku a rabovaní v mestečku Vranov.²⁰

Ešte v sobotu 6. augusta poslal stoličný prísediaci sudca Pavol Soós zo Sačurova generálovi Máriássymu do Košíc úpenlivú prosbu o vyslanie vojenskej pomoci do okolia Vranova. Zároveň vyzval zemplínsku šľachtu na postavenie zemianskeho vojska na potlačenie vzbúrencov. Uchýlil sa aj k úskoku v podobe obežníka, zaslaného do všetkých dedín, v ktorom žiadal richtárov, aby urýchlene pripravili domy na ubytovanie vojska, aby tak vzbudil dojem, že vojaci už sú na ceste. Skutočne sa mu tak podarilo upokojiť veľkú časť sedliakov, ktorí už neboli ochotní ani po vyhrážkach vodcov povstania opäť tiahnuť proti vrchnosti. Prvé jednotky dorazili do Zámutova od Trebišova v pondelok 8. augusta a spolu s ním sa vrátil aj gróf Jozef Klobusiczky. Na druhý deň prišlo do obce podstatne viac vojakov z Košíc. Prvou základňou vojska sa stal práve Zámútov, kam už od stredy privádzali desiatky poddaných, podozrivých z účasti na povstaní a prechovávajúcich veci z vyrabovaných panských a židovských príbytkov.²¹

V Zámutove tak hneď po príchode vojska, do 9. augusta došlo k potlačeniu nepokojov a pacifikácii obce. Vojaci vyslobodili aj polomŕtveho, po tri dni trápeného fiškála Jozefa Hunyora. Keďže však vzbúrenci ešte neboli pochytení, Hunyor požiadal vojakov o ochranu a uchýlil sa do bezpečia do Šarišskej stolice.²²

Podobne sa udalostí povstania zúčastnili aj poddaní obyvatelia Hlinného. Vzbúrení sedliaci z obce prišli do Zámutova spolu s povstalcami z ďalších dedín ráno 5. augusta. Po porade zbili a uväznili miestnych židov a pripravovali sa k útoku na kaštieľ baróna Jozefa Klobusiczkeho. Na druhý deň sa vzbúrenci rozdelili. Jedna časť, medzi nimi sedliaci z Čierneho, Skrabského a Bystrého odišli do Bystrého a povstalci zo Žipova, Jasrabia, Komárian a Čičavy šli do Merníka, kde spolu s miestnymi poddanými prepadli kaštieľ Szulyovszkovcov. Tam došlo i k jednej z najväčších tragédií povstania. Vzbúrenci drasticky zavraždili zemepána Jozefa Szulyovszkeho a spolu s ním i ďalších osem osôb, vrátane štyroch žien. Medzi

²⁰ ROJKO, *Kronyka*, s. 146.

²¹ ROJKO, *Kronyka*, s. 147.

²² RAPANT, *Sedliacke povstanie I*, s. 112.

zavraždenými bol aj evanjelický a. v. farár Jozef Kacián a vrchný slúžny Ján Reviczky.²³ Povstalci z Hlinného, Vole, Zámutova a Rudlova, podnikli výpravu do Soli, kde chceli zabiť obidvoch farárov, ktorí mali byť tiež zainteresovaní na trávení ľudu. Zo Soli sa výprava vzbúrencov vybrala smerom na Vranov, kde sa mali stretnúť s povstalcami z Merníka. Najprv zaútočili na kaštieľ barónky Meskóovej v Čaklove, ktorý vyrabovali, pričom čo nemohli odnieť, zničili. Barónke sa však včas podarilo ujsť a spolu s dcérou a dieťaťom slúžneho Reviczkeho sa ukryla v kukurici. Správcu Szeghyho však povstalci ubili na smrť.

Povzbudení týmto úspechom odtiahli v ten istý deň cez Čemerné do Vranova. V mestečku vyplienili lekáreň, pričom zničili všetky lieky, považujúc ich za jed pre chudobu. Lekárnik sa včas ukryl a zachránil si tak život. Ďalej vtrhli do forgáchovského kaštieľa, kde napadli a zbili grófkú Forgáchovú, kaštieľ vyrabovali a všetko zariadenie (keď nerozkradli) zničili. Okrem kaštieľa vyrabovali i viaceré židovské krčmy a obchody, nikoho však nezabili. Po úspešnej výprave sa zväčša rozišli.

V Hlinnom sa na stranu povstania postupne postavili aj tí, ktorí ešte nedávno váhali alebo neverili travičským správam a odmietli sa zúčastniť rabovania v Zámutove, Soli a Vranove. Zvlášť, ak panský majer, správcov dom, gréckokatolícka fara a židovské krčmy sľubovali vidinu bohatej koristi. Správca s farárom si všimli zmeny nálad poddaných a ešte včas obec opustili, čo sa pravdepodobne podarilo aj židom. Preto, keď 7. augusta zaútočili sedliaci na správcov dom, našli ho už prázdny. Spolu s hlinianskymi poddanými sa na útoku a následnom rabovaní zúčastnili hlavne vzbúrenci z Rudlova a takisto povstalci, vracajúci sa z úspešnej výpravy do Vranova. Jedným z ich vodcov bol aj neskôr obesený Michal Pupko z Rudlova.²⁴ Po vyrabovaní správcovho domu povstalci až do príchodu armády pili víno a pálenku zo správcovej pivnice a židovských krčiem. Hneď na druhý deň, 8. augusta dorazilo do obce vojsko, aby učinilo koniec nepokojom. Vojaci, ktorých viedol miestny rodák, nepostupovali po krajinskej ceste, ale priblížili sa k dedine z inej strany, odkiaľ ich nikto neočakával. Ich príchod vyvolal zmätok, pričom mnohí opití vzbúrenci sa domnievali, že vojaci im prišli pomôcť v boji proti pánom a vyšli ich so zbraňami vítať. Spamätali sa až vtedy, keď im vojsko odpovedalo strelbou. Väčšinu sedliakov však vojaci našli v krčme piť pálenku a jesť bryndzu, ktorú našli

²³ RAPANT, *Sedliacke povstanie I*, s. 114 – 115.

²⁴ RAPANT, *Sedliacke povstanie I*, s. 111 – 112.

v panskej pivnici.²⁵ Odzbrojených sedliakov potom hnali do Zámutova, kde ich pozatvárali. Pri hľadaní kradnutých vecí po domoch a zatýkaní často nevinných poddaných si však vojaci počínali veľmi surovo a narobili na majetku sedliakov veľké škody. Zo Zámutova boli potom zadržaní sedliaci odvečení do Vranova a tam uväznení v pivniciach iba nedávno vyrabovaného forgáčovského kaštieľa. Podobne sa zúčastnili na nepokojoch aj obyvatelia Čaklova, Merníka či Michalka (kde rovnako došlo ku krviprelievaniu) a viacerých ďalších obcí z okolia mesta.

Obyvatelia Čierneho sa do povstania zapojili až po tom, ako aj k nim dorazili správy o udalostiach v Zámutove a v iných obciach. Čierňanských sedliakov zlákala zrejme vidina ľahkej koristi, ako i chaotické správy o odstránení pánov a nastolení panstva sedliakov. Svoju úlohu aj tu zohrala travičská povera a tvrdenia vodcov vzbury o tom, že konajú na príkaz cisára a jeho vojsko im smeruje na pomoc. Spolu so vzbúrenými poddanými z Bystrého, Vyšného Žipova a Skrabského sa 6. augusta večer radili o spoločnom postupe pri útoku na panské a židovské príbytky v Žipove.²⁶ Po vyrabovaní židovských domov a krčmy v obci 7. augusta odtiahli ozbrojení sedliaci na Bystré, kde spolu s domácimi povstalcami a ďalšími vzbúrencami z Vyšného Žipova a Skrabského prepadli a vyrabovali panské kúrie a židovské domy.²⁷ Keďže páni s rodinami včas ušli, zastihli doma iba mladého Andreja Hevesyho, ktorý podcenil nebezpečenstvo rebélie a obec neopustil. Obrali ho o peniaze a potom dokaličili, na čom sa zúčastnil aj Ján Malovany z Čierneho.²⁸ Po ukončení rabovania v Bystrom sa časť vrátila domov, časť odtiahla do Skrabského, kde s domácimi vyrabovali kaštieľ a iní tiahli do Merníka a ďalších dedín, kde sa však už pre neskorý príchod nezúčastnili rabovania.

Obyvatelia Vyšného Žipova sa takisto aktívne zapojili do udalostí cholerového povstania. Časť z nich ešte 5. augusta odišla do Merníka, kde sa spolu s miestnymi sedliakmi a vzbúrencami z ďalších obcí zúčastnili na vyvraždení rodiny Szulyovských i bezbrehého rabovania a sami mimo-

²⁵ RAPANT, *Sedliacke povstanie I*, s. 114 – 115.

²⁶ ČORBA, Andrej. Hrozne a strašne rozprávky o chorobe cholery a rozboju proščavi vo višších stranoch uherskej žeme z roka 1831ho v kratkosti spisane pre obecni v tim čaše zburení ľud kui pokajaňu. In *Nové obzory* 12. Sedlák, Imrich: Andrej Čorba a jeho veršovaná kronika o východoslovenskom povstaní z roku 1831. Košice 1970, s. 447.

²⁷ RAPANT, *Sedliacke povstanie I*, s. 119 – 120.

²⁸ RAPANT, *Sedliacke povstanie II*, 1 Dokumenty, s. 399.

riadne kruto zabili manželku tamojšieho panského kasnára.²⁹ Ďalší vyrabovali miestnu faru a spolu s povstalcami zo Skrabského chytili a trápili rímskokatolíckeho farára. Odtiaľ sa spolu s poddanými z ďalších dedín vypravili do Soli, kde vyrabovali obidve fary a židovské domy. Vybrali sa aj do Čičavy, Komáran a Vranova, prišli však neskoro, potom ako ich vyrabovali miestni.³⁰ V Bystrom zavraždili zemana Hevesyho, pričom vyrabovali jeho dom i príbytky ďalších zemanov a židov. Po návrate domov sa obrátili proti Bujanovicsovmu kaštieľu, ktorý vyrabovali a zdemolovali, podobne ako i pálenicu, krčmu a dom miestneho žida. Keďže Bujanovics s rodinou sa zdržiaval v Šarišskej stolici a jeho gazdinej sa podarilo ujsť, nedošlo v Žipove k obetiam na životoch.³¹

Pred štatariálne súdy boli postavení aj niekoľkí vzbúrenci z Vyšného Žipova, ktorí sa preukázateľne zúčastnili na vraždení počas povstania: Ján Vancák, Ján Oráč, Michal Marga a Ondrej Maca. Jána Vancáka odsúdil štatariálny súd vo Vranove 2. septembra 1831 za vraždu manželky mernického kasnára, ktorej podrezal hrdlo a zaživa rozpáral brucho, ako aj za rabovanie v Merníku, Skrabskom, Bystrom a Žipove, na trest smrti obesením.³² Štatariálny súd v Hlinnom, zasadajúci 13. septembra, súdil Jána Oráča, Michala Margu a Ondreja Macu, za násilnosti v Bystrom a Vyšnom Žipove. Ján Oráč a Michal Marga boli za dokázanú účasť na vražde bystrianskeho zemanu Hevesyho, ktorého ubili drúkmi a dorúbali šablou, ako aj za rabovanie zemianskych domov v Bystrom, kaštieľa, krčmy a pálenice v Žipove, odsúdení takisto na trest smrti obesením. Ondreja Macu odporúčal štatariálny súd do pôsobnosti riadneho súdu.³³ Bujanovicsovcia a žid Friedmann boli za utrpené škody neskôr čiastočne odškodnení.

Obyvatelia Skrabského sa nezúčastnili povstania v takom počte a tak intenzívne ako Zámutovcia či Merničania, no ani sedliaci z Hlinného či Čierneho. K vzbúrencom sa pridalo iba niekoľko desiatok chlapov, medzi nimi Cigáni a iní najchudobnejší poddaní. Aj tí sa do povstania zapojili až po tom, ako k nim dorazili správy o udalostiach v Zámutove a v iných obciach. Spolu so vzbúrenými poddanými z Bystrého, Vyšného Žipova a Čierneho sa 6. augusta večer radili o spoločnom postupe pri

²⁹ RAPANT, *Sedliacke povstanie II*, 1 Dokumenty, s. 286.

³⁰ RAPANT, *Sedliacke povstanie I*, s. 119.

³¹ RAPANT, *Sedliacke povstanie I*, s. 120

³² RAPANT, *Sedliacke povstanie II*, 1 Dokumenty, s. 286.

³³ RAPANT, *Sedliacke povstanie II*, 2 Dokumenty, s. 398 – 403.

útoku na panské a židovské príbytky vo Vyšnom Žipove.³⁴ Po porade 7. augusta ráno odtiahli ozbrojení sedliaci na Bystré, kde spolu s domácimi povstalcami a ďalšími vzbúrencami (z Vyšného Žipova a Čierneho) zaútočili na panské kúrie a židovské domy.³⁵ Takmer nikoho v nich nenašli a museli sa preto uspokojiť iba s ich vyrabovaním. Po ukončení rabovania v Bystrom sa časť vrátila domov do Skrabského, kde spolu so vzbúrencami z okolitých dedín (Čierneho, Žipova a Bystrého) vyrabovali panskú kúriu a obidve krčmy. Ostatní tiahli do Merníka a ďalších obcí. Prišli však už neskoro a rabovania sa tak nezúčastnili.³⁶

V noci 7. augusta ozbrojení poddaní zo Skrabského, Bystrého, Vlače a Remeníň prepadli samotu Grodzin, kde vyrabovali a zničili majer so zemepanskou kúriou.³⁷ V Skrabskom vzbúrení sedliaci vyrabovali kúriu, patriacu Ladislavovi Szinyei Mersemu, v ktorej býval Ján Hričovský, dom správcu Jána Stavického, panskú a dve židovské krčmy. Škody na zariadení a vybavení (zničené okná, dvere, nábytok, ukradnuté veci, kuchynský riad, potraviny a pod.) kúrie boli vyčíslené na 298 zlatých 9 grajciarov. Celkovo utrpel počas povstania Jozef Szinyei Merse škodu za 364 zlatých 39 grajciarov.³⁸ Ján Stavický uviedol úradom škodu vo výške 369 zlatých 44 grajciarov.³⁹ Krčmár Cizma Herškovič prišiel o 120 holb pálenky, látky, ako aj svoje i manželkino oblečenie a nábytok, v celkovej hodnote 244 zlatých 12 grajciarov.⁴⁰ Ďalší židia, zrejme tiež krčmári alebo obchodníci, Abrahám Teitelbaum a David Lejbovič stratili zrejme počas rabovania celú krčmu, resp. obchod a zásoby, keďže im vzbúrenci spôsobili škodu až za 8 144 zlatých.⁴¹

Azda najmenej ochotne sa z obcí v okolí Vranova zúčastnili povstania obyvatelia Soli. Do Soli prišli povstalci zo Zámutova, Vole, Rudlova a Hlinného ráno 6. augusta a spolu s niektorými miestnymi obyvateľmi

³⁴ RAPANT, *Sedliacke povstanie I*, s. 110 – 111.

³⁵ ČORBA, *Hrozne a strašne rozpravki*, s. 447.

³⁶ ROJKO, *Kronyka*, s. 147.

³⁷ ČORBA, *Hrozne a strašne rozpravki*, s. 417.

³⁸ MNL BAZML Sátorajjáuhely, Epekórság 71: Súpis sedliakmi ukradnutých vecí panstvu v obci Skrabské.

³⁹ MNL BAZML Sátorajjáuhely, Törvényszéki iratok 850/1851: Súpis škôd, spôsobených vzbúrencami v Solianskom okrese.

⁴⁰ MNL BAZML Sátorajjáuhely, Epekórság 78: Súpis škôd spôsobených Ignácovi Kerskovicsovi.

⁴¹ MNL BAZML Sátorajjáuhely, Törvényszéki iratok 850/1851: Súpis škôd, spôsobených vzbúrencami v Solianskom okrese.

sa vybrali na evanjelickú faru, s úmyslom zabiť farára Mateja Rojku. Toho však včas varovala jeho suseda a podarilo sa mu ukryť v záhrade. Keďže jeho manželka sa tiež úspešne skryla, museli sa vzbúrenci uspokojiť s vyrabovaním a zničením fary. Rímskokatolícky farár Matej Lieskovský sa domnieval, že bude v bezpečí zamknutý v kostole pri oltári. Keď ho však nenašli na fare, vtrhli povstalci do kostola a iba na príhovor Soľanov sa rozhodli nezabiť ho hneď, ale počkať, kým sa im dostane do rúk i evanjelický duchovný. Okrem fár vyrabovali aj príbytky bohatsších židov. Keď Soľania odmietli pripojiť sa k vzbúrencom a tiahnuť s nimi smerom na Vranov, vyhrážali sa im zapálením obce na štyroch miestach. Nakoniec musel sám richtár Ján Chytra presviedčať sedliakov, aby nasledovali povstalcov, prosil však, aby sa ničoho nezúčastňovali a pri najbližšej príležitosti ušli. Väčšina z nich sa hneď za dedinou poschovávala a vrátila domov. Nakoniec odišli so vzbúrencami smerom na Čaklov iba ôsmi obyvatelia Soli. Po ich odchode zorganizoval richtár strážu pred obcou, aby bol včas informovaný o prípadnom ďalšom príchode povstalcov a obom farárom poskytol po šesť chlapov ako osobnú ochranu.⁴²

V nasledujúcich dňoch po zásahu vojska až do konca mesiaca zasadali štatariálne sudy, ktoré odsúdili v okolí Vranova na smrť 41 účastníkov povstania a stovky sedliakov na konfiškáciu majetku a telesné tresty, pričom neraz boli spalicovaní po uväznení a následne slúžnym Reviczkyim aj vo svojich obciach.⁴³ Za násilnosti, spáchané priamo v Zámutove a okolitých dedinách bolo 29. augusta odsúdených na smrť dvanásť osôb, ktorí boli priamo v obci popravení obesením.⁴⁴

Udalosti sedliackeho povstania svojím rýchlym priebehom a mimoriadnou krutosťou šokovali uhorskú spoločnosť. Tá si po dlhých desaťročiach odvykla od ničivých epidémií aj od ukrutností a surovostí vojnových konfliktov minulosti. Vzhľadom na teritoriálnu obmedzenosť jednotlivých ohnísk vzbury a mnohých správ dokazujúcich priame prepojenie motivácie vzbúrencov s cholerovou epidémiou, si povstanie veľmi skoro získalo prívlastok cholerové.

Skutočnosť, že cholera a strach z nej zohrali kľúčovú úlohu pri udalostiach povstania aj v okolí Vranova jasne vyplýva z predchádzajúceho stručného prehľadu týchto udalostí. Sedliackemu povstaniu v Zemplín-

⁴² ROJKO, *Kronyka*, s. 139 – 148.

⁴³ ROJKO, *Kronyka*, s. 147.

⁴⁴ RAPANT, *Sedliacke povstanie I*, s. 247.

skej stolici bezprostredne predchádzala cholero­vá epidémia, ktorá s rovnako rýchlym priebehom paralyzovala celú spoločnosť, usmrtila desiatky tisíc ľudí a vystrašila neinformované, avšak o to viac vydesené vidiecke obyvateľstvo. Jednoznačne tak udalosti povstania boli priamo spojené s dôsledkami epidémie v stolici a jej okresoch či obciach.

Na územie Uhorska prenikla epidémia z Haliče uprostred leta 1831 a medzi prvými oblasťami zachvátila už v júli severovýchodné stolice. Dovtedy nepoznané infekčné ochorenie malo veľmi rýchly priebeh a vo väčšine prípadov sa už po niekoľkých dňoch končilo smrťou. Aj u nás sa cholera šírila veľkou rýchlosťou a v krátkom čase si vyžiadala veľké množstvo obetí. Najsilnejšie postihla práve vidiek, kde poddanské obyvateľstvo žilo v zaostalých hygienických podmienkach. Práve preto zasiahla choroba predovšetkým príslušníkov najnižších vrstiev. V dôsledku nedostatku lekárov, nemožnosti izolácie chorých, dezinfekcie zdrojov vody a neznalosti základných hygienických návykov napredovala nákaza na dedinách mimoriadne rýchlo. Ako neúčinné sa ukázali všetky vtedy používané lieky a rovnako aj preventívne opatrenia vrchnosti. Úrady a panstvo sa usilovali spomaliť šírenie epidémie dezinfekciou zdrojov pitnej vody alebo uzavretím zasiahnutých oblastí vojenskými kordónmi, resp. obecnými strážami. Cholera však postupovala ďalej a hromadne hubila roľnícke obyvateľstvo, ktoré ostalo na mnohých miestach bez akejkoľvek pomoci.

Do Zemplínskej stolice sa dostala cholera zrejme viacerými cestami, pričom jedna z nich nesporne prechádzala pohraničím so susednou Haličou. Keďže však jedným z prvých postihnutých miest bolo najväčšie obchodné stredisko Tokaj a vôbec celý Tokajský okres, tak pri šírení nákazy iste zohral nemalú úlohu pohyb obyvateľstva na tamojších trhoch, či už z cudziny alebo zo susedných stolíc, tak po cestách, ako aj po rieke Tise. Podľa všeobecne rozšíreného názoru hlavnú úlohu v prieniku cholery na uhorské územie malo dočasné otvorenie uhorsko-haličskej hranice, uzavretej od konca roku 1830, potom ako epidémia dorazila z ruského Poľska do Haliče. Aj tu bol akiste hlavným dôvodom obchod, stagnujúci po uzavretí hraníc kordónmi vojska.

Prvé prípady ochorenia, identifikovaného ako cholera sa na území Zemplínskej stolice vyskytli 21. júna a posledného chorého na cholery označili 22. septembra 1831.⁴⁵ Epidémia tak na Zemplíne zúrila počas

⁴⁵ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizzottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizzottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Te-

dvoch mesiacov, pričom ani na takých malých územiach ako boli slúžnovské okresy nie je možné stanoviť presne kratšie obdobie výskytu nákazy. Napr. v obciach Vranovského okresu sa cholera objavila v prvej už 10. júla a v poslednej až 4. augusta 1831.⁴⁶

Spomedzi 448 miest a obcí v Zemplínskej stolici zasiahla cholera celkom 380, iba 68 obcí ostalo nákazy ušetrených.⁴⁷ Celkovo na choleru vtedy ochorelo 40 439 osôb, čo bola takmer štvrtina obyvateľstva. Z nich sa vyliečilo 21 762 chorých (54 %) a nákaze podľahlo 18 672 nakazených, teda až 46 %, čo bola mimoriadne vysoká miera mortality.⁴⁸ V jednotlivých okresoch zo sedemnástich slúžnovských okresov stolice bol pritom v úradných štatistikách vykazovaný nerovnaký počet obetí, nakazených aj vyliečených obyvateľov.

Spomedzi sedemnástich okresov stolice bolo najviac, až 7 000 nakazených v Tokajskom okrese. Podobne vysoký počet, 5 229 obyvateľov ochorelo na choleru v Novomestskom okrese, 4 521 v Michalovskom a 3 401 nakazených bolo v Humenskom okrese. Viac ako dvetisíc ľudí ochorelo na choleru v Patackom (2 841), Sečovskom (2 591) a Ohradzanskom okrese (2 087). Iba o málo menej chorých bolo v Zemplínskom (1 908), Szerencsskom (1 902), Dobrianskom (1 890), Solianskom (1595), v Papínskom (1 573) a Chlmeckom okrese (1 190). V ďalších okresoch bolo vykazovaných

kintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadot összeírásokból egyben foglaltatott.

⁴⁶ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesei Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizzottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadot összeírásokból egyben foglaltatott. IX. Sókúti Kerület.

⁴⁷ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesei Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizzottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadot összeírásokból egyben foglaltatott.

⁴⁸ Samozrejme, tieto údaje treba vnímať v kontexte dobového vykazovania a je možné, že cholera sa v skutočnosti vyskytla aj v obciach, kde úradne nebola, ale lekár alebo stoličný komisár ju považoval za iné ochorenie a naopak, epidémii mohli prirátat takisto úmrtia, spôsobené inými príčinami.

menej ako tisíc nakazených: v Stakčínskom 854, v Zatínskom 811, v Stropkovskom 720 a v Žalobínskom 398.⁴⁹

Podľa týchto údajov mala cholera najviac postihnúť dolnozemplínske okresy, najmä Tokajský, Novomestský či Szerencsský. Skutočnosť bola však úplne iná. Treba vziať do úvahy, že tieto okresy boli najľudnatejšie a teda logicky v nich ochorenie zasiahlo najviac obyvateľov. Ešte významnejšie sú však vykazované počty vyliečených a obetí epidémie, ktoré poskytujú celkom iný obraz o cholere na Zemplíne.

Z týchto údajov je totiž zrejmé, že iba v šiestich okresoch (Tokajský, Novomestský, Zemplínsky, Dobriansky, Michalovský a Papínsky) zo 17 okresov stolice prevyšoval počet vyliečených počet obetí cholery. Pritom v Tokajskom okrese bolo 5 065 vyliečených a 1 935 zomrelých, v Novomestskom okrese 3 348 vyliečených popri 1 881 obetiach, v Zemplínskom okrese 1 087 vyliečených a 821 zomrelých, v Dobrianskom okrese sa vyliečilo 1 332 nakazených a umrelo 558, v Michalovskom okrese sa uzdravilo 2 505 a zahynulo 2 016 ľudí a v Papínskom okrese sa vyliečilo 799 obyvateľov popri 744 obetiach. Z uvedených údajov jasne vyplýva, že vyšší počet vyliečených ako zomrelých bol pritom v troch zo siedmich dolnozemplínskych a v troch z desiatich hornozemplínskych okresov. Avšak výrazne nižšiu mortalitu mohli vykázať iba vo dvoch dolnozemplínskych okresoch, a to v Tokajskom (70:30) a Novomestskom (65:35). V ostatných okresoch boli tieto rozdiely minimálne.⁵⁰

Najväčšia miera mortality bola pritom vo dvoch hornozemplínskych okresoch: v Solianskom a Stakčínskom, kde prevyšovala 70 %. V Solianskom okrese sa vyliečilo iba 460 nakazených a umrelo 1 135, v Stakčínskom okrese sa uzdravilo 253 a epidémii poľahlo 601 nakazených. Z dolnozemplínskych okresov bol najhorší pomer medzi vyliečenými a obeťami nákazy v Patackom okrese, približne 40:60 (1 096 vyliečených popri 1 745 obetiach).⁵¹

⁴⁹ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizo-
ttmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési,
bizzottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Te-
kintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak,
és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírak által
beadot összevírásokból egyben foglaltatott.

⁵⁰ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizott-
mányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, biz-
zottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

⁵¹ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizott-

Zo 68 obcí, v ktorých nebola cholera zaznamená bolo deväť na území Chlmeckého, 14 Zatínskeho, šesť Dobrianskeho, 12 Stropkovského, dve Stakčinského, jedna Ohradzianskeho, 20 Žalobínskeho a štyri Papínskeho okresu. Tieto obce tak ležali na území šiestich hornozemplínskych a dvoch dolnozemplínskych okresov.

Podobne zaujímavý je rovnako pohľad na najvýznamnejšie zemepanské mestá na území stolice. Z dvanástich zemepanských miest⁵² najviac obyvateľov ochorelo na choleru v Novom Meste pod Šiatrom (1 600), Trebišove (872), Tokaji (671), Blatnom Potoku (495), Humennom (452) a Michalovciach (444). Vzhľadom na počet obyvateľov pomerne veľa ľudí ochorelo aj v Szerencsi (334), Sečovciach (225) a Kráľovskom Chlmcí (212). Menej ako dvesto osôb chorých na choleru vykazovali iba vo Vranove (160) a Snine (125).⁵³

Rovnako však aj tieto údaje vykazujú úplne iné počty pri porovnaní vyliečených a zomrelých. Jednoznačne najviac vyliečených obyvateľov bolo v Novom Meste, a to 1 150, čo boli takmer tri štvrtiny počtu nakazených. Podobný podiel vyliečených a obetí bol takisto v Trebišove (670). Iba o málo nižší podiel vyliečených mali v Tokaji, aj tam však presahoval 70 % (455). Podobne v Michalovciach sa uzdravilo viac ako 60 % chorých (269). V Szerencsi, a Kráľovskom Chlmcí bol podiel vyliečených a zomrelých pomerne vyrovnaný (163:171, 104:108), vo Vranove, Stropkove a Snine počet obetí prevyšoval vyliečených v pomere asi 60:40 % (93:67, 157:103, 75:50). V Humennom a Sečovciach počet obetí dvojnásobne prevyšoval počet vyliečených (302:150, 153:72), najvyššia miera úmrtnosti bola však v Blatnom Potoku, a to až 78 % (381:114).⁵⁴

Uvedené údaje ukazujú, že iba v štyroch z týchto dvanástich mestských sídel prevyšoval počet vyliečených počet obetí cholery: v Novom Meste pod Šiatrom, Trebišove, Tokaji a Michalovciach. Z nich dve sa nachádza-

mányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgylési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

⁵² Na území Zemplínskej stolice neboli žiadne slobodné kráľovské mestá a ich funkcie plnili tak zemepanské mestá, ktoré v nejednom prípade predstavovali významné mestské centrá.

⁵³ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesei Közgylésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgylési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

⁵⁴ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesei Közgylésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgylési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

li v Dolnom a dve v Hornom Zemplíne. Vo dvoch počet obetí iba veľmi mierne prevyšoval uzdravených a v druhej polovici miest počet zomrelých bol minimálne o tretinu vyšší, než počet vyliečených. Z nich bolo päť hornozemplínskych a iba jedno dolnozemplínske (Blatný Potok).

Z uvedených údajov možno teda predpokladať, že cholerová epidémia mala na území stolice nerovnomerný priebeh, miernejšia bola v dolnozemplínskych a ničivejšia v hornozemplínskych okresoch (s výnimkou Patackého okresu), čo však iste bolo spôsobené aj horšími životnými podmienkami a podvýživou, späťou s nedávnym hladomorom a zákazom poľnohospodárskych prác (najmä v susednej Sabolčskej stolici) v menej úrodných oblastiach, ktorý sprevádzal uzavretie chotárov obcí.

Pomerne vysoký počet obetí bol takisto v mestách a mestečkách, čo narúša našu predstavu vyššieho hygienického štandardu a lepšej dostupnosti zdravotnej starostlivosti (lekár, felčiar, lekáreň). V skutočnosti sa väčšina obyvateľov týchto miest tiesnila v malých domoch alebo bytoch pozostávajúcich z jednej miestnosti, bez prístupu k vode a oddeleného záchodu. Horšia situácia bola opäť najmä v hornozemplínskych mestách, čo súviselo s horšími hygienickými a bytovými podmienkami aj masívnejším postihnutím okolitých obcí. Na druhej strane najviac cholerou nezasiahnutých obcí bolo v hornozemplínskych okresoch, čo možno vysvetliť v prvom rade ich väčšou izolovanosťou aj izolovateľnosťou (kvôli ochranným opatreniam). Nemožno však nebrať do úvahy ani subjektívny faktor, najmä mieru schopnosti rozoznať príznaky cholery a vierohodnosť služných, vyhotovujúcich súpisy.

Samozrejme, panovník, Miestodržiteľská rada a stolice sa nehodli prizerať na vražedné vyčíňanie cholery a zoči-voči epidémii sa snažili zavádzať čo najúčinnšie opatrenia na zamedzenie jej ďalšieho šírenia. Isteže, tieto zodpovedali vtedajšej úrovni medicínskych vedomostí a od začiatku sa stretávali s neprekonateľnými problémami, akými bol najmä nedostatok lekárov a iného zdravotníckeho personálu alebo účinných liekov.

Už v čase šírenia cholery v Rusku a potom v susednej Haliči vydali ústredné správne orgány monarchie viacero nariadení a inštrukcií pre prípad prieniku nákazy do rakúskej monarchie. Jedným z nich bolo nariadenie Miestodržiteľskej rady vydané v tlačenej podobe koncom roku 1830 a distribuované všetkým stoliciam a slobodným kráľovským mestám, ktoré ho mali naďalej rozširovať v rôznych jazykových mutáciách. Ním sa, samozrejme, riadila aj Zemplínska stolica.

Predovšetkým nariaďovala všetkým stoliciam a mestám pozorne monitorovať situáciu a v prípade objavenia sa cholery alebo podozrenia na ňu okamžite informovať Miestodržiteľskú radu a pristúpiť ku preventívnym ochranným opatreniam i samotnej liečbe nakazených. Pritom rátala z obnovením vojenského kordónu na hraniciach, k čomu napokon v lete 1831 aj došlo.

Nariaďované protiepidemické opatrenia boli zmesou starých ochranných nariadení z čias morových epidémií a moderných medicínskych poznatkov. V prípade objavenia sa cholery mali byť predovšetkým všetci nakazení izolovaní. Tí nemali byť ponechaní doma, ale sústredení v suchých, vzdušných a teplých miestnostiach, v ktorých mal byť vzduch pravidelne „čistený“ octovou alebo chlórovou parou. Odporúčaná bola takisto Guyton-Morveauxova zmes, pozostávajúca zo soli, kysličníka mangánu, kyseliny sírovej a vody, príp. aj chlórové vápno, pričom bolo treba dbať na to, aby obsah chlóru nepoškodil pľúca chorého. Vzhľadom na prudké hnačky a vracanie pacientov mali byť ich exkrementy pravidelne vynášané, zakopávané na odľahlom mieste a zasypávané nehaseným vápnom. Nikto nemal nosiť vlhké šatstvo ani spať pod holým nebom. Lekári nemali ísť k chorým bez konzumácie pálenky na lačno a po odchode od pacienta si umývať ruky chlórovým vápnom alebo octom. Podobne sa mali pred nákazou chrániť aj hrobári, ktorí mali zasypávať hroby nehaseným vápnom.⁵⁵ Isteže, ich realizácia v podmienkach zemplínskeho vidieka bola iba ťažko predstaviteľná.

Zaujímavá bola odporúčaná strava pre nakazených. Tí mali dostávať hlavne ľahké, mierne korenené jedlá. Nemali jesť žiadne surové ovocie a zeleninu, ako aj tzv. kyslé potraviny ako napr. kyslé mlieko, kyslú kapustu, slané ryby ani masné pokrmy. Pálenku a likér chorým nariadenie odporúčalo, najmä ak bola zmiešaná s bylinami ako aníz či mäta. Najnebezpečnejším z hľadiska infikovania bolo podľa neho opilstvo.⁵⁶ Žiaľ, predpis neodporúčal chorým takú nevyhnutnú nadmernú konzumáciu tekutín.

Pri odporúčanej liečbe sa nariadenie odvolávalo na skúsenosti ruských a anglických lekárov. Pri objavení sa nákazy mal lekár v prvom rade choré-

⁵⁵ MNL BAZML Sátoraljaújhely, Epekórság, 3. db. Szükséges volta az egészség fenntartására intézett azon polgári Rendszabásák megtartásának az Epekórság ellen, melyek közönségesen a ragadó nyavályakra nézve rendeltettek ki.

⁵⁶ MNL BAZML Sátoraljaújhely, Epekórság, 3. db. Szükséges volta az egészség fenntartására intézett azon polgári Rendszabásák megtartásának az Epekórság ellen, melyek közönségesen a ragadó nyavályakra nézve rendeltettek ki.

mu pustiť žilou, no nie viac ako 15 uncí krvi. Ak by sa jeho stav nezlepšil, mal mu byť podávaný kysličník ortutný a ópium. Telo chorého, najmä oblasť srdca a žalúdka malo byť masírované pálenkou, kamforom a mydlom, príp. s bylinkovým odvarom. Ak pacient nebol schopný požiť „lieky“, mali mu byť zmesou kysličníku ortutného s ópiom a medom potierané ústa. Ďalej mali piť ryžový a jačmenný odvar, samozrejme s ópiom. Vyliečeným mal byť na posilnenie žalúdka podávaný Hoffmannov likér, odvar z medovky a mäty s cukrom. Záverom liečby mal chorý dostať rebarborovú tinktúru.⁵⁷ Ak hnačky vystriedala zápcha, mal pacient dostať ricínový olej, rebarborový odvar či iné prehánadlo. Nie je známe, koľkí takúto liečbu prežili, no iste by s tým mali problémy i mnohí úplne zdraví ľudia. Stolice sa mali postarať o dostatočné zásoby všetkých uvádzaných „liečiv“.

Na základe týchto odporúčaní vypracovala potom Zemplínska stolica vlastné nariadenia na zamedzenie cholery, vydávané po objavení sa nákazy. Na začiatku júla vydala stolica desaťbodové nariadenie pre obecných richtárov. V zmysle neho mali na konci obce pri každej ceste stáť celý deň aj noc hliadky s úlohou nikoho nakazeného nevpušťať do obce. Pri osobách zo susedných dedín mali skúmať či nemajú príznaky, cudzí sa mali preukázať zdravotným pasom. V každej obci mali byť dvaja prísažní a kontrolovať zdravotný stav obyvateľov, pri príznakoch cholery mali chorého izolovať. Domy, v ktorých bývali myli byť uzavreté, nesmeli nikam chodiť, rovnako ako zdraví obyvatelia domu a ich zemepán mal byť požiadaný o poskytnutie potravín. Tie sa im mali podávať bez kontaktu. Richtári mali na konci obce vyčleniť prázdnu a suchú budovu, kde mali byť sústredené podozrivé osoby po 21 dní. Obete cholery mali byť okamžite uložené v truhle a odvezené do budovy na konci obce, kde mali byť 48 hodín. Nemali byť oplakávané a bez obradov pochované podľa osobitných predpisov. Krčmy mali byť zatvorené a zakázané všetky hromadné podujatia ako jarmoky, trhy, púte a tanečné zábavy. V richtárovom dome mali mať vždy službu dve osoby.⁵⁸

Tieto a ďalšie opatrenia boli v nasledujúcich týždňoch veľmi rýchlo zavádzané do života. Pritom už skôr, od začiatku júna monitorovali stoliční lekári, felčiari a slúžni zdravotnú situáciu na hraniciach, obsadených

⁵⁷ MNL BAZML Sátoraljaújhely, Epekórság, 3. db. Szükséges volta az egészség fenntartására intézett azon polgári Rendszabásák megtartásának az Epekórság ellen, melyek közönségesen a ragadó nyavályakra nézve rendeltettek ki.

⁵⁸ MNL BAZML Sátoraljaújhely, Epekórság, 3. db. Az epekórság elhárítása tekintetében a bírának szoros megtartása végett kiadott rendszabások.

vojenským kordónom. Po vypuknutí epidémie zriadila stolica Komisiu na odvrátenie cholery (Choleraelhárító bizottság) za účasti podžupanov, lekárov, slúžnych a stoličných úradníkov, ktorej členom bol aj Lajos Kosuth. Komisia sa pravidelne stretávala, vyhodnocovala situáciu a operatívne rozhodovala o preventívnych opatreniach, vysielaní lekárov a iných postupoch. Veľkým problémom bol nedostatok lekárov, najmä na vidieku, ktorý stoliční lekári (Fortmeyer, Černák) s felčiarimi nedokázali v dostatočnej miere zaopatriť. Veľkým problémom bolo rozpoznávanie príznakov cholery a ešte v júli niektorí felčiari tvrdili, že majú dočinenia s „prechladnutím čriev“ alebo dyzentériou.

Jedno z prvých zemplínskych proticholeroých opatrení pochádza z 5. júla a nariaďovalo uzatvorenie mesta Tokaj, jeho celodenné stráženie, zamedzenie vstupu žobrákov, Cigánov, židov a Poliakov a akýchkoľvek cudzincov. Zároveň uložilo samosprávam postarať sa o žobrákov, aby neostávali na ulici. Takisto, s ohľadom na to, že príčinou vysokej úmrtnosti bol hlad, nariaďovalo richtárom spísanie všetkých chudobných a ich zásobenie potravinami s pomocou zemepánov. Južné hranice stolice mali byť uzavreté a všetci slúžni aj richtári pozorne sledovať zdravotný stav obyvateľov. Šírenie epidémie iste nespomalilo povolenie obyvateľom horných okresov odísť na poľnohospodárske práce do nenakazených obcí v Sabolčskej stolici.⁵⁹

Dňa 17. júla vydala stolica nariadenie pre pošty, ktoré mali dymiť a následne znovu uzavrieť (šnúrou) všetky listy. Viaceré stoličné nariadenia, slúžnovské či lekárske hlásenia opakovali potom pravidlá pochovávania bez cirkevných obradov v hlbších jamách na existujúcich či zvláštnych cintorínoch s veľkým množstvom hlíny, na čo mali richtári vyčleniť po šiestich hrobároch.⁶⁰

Obyvatelia niektorých dedín najmä v horných okresoch zo strachu pred cholerou utekali do lesov, čo znemožňovalo akékoľvek preventívne opatrenia, ako aj liečbu nakazených. Ďalším problémom boli vojaci, odvelení na posilnenie kordónu na hraniciach aj v jednotlivých chotároch. Jednak sami priniesli choleru, jednak sa nakazili od miestnych obyvateľov a nemohli plniť svoje úlohy.

⁵⁹ MNL BAZML Sátoraljaújhely, Epekórság E 212: List tokajského richtára a správa stoličného posolstva z 5. júla 1831.

⁶⁰ MNL BAZML Sátoraljaújhely, Epekórság E 123: Stoličná inštrukcia pre pošty zo 17. júla 1831.

Lekár Žigmund Moravcsik podal hlásenie podžupanovi 21. júla z Trebišova o zhoršujúcej sa situácii, pribúdajúcich chorých aj obetiach, pričom sa sťažoval na nedostatok podľa neho najspoľahlivejšieho lieku bizmutu a uvádzal ako ním najpoužívanjšie prostriedky: mäťovú vodu, octový lieh a ópiovú tinktúru, pričom odporúčal teplé obklady aj studený konský hnoj.⁶¹

Napriek mimoriadne rýchlemu postupu nákazy v Michalovciach sa vedenie mesta so zdravotníckym personálom s vypätím všetkých síl snažili o jej zastavenie a najmä vyličenie čím väčšieho počtu nakazených. Stoličný lekár Martin Černák a felčiar Jozef Csiky vyvinuli obrovské úsilie pre záchranu životov svojich spoluobčanov i obyvateľov okolitých dedín. Pracovali od štvrtej rána do jedenástej v noci, ich sily však na smrtiacu epidémiu nestačili. V polovici júla prišiel do mestečka z Pešti ďalší lekár, Dr. Paczko. Všetci traja si potom rozdelili starostlivosť o celý okres. Dr. Černák ostal v Michalovciach, odkiaľ mal navštevovať Topoľany, Petrovce, Močarany, Krasnovce, Pozdišovce, Trhovište, Bánovce a Laškovce. Dr. Paczko a Jozef Csiky sa starali o ďalších 22 dedín. Je zrejmé, že v takých podmienkach sa ich starostlivosť často obmedzovala iba na najnutnejšie predpisovanie liekov a nestačili ani evidovať všetky obete epidémie.⁶²

Napriek nesmiernemu úsiliu vedenia stolice, lekárov a felčiarov sa však skutočná účinná zdravotná starostlivosť do väčšiny zemplínskych obcí nedostala a neumožňovali to ani bytové a hygienické podmienky vidieckeho poddanského obyvateľstva. Nanajvýš bolo konfrontované s preventívnymi hygienickými opatreniami, ktoré boli vrchnosťou spravidla zavádzané direktívne, násilne a bez vysvetlenia ich významu. To podnecovalo šírenie travičskej povere, pričom v radoch obyvateľov zúrila cholera, hubiaca tisíce sedliakov a želiarov.

Pri stanovení príčin vypuknutia nepokojov a v konečnom dôsledku sedliackeho povstania v lete 1831 je nutné zamyslieť sa nad tým, aká bola epidemická situácia v ohniskách neskoršej vzbury v čase šírenia cholery. Mnohé ukazuje už stručný prehľad údajov o nakazených a obetiach cholerovej epidémie v jednotlivých okresoch stolice. Z nich je jasné, že najhoršie dôsledky mala epidémia vo dvoch okresoch, kde si vyžiadala najviac, resp. najväčšie percento obetí: v Solianskom a Stakčinskom. Obidva tie-

⁶¹ MNL BAZML Sátoraljaújhely, Epekórság.E 230: Hlásenie trebišovského lekára o situácii v okrese.

⁶² MNL BAZML Sátoraljaújhely, Epekórság E 248: Hlásenie stoličného lekára Martina Černáka z 20. júla 1831.

to okresy sa nachádzali v Hornom Zemplíne, Soliansky v okolí Vranova (v podstate neskorší vranovský okres) a Stakčínsky okres severne od Humenného.

Kým v okolí Vranova, teda v Solianskom okrese vzniklo najväčšie ohnisko sedliackeho povstania, v Stakčínskom okrese ku žiadnym nepokojom nedošlo, napriek tomu, že miera úmrtnosti na cholery v nich bola porovnateľná (70:30 %). Prvým rozdielom medzi nimi bola však skutočnosť, že skutočný počet nakazených aj zomrelých na cholery v okolí Vranova bol takmer dvojnásobne vyšší. Zároveň na cholery ochorelo a podľahlo jej pomerne málo obyvateľov a v obciach s vyššou ako 50 % mortalitou išlo spravidla iba o jednotlivcov. Situácia v Solianskom okrese bola v tomto smere podstatne horšia. Ďalšie rozdiely spočívali v odlišnom rozdielnom spôsobe života vidieckeho obyvateľstva. Kým väčšina poddaných v okolí Vranova sa zaoberala výlučne poľnohospodárstvom a v predchádzajúcom roku ho ťažko zasiahla neúroda a hlad, v Stakčínskom okrese sa veľa obyvateľov venovalo pastierstvu oviec a takisto skladba pestovaných plodín bola odlišná, menej ohrozovaná neúrodou (ovos, pohánka, zemiaky). Odlišná bola aj štruktúra poddanko-zemepanských vzťahov, bez významnejších urbárskych sporov. Z týchto dôvodov sa cholera v tomto okrese nestala príčinou vypuknutia vzbury.

V Solianskom okrese sa počas cholery vyvinula mimoriadne ťažká epidemická situácia. Cholera zúrila celkovo v 27 obciach okresu. Pritom iba v štyroch z nich počet uzdravených prevyšoval počet zomrelých (Davidov, Nižný Kručov, Vranovské Dlhé a Majerovce). V troch ďalších obciach však umreli všetci nakazení obyvatelia. Celkom bolo v okrese nakazených 1 595 obyvateľov, z ktorých sa 460 vyliečilo a 1 135 zomrelo. Úmrtnosť chorých na cholery tak predstavovala asi 72 %, čo bolo ďaleko najviac v celej stolici. A nielen to. Ako vyplýva z predchádzajúcich údajov, v 23 obciach okresu (z 27) bolo vykázaných viac obetí epidémie ako uzdravených. V troch obciach zahynuli všetci nakazení, a to v Rudlove (54), Čaklove (93) a Vyšnom Žipove (40). V ôsmich obciach miera mortality prevyšovala 70 %: v Porúbke (23:7), vo Vechci (36:4), v Čemernom (35:15), v Zámutove (81:19), v Soli (124:10), v Hlinnom (81:10), v Jastrabí (47:3), v Merníku (40:5). V okresnom centre, vo Vranove predstavovala miera úmrtnosti 58 % (93:67). Viac ako dve desiatky obetí mala však epidémia takisto v ďalších obciach, aj v tých, kde bola mortalita nižšia ako 50 %: v Davidove (46), v Banskom (48), v Jus-

kovej Voli (20), v Čiernom (25), v Komárovciach (30), vo Vranovskom Dlhom (24), v Hencovciach (45) a v Sačurove (67).⁶³

V konfrontácii s takou masívnou nákazou bola stolica so svojím zdravotníckym personálom úplne bezmocná. O priebehu ochorenia na území Solianskeho okresu podal už 21. júla stoličnej vrchnosti správu vrchný slúžny Ján Reviczky a podobne informovali podžupana aj ďalší slúžni. Stoliční úradníci však nemali k dispozícii ani lekárov ani dostatok informácií o chorobe. Mnohí lekári pritom nákazu stále podceňovali a označovali ju iba za akési „prechladnutie čriev“, medzi nimi aj Reviczkeho felčiar Leopold Menczel. Stoličná vrchnosť sa prostredníctvom slúžnych mohla obmedziť iba na vykonávanie preventívnych opatrení podľa príkazov štátnych úradov. Takými bolo v prvom rade sypanie dezinfekčných prostriedkov do studní, uzavretie postihnutých dedín, hliadkovanie v chotároch, zakladanie oddelených choleroých cintorínov a urýchléné pochovávanie mŕtvych.⁶⁴

Tieto opatrenia boli však bez účinnej spolupráce obyvateľstva a lekárskej pomoci iba málo účinné. Lekári sa pritom báli vstúpiť do postihnutých oblastí a radšej sa zdržiavali v južných, nákazou menej zasiahnutých okresoch stolice. V dôsledku tohto prístupu a nízkej úrovne hygieny sa epidémia šírila ďalej bez akýchkoľvek prekážok. Ďalšiemu rýchlemu postupu choroby napomáhala však aj nevedomosť vidieckeho obyvateľstva, ktoré nerozumelo opatreniam vrchnosti a prijímalo ich s nedôverou alebo ich úplne odmietalo. Stoliční úradníci sa neraz namiesto vysvetľovania týchto nariadení správali arogantne. Na viacerých miestach pritom podnecovali túto nespokojnosť aj kňazi, pobúrení príkazmi o osobitných choleroých cintorínoch, spoločných hroboch a pod. Poddaní často sabotovali dezinfekciu studní, izoláciu chorých a iné príkazy panstva a kňazov. Je tragické, že na epidémii chceli niektorí „liečiteľia“ zbohatnúť a ponúkali zúfalým nevedomým dedinčanom svoje „zázračné prípravky“, namiesto prevencie a práškov, nariaďovaných vrchnosťou. Jedným z nich bol už spomínaný

⁶³ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizzottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekörságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírak által beadot összeveírásokból egyben foglaltatott. IX. Sókúti Kerület.

⁶⁴ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

Ján Škrovel, pohybujúci sa v okolí Vranova, ktorý predával dedinčanom rôzne bezcenné prípravky.⁶⁵

Z týchto údajov je zrejmé, že cholera mala na území okresu mimoriadne rýchly a smrteľný priebeh. Desiatky obetí vo viac ako polovici obcí okresu museli vystrašiť a zradikalizovať vydesených obyvateľov, ktorí disponovali minimálnymi vedomosťami o nákaze a jej priebehu. Boli pritom veľmi náchylní na akceptáciu travičskej povery a ďalších fám, obviňujúcich zo smrti svojich príbuzných a susedov vrchnosť a ňou nariaďované preventívne prostriedky, nanucované poddaným bez patričného vysvetlenia.

Rovnako zaujímavé a jednoznačné sú takisto údaje o počte obetí epidémie v obciach, ktoré sa najaktívnejšie zapojili do sedliackeho povstania. V týchto desiatich dedinách (Vehec, Čemerné, Zámutov, Rudlov, Čaklov, Soľ, Hlinné, Jastrabie, Vyšný Žipov a Merník) zahynulo spolu na cholera 631 ľudí, čo bolo viac ako polovica všetkých obetí epidémie v okrese. Pri tom všetky tri obce, v ktorých zahynuli všetci nakazení, sa onedlho zapojili do vzbury: Rudlov, Čaklov a Vyšný Žipov.⁶⁶

Na základe uvedených údajov je jednoznačne jasné, že existovalo úzke prepojenie medzi intenzitou cholerovej epidémie a radikalizáciou obyvateľstva, resp. medzi mierou mortality a zapojením miestnych poddaných do neskoršieho sedliackeho povstania. Aj keď pri nepokojoch zohrali úlohu takisto iné príčiny, bez devastačného priebehu ochorenia by vzburá iste nevypukla. Cholerovú epidémiu tak možno považovať za hlavnú príčinu sociálnych nepokojov v júli a auguste 1831, ktorých spúšťačom sa potom stala travičská povera. Samozrejme, nemalú úlohu zohrali takisto ďalšie príčiny, ako negatívne zmeny v držbe pôdy a poddansko-zemepanských vzťahoch v prvej tretine 19. storočia (rozširovanie veľkostatkov, zmenšovanie spoločne užíwanej pôdy, najmä pasienkov a lesov, odnímanie klčovnísk a prerozdeľovanie urbárskej pôdy), neúroda s hladomorom na prelome 20. a 30. rokov a takisto necitlivý, surový prístup vrchnosti pri zavádzaní proticholeroých opatrení. Sociálne nepokoje na zemplínskom vidieku v lete 1831, sprevádzané vzburou poddaných a násilnosťami možno preto aj v súčasnosti najvýstižnejšie označovať ako choleroé povstanie.

⁶⁵ ROJKO, Matej. *Kronyka Cyrkwy ewangelické solanské (1783 – 1855)*. Rkp., s. 154 – 161.

⁶⁶ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegyé Nemesi Közgylésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgylési, bizzottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadot összevírásokból egyben foglaltatott. IX. Sókúti Kerület.

FINANČNÁ STRÁŽ NA ZEMPLÍNE V SLOVENSKEJ DOBOVEJ TLAČI Z ROKOV 1918 – 1948

Martin MOLNÁR

MOLNÁR, Martin. Financial Guard in Zemplín in the Slovak period press from 1918 – 1948. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 24, no. 2, p. 64 – 74.

The current Zemplín region was created by the merger of the Slovak part of the Hungarian Zemplín and Už counties. In the years 1918–1948, members of the Financial Guard on its territory ensured the protection of the Slovak-Polish, Slovak-Hungarian and, from 1945, Slovak-Soviet borders. The pages of the Slovak periodical press from the years 1918–1948 record several dozen cases that dealt with finances from the inspectorates and departments of the Financial Guard with territorial jurisdiction in Zemplín. Illegal border crossing and the associated smuggling were a form of livelihood for a part of the population of the border regions.

Keywords: Financial Guard, FS Inspectorates, FS Departments, borders, Zemplín County, Slovak periodical press, smuggling.

V úvode považujeme za potrebné vyčleniť územie, ktoré bolo predmetom výskumu v slovenskej dobovej tlači z rokov 1918 – 1948. V súčasnosti zemplínske okresy patria podľa platnej legislatívy do obvodu Colného úradu so sídlom v Michalovciach (okresy Michalovce, Sobrance, Snina a Trebišov) a do obvodu Colného úradu so sídlom v Prešove (okresy Humenné, Medzilaborce, Stropkov a Vranov nad Topľou).¹ V súčasnosti Zemplín hraničí na severe s Poľskom, na východe s Ukrajinou, na juhu s Maďarskom. Práve Zemplín je hraničným územím Európskej únie a schengenského priestoru, pretože ním prechádza slovensko-ukrajinská hranica. Zemplín je najvýchodnejším geografickým územím Slovenskej republiky. Administratívno-správne patrí do Košického samosprávneho kraja (Dolný Zemplín) a Prešovského samosprávneho kraja (Horný Zemplín).

¹ Dostupné na internete: https://static.slov-lex.sk/pdf/prilohy/SK/ZZ/2019/168/20190701_5157220-2.pdf.

Zemplín v minulosti

Súčasný Zemplín až do roku 1918 patril do uhorskej zemplínskej a užskej (užhorodskej) župy. Po vzniku Československej republiky (ďalej len ČSR) slovenská časť Zemplínskej a Užskej župy vytvorili novú československú Zemplínsku župu (ďalej len Zemplínska župa), ktorá existovala až do konca roku 1922. Sídлом tejto župy bol najprv krátko Trebišov, a potom od leta 1919 Michalovce. Tu treba zdôrazniť, že po vzniku novej republiky novovytvorená Zemplínska župa hraničila na severe s Poľskom, na juhu s Maďarskom. Na východe bola len administratívna, nie štátna hranica, s Podkarpatskou Rusou, ktorá tvorila súčasť ČSR.²

V roku 1919 situácia v Zemplínske župe bola veľmi nestabilná – čakalo sa, aký bude ďalší vývoj.

Zaujímavé informácie o situácii v Zemplínskej župe podal vo svojej správe žandársky (četnícky) podplukovník Ernest Raith. Podľa nariadenia zo dňa 24. marca 1919 mal totiž precestovať a zdokumentovať pomery v Zemplínskej župe. Svoju správu oficiálne podal dňa 16. mája 1919 ministrovi pre správu Slovenska. Uviedol v nej, že sídlo župy sa nachádzalo v Trebišove. V československých rukách boli pritom okresy so sídlom v Michalovciach, Trebišove, Sečovciach, vo Vranove, v Stropkove, Humennom, Medzilaborciach a Snine, ostatné okresy na juh od Trebišova ovládali Maďari.³

K stabilizácii pomerov na Zemplíne dochádza po skončení bojov s maďarskou Červenou armádou v júni 1919. Južná štátna hranica Československa s Maďarskom, týkajúca sa aj Zemplína, bola určená štátmi Dohody v lete 1919. Severná hranica Zemplínskej župy zase rešpektovala štátnu hranicu medzi Československom a Poľskom. Západná hranica župy sa oproti stavu pred roka 1918 nijako zásadne nezmenila. Najväčšia územná zmena hraníc Zemplínskej župy súvisela s vytyčovaním vnútroštátnych administratívnych hraníc v rámci ČSR medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou.⁴

² MOLNÁR, Martin. *História Michaloviec II. Michalovce ako sídlo Zemplínskej župy (1919 – 1922)*. Michalovce : Jozef Rovňák – EXCEL, s. r. o., 2019, s. 44 – 47.

³ Slovenský národný archív v Bratislave, fond Minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska 1919 – 1927, č. 1470/1919, škatuľa 271: Hlásenie o pomeroch v Užhorodskej a Zemplínskej župe.

⁴ MOLNÁR, Martin. *História Michaloviec II. Michalovce ako sídlo Zemplínskej župy (1919 – 1922)*. Michalovce : Jozef Rovňák – EXCEL, s. r. o., 2019, s. 44 – 47.

V roku 1920 bola už situácia v Zemplínskej župe stabilizovaná. Dňa 1. apríla 1920 (v piatok) vyšlo prvé číslo tlačoviny *Zemplin, Úradný časopis Zemplínskej župy*. Časopis mal spočiatku periodicitu každý piatok, neskôr vychádzal raz týždenne. Obsahoval úradnú časť – tzv. „chýrnik“ a množstvo rozličných článkov. Uvedený úradný časopis zanikol so zrušením Zemplínskej župy, jeho posledné číslo vyšlo symbolicky 30. decembra 1922. Počas výskumu sme v týchto novinách našli len jeden článok súvisiaci s finančnou strážou, a to z roku 1921 pod názvom Vyhlásenie o smluvnom pestovaní tabaku. Autor článku uvádza povinnosti pestovateľov tabaku voči pohraničnej finančnej stráži.⁵

V roku 1920 noviny *Šarišské hlasy*, vychádzajúce v susednej Šarišskej župe, priniesli stručnú správu o zrušení doterajšej finančnej stráže a o zriadení pohraničnej finančnej stráže.⁶

V roku 1921 noviny *Slovenský denník* publikovali článok o vpáde „maďarských bánd“ do nášho hraničného pásma. Autor článku nazval hranicu „bitevnou frontou“. Spomína aj ľudské obete a neustálu hrozbu pre členov pohraničnej finančnej stráže. Jeden z takýchto vpádov sa odohral aj u zemplínskeho Slovenského Nového Mesta.⁷ O rok neskôr Odbočka pohraničnej finančnej stráže zo Slovenského Nového Mesta darovala dve sto korún v prospech hladujúcich v Rusku.⁸

V roku 1923 bol z Michaloviec za veliteľa Odbočky pohraničnej finančnej stráže do Perína preložený strážmajster Sedláček, rodák z Moravy. V tom istom roku bol pri abovskej obci Chym zastrelený. Ako konštatovali noviny *Slovenský denník*, išlo o útok na našu pohraničnú finančnú stráž.⁹

Československo-maďarská štátna hranica na Zemplíne (v roku 1922 zánikom Zemplínskej župa zostal Zemplín ako región) sa stala nemým svedkom ďalších incidentov v 20. rokoch 20. storočia. Veľkým problémom bolo pašeráctvo. V roku 1926 maďarskí financi neďaleko Slovenského Nového Mesta prenasledovali pašerákov. Pri prenasledovaní strieľali tak nešťastne cez hranicu, že na území ČSR prestrelili pľúca jednému občanovi. Týmto incidentom sa zaoberalo aj Ministerstvo zahraničných vecí ČSR.¹⁰

⁵ Vyhlásenie o smluvnom pestovaní tabaku. In *Zemplin. Úradný časopis Zemplínskej župy*. Roč. II, č. 5, 4. februára 1921, s. 5.

⁶ Zmena finančnej stráže. In *Šarišské hlasy*. Roč. II, č. 28, 11. júla 1920, s. 3.

⁷ Proti útokom maďarským. In *Slovenský denník*. Roč. IV, č. 286, 23. decembra 1921, s. 2.

⁸ V prospech hladujúcich v Rusku. In *Legionár*. Roč. II, č. 22, 10. júna 1922, s. 3.

⁹ Zakročenie našej vlády v Pešti. In *Slovenský denník*. Roč. VI, č. 85, 17. apríla 1923, s. 3.

¹⁰ Maďarskí finančníci nerešpektujú naše hranice pri Slovenskom Novom meste. In *Slo-*

O tom, že maďarskí strážcovia hraníc mali problém s rešpektovaním hraníc, svedčí aj ďalší incident. V roku 1927 na štátnej hranici pri Pribeníku maďarskí financii robili výtržnosti, pričom sa vyhrážali československým financiam aj za pomoci služobných zbraní. Dvaja maďarskí financii (Ferencsák a Panyo) prekročili hranice a napadli aj náhodne vybratého kočiša. Naši financii s pomocou četníkov ich oboch zatkli.¹¹

V rámci československej pozemkovej reformy o časť svojho pozemkového vlastníctva prichádzali predstavitelia šľachty, zväčša promaďarskej, respektíve prouhorskej. Po zmene pomerov sa šľachtici obávali straty aj osobného vlastníctva. Mnoho z nich reagovalo tak, že sa snažili svoj majetok dostať za hranice do Maďarska. V roku 1926 sa na Zemplíne prevalila niekoľkoročná pašerácka avantúra humenského grófa Alexandra Andrásyho, vlastníka veľkostatkov v Humennom, Veľatoch a Zemplínskom Hradišti. Niektorí zamestnanci jeho veľkostatkov presúvali majetok z jedného andrássyovského veľkostatku do druhého, z Maďarska do ČSR a naopak. Za hranice prevážali aj finančnú hotovosť. Do Maďarska bola prevezená aj časť vzácneho grófovho inventáru (gobelíny, kone, drahocenné obrazy v pozlátených rámoch a umelecké pamiatky). Andrásyho zamestnanci dokonca v roku 1923 previezli z Maďarska do Humenného zariadenie pre tehelňu. Týmto udalostiam sa vo viacerých článkoch venovali redaktori *Slovenského denníka*, ktorí kritizovali príslušníkov finančnej pohraničnej stráže v Čerhove za nečinnosť. Financii sa bránili, že o tejto nekalej činnosti zamestnancov veľkostatkov nič nevedeli.¹²

V 30. rokoch 20. storočia sa zo 42 Inšpektorátov finančnej stráže (ďalej len FS) na Slovensku sedem nachádzalo na Zemplíne. Prvý Inšpektorát FS sídlil v Kalinove (pod neho patrili oddelenia FS Čertižné, Habura, Kalinov, Palota), druhý Inšpektorát FS sídlil v Michaľanoch (oddelenia FS Čerhov, Slánska Huta, Brezina, Michaľany, Trebišov cukrovar), tretí Inšpektorát FS sídlil v Olšinkove (oddelenia FS Olšinkov, Sterkovce, Vyšná Jablonka), štvrtý Inšpektorát FS sídlil v Pribeníku (oddelenia FS Čop, Pribeník, Veľký Horeš, Veľké Trakany), piaty Inšpektorát FS sídlil v Streda nad Bodrogom (oddelenia FS Veľký Kamenec, Slovenské Nové Mesto, Strážne, Streda nad

venský denník. Roč. IX, č. 195, 26. augusta 1926, s. 3.

¹¹ Výtržnosti maďarských finančných strážnikov na našom území. In *Slovenský denník*. Roč. X, č. 85, 12. apríla 1927, s. 5. Nespratni Maďari v Pribeníku. In *Slovenský denník*. Roč. X, č. 87, 14. apríla 1927, s. 2.

¹² Gróf pašerák. In *Slovenský denník*. Roč. IX, č. 28, 4. februára 1926, s. 4. Podludníctvo na Zemplíne. In *Slovenský denník*. Roč. IX, č. 29, 5. februára 1926, s. 3.

Bodrogom), šiesty Inšpektorát FS sídlil v Uliči (oddelenia FS Nová Sedlica, Topoľa) a siedmy Inšpektorát FS sídlil vo Zvale (oddelenia FS Ruské, Telepovce, Zvala).¹³

Podľa výsledkov celoštátneho sčítania obyvateľstva z roku 1930 napríklad v malej zemplínskej obci Olšínkov sídlil jeden z Inšpektorátov FS. Financii tu bývali v objektoch s popisným číslom 45. V prvom objekte bývali rešpicient FS Štefan Zeman (českej národnosti) s rodinou, rešpicient FS Sebastián Hojda (českej národnosti) s rodinou, rešpicient FS Matej Barus (slovenskej národnosti) s rodinou a rešpicient FS Ján Kučera (českej národnosti) s rodinou. V druhom objekte bývali: vrchný rešpicient FS František Dvorák (českej národnosti) s rodinou a dozorcovia FS Emil Ondruška, Jaroslav Matej a Rudolf Liberta.¹⁴

Práve často nevyhovujúce podmienky na prácu a ubytovanie financov viedlo kompetentné úrady k rozhodnutiu o výstavbe nových účelových budov pre potreby FS. Takáto výstavba v 30. rokoch 20. storočia pokračovala aj na Zemplíne. Krátke správy o výstavbe prinášali slovenské dobové noviny a časopisy. V rokoch 1931 – 1932 sa spomína výstavba nových budov FS v Čerhove a Veľkom Kamenci,¹⁵ v roku 1936 nová úradovňa pre colný úrad a FS v Pribeníku¹⁶ a v roku 1938 novostavba budovy FS v Runine.¹⁷

V 30. rokoch 20. storočia príslušníci FS na Zemplíne naďalej riešili problémy súvisiace so štátnymi hranicami.

Vo februári roku 1933 rešpicient FS Bohumil Sláma z oddelenia FS Slovenské Nové Mesto počas vykonávania služobných povinností stretol neďaleko hraničnej obce Borša štyroch ľudí. Neznámi za sebou na saniach ťahali väčší náklad. Sláma ich vyzval, aby zastavili. Odpovedali hneď streľbou. Než stihol Sláma vystreliť so služobnej zbrane, bol zasiahnutý plným nábojom sekaného olova. Výstrel započul druhý člen hliadky FS a utekal kolegovi na pomoc. Začal prenasledovanie pašerákov, do ktorého sa neskôr zapojilo aj četníctvo. Zistilo sa, že vrahmi boli pašeráci, ktorí pašovali

¹³ BENEŠ, Jaroslav. Finanční stráž Československá 1918 – 1939. Mladá Boleslav 2005, s. 159 – 162. *Finanční stráž Československa. Sbírka predpisu pro finanční stráž. Svazek I.* Praha 1931, s. 132.

¹⁴ www.slovakiana.sk.

¹⁵ Súbeh. In *Slovenský staviteľ*. 1931, č. 2, s. 58. Zadanie verejných dodávok. In *Slovenský denník*. Roč. XV, č. 150, 1. júla 1932, s. 5. Stavba nových budov pre finančnú stráž. In *Slovenský denník*. Roč. XV, č. 40, 18. februára 1932, s. 3.

¹⁶ 22 nových úradných budov na Slovensku. In *Slovenský denník*. Roč. XIX, č. 109, 10. mája 1936, s. 4.

¹⁷ Zadané práce. In *Slovenský hlas*. Roč. I, č. 22, 28. januára 1938, s. 7.

z Maďarska do ČSR zabíjajúcich bravov. Po Bohumilovi Slamovi, ktorý zraneniam podľahol, ostala vdova a tri polosiroty.¹⁸

Začiatkom júna 1934 sledovali financi pri Pribeníku pašeráka, ktorý prekročil maďarsko-československú hranicu. Neposlúchol ich výzvu, aby sa zastavil a dal sa na útek. Financi po ňom začali strieľať, pričom jedna rana zasiahla chrbát utekajúceho. Dotyčný zomrel v užhorodskej nemocnici. Po vyšetrovaní sa zistila identita zastreleného občana (Jozef Pikora 30 ročný, obyvateľ Kráľovského Chlmca).¹⁹ V súvislosti s touto udalosťou sa medzi miestnym obyvateľstvom začali šíriť neoverené informácie, že financi zastrelili troch ľudí. Tieto dezinformácie dementovala dobová tlač. Autor jedného z článkov uviedol, že v osudnú noc sa na pašovaní zúčastnilo do 40 ľudí. Poznamenal, že pašeráctvo sa rozšírilo do veľkých rozmerov a udania boli na dennom poriadku.²⁰

V roku 1934 sa vyskytol aj kuriózný prípad falošných financov. Pri Slovenskom Novom Meste sa pašeráci vydávali za financov. Služobným výkrikom: „*Stoj alebo strelím...*“ zaskočili inú skupinu pašerákov. Tí zhodili pašované obilie na zem a pred falošnými financami jednoducho utiekli. Obilia sa tak zmocnili falošní financi.²¹

V roku 1934 sa do špionážnej aféry zaplietol Ján Šterbik, rešpicient FS z oddelenia FS Slovenské Nové Mesto. V rámci akcie československých bezpečnostných orgánov bolo celkovo zatknutých desať podozrivých, obvinených zo špionáže. Zatknutí boli v službách maďarských spravodajských orgánov a pôsobili najmä v okolí Kráľovského Chlmca, Slovenského Nového Mesta, Trebišova a v teritóriu na hranici s Maďarskom.²²

Veľkým problémom severného Zemplína bolo pytliactvo a s tým súvisiace pašeráctvo. V roku 1937 traja obyvatelia Novej Sedlice prešli hranice a pytliačili v Poľsku. Na spiatočnej ceste ich spozorovala hliadka príslušníkov FS. Financi ich vyzvali, aby sa vzdali. Pytliaci sa však dali na útek. Dozorca FS Dziak dvakrát vystrelil zo svojej služobnej zbrane, ale unika-

¹⁸ Pašovatelia zastrelili finančného strážnika. In *Slovenský denník*. Roč. XVI, č. 43, 21. februára 1933, s. 3.

¹⁹ Zastrelený na hranici. In *Slovenská pravda*. Roč. XV, č. 7, 10. júna 1934, s. 6.

²⁰ Finančná stráž zastrelila pašeráka. In *Podtatranský kraj*. Roč. I, č. 19, 8. júna 1934, s. 5.

²¹ Z pašeráckych figľov. In *Slovenská pravda*. Roč. XV, č. 23, 30. septembra 1934, s. 5.

²² Špionážna aféra na východnom Slovensku. In *Slovák*. Roč. XVI, č. 83, 12. apríla 1934, s. 3. Synovec Leopolda Bercholda v košickom väzení. In *Slovenská pravda*. Roč. XV, č. 27, 28. októbra 1934, s. 3.

júcich netrafil. Pytliaci boli nakoniec chytení a oznámení súdu v Humennom.²³

Situácia na Slovensku sa začína meniť prijatím zákona o autonómii Slovenskej krajiny v rámci ČSR. Prijal ho pražský parlament dňa 22. novembra 1938. Situácia sa začala meniť aj vo FS. Mnoho vedúcich pozícií museli opustiť financi českej národnosti a začiatkom januára 1939 Generálne finančné riaditeľstvo v Bratislave na vedúce miesta FS menovala desiatky zamestnancov – Slovákov. Na Zemplíne napríklad za nových správcov oddelení vymenovali: hlavného rešpicienta FS Rudolfa Kvačaja na oddelenie FS v Stretave, hlavného rešpicienta FS Jozef Naništa na oddelenie FS v Ruskom, hlavného rešpicienta FS František Kormoňáka na oddelenie FS v Nižnej Poľane, či rešpicienta FS Jána Cádrika pre oddelenie FS v Čertižnom.²⁴

V marci 1939 sa Československo v dôsledku najmä nepriaznivej medzinárodno-politickej situácie rozpadlo a Podkarpatskú Rus obsadilo Maďarsko. Slovensko zaznamenalo územné straty už v roku 1938 po viedenskej arbitráži a po slovensko-maďarskom vojenskom konflikte (tzv. Malá vojna) v marci 1939. Územné straty sa týkali aj Zemplína. Tento región v rámci Slovenskej republiky (1939 – 1945) tvoril hraničné teritórium s Poľskom a Maďarskom. Finančná stráž Slovenskej republiky už musela zabezpečovať aj východnú hranicu medzi Slovenskom a Maďarskom (bývalá vnútroštátna administratívna hranica s Podkarpatskou Rusou s istými územnými posunmi).

Po roku 1939 niektoré oddelenia FS na Zemplíne zanikli a vznikli nové. V roku 1943 na Slovensku bolo celkovo 47 Inšpektorátov FS, z toho šesť na Zemplíne. Prvý inšpektorát FS sídlil v Čertižnom (oddelenia FS Čertižné, Habura, Príkra a Krajná Poľana), druhý v Medzilaborciach (oddelenia FS Kalinov, Olšinkov, Palota a Sterkovce), tretí v Papíne (oddelenia FS Čukalovce, Pčoliné, Snina, Telepovce a Vyšná Jablonka), štvrtý v Stretave (oddelenia FS Budkovce, Vysoká nad Uhom, Pavlovce nad Uhom a Stretava), piaty v Trebišove, resp. Veľatoch (oddelenia Trebišov, Kožuchov, Malčice, Petrikovce, Veľaty) a šiesty v Závadke (oddelenia FS Iňačovce, Poruba pod Vihorlatom, Úbrež a Vyšné Revištia).²⁵ Niektoré oddelenia FS zo Zemplína patrili pod Inšpektoráty FS, ktoré nemali sídlo v tomto regióne.

²³ Šiel do Poľska na jeleňov. In *Podtatranský kraj*. Roč. IV, č. 51, 17. decembra 1937, s. 8.

²⁴ Ustanovenie Slovákov v zbere finančnej stráže. In *Slovák*. Roč. XXI, č. 18, 22. januára 1939, s. 5.

²⁵ BENEŠ, Jaroslav. *Finanční stráž Slovenské republiky 1939 – 1945*. Mladá Boleslav

V máji roku 1939 dozorcovia oddelenia FS v Stropkove objavili na slovensko-poľskej hranici ležať pod smrekom mŕtvolu obrátenú hlavou dole. Neboli pri nej žiadne doklady. Osoba – muž (asi 25-ročný, 166 cm vysoký) bol dvakrát strelený do chrbta a pichnutý bodákom pod ľavou kľúčnou kosťou. Nebohý bol bitý tvrdým predmetom po celom tele. Predpokladalo sa, že išlo o obeť pomsty.²⁶ Po vzniku nového štátu v marci 1939 zamestnanci FS sa naďalej angažovali aj v spoločensko-kultúrnom živote. Napríklad dňa 6. augusta 1939 usporiadali v parku veľtárskeho anndrássyovského kaštieľa tradičnú dožinkovú slávnosť spojenú s tanečnou zábavou.²⁷

Práve rok 1939 bol rokom, keď sa do radov príslušníkov FS v oveľa väčšej miere dostal politický aktivizmus. Na jeseň roku 1939 zamestnanci FS z obvodu inšpektorátu FS Veľaty usporiadali dve tanečné zábavy, z ktorých čistý zisk poslali k rukám predsedu vlády SR na Fond pre vybudovanie nového Slovenska.²⁸ Zároveň financi z oddelení FS Zemplínske Hradište a Habura verejne blahoželali Jozefovi Tisovi k zvoleniu za prezidenta Slovenskej republiky.²⁹

V roku 1941 sa stal závažný prípad súvisiaci s FS. V uvedenom roku Michal Guľa pastier z Vydrane pri Medzilaborciach pásol dobytok s pomocníkom pri slovensko-poľskej hranici. Prišli k nim dve neznáme ženy z Poľska. Michal Guľa sa predstavil ako člen pohraničnej FS a obe ženy museli podstúpiť osobnú prehliadku. Guľa staršiu ženu poslal s pomocníkom do obce Vydraň na strážnicu FS. Mladšiu zatiahol do lesa a pokúsil sa o znásilnenie. Žene sa podarilo utiecť a udalosť oznámila na strážnici FS vo Vydrani. Páchateľ Guľa bol následne zatknutý.³⁰

V prvej polovici 40. rokov 20. storočia v dobovej tlači bolo publikovaných niekoľko inzerátov o ponuke práce do kuchyne jednotlivých oddelení FS, napríklad v Čelovciach, Pčolinom či Vyšných Revištiach.³¹

2013, s. 176 – 179.

²⁶ Našli neznámeho zabitého. In *Slovák*. Roč. XXI, č. 123, 28. mája 1939, s. 7.

²⁷ Zamestnanci finančnej stráže vo Veľatoch. In *Slovák*. Roč. XXI, č. 175, 2. augusta 1939, s. 5.

²⁸ Dar zamestnancov finančnej stráže. In *Slovák*. Roč. XXI, č. 227, 3. októbra 1939, s. 7.

²⁹ Slovensko blahoželá prvému prezidentovi. In *Slovák*. Roč. XXI, č. 258, 9. novembra 1939, s. 4.

³⁰ Vydával sa za financa. In *Slovák*. Roč. XXIII, č. 218, 21. septembra 1941, s. 11.

³¹ Voľné miesta. In *Gardista*. Roč. III, č. 134, 15. júna 1941, s. 14. Voľné miesta. In *Gardista*. Roč. IV, č. 62, 17. marca 1942, s. 11. Voľné miesta. In *Gardista*. Roč. IV, č. 240, 20. októbra 1942, s. 9.

Dobové noviny zachytili skutočnosť, že od roku 1943 Osvetový Zväz finančnej stráže vydával časopis *Naša hranica*.³²

Po oslobodení Československa v roku 1945 FS chránila na Slovensku vyše 1500 km dĺžku štátnej hranice. V roku 1938 mala FS 2918 zamestnancov a v roku 1948 len 1762 zamestnancov. Z dôvodu nedostatočných personálnych kapacít FS sa podľa dobovej tlače darilo pašeráctvu.³³ Na Zemplíne FS strážila československo-poľskú, československo-maďarskú, ale aj hranicu československo-sovietsku (dnes ukrajinskú) hranicu.

Po oslobodení jedným z najzávažnejších problémov, ktoré musela FS riešiť, bolo pašeráctvo. Napríklad len príslušníci oddelenie FS Slovenské Nové Mesto zadržalo za rok 1946 šesťnásť pašerákov.³⁴ V roku 1946 financi zo Slovenského Nového Mesta pri kontrole vo vlaku zadržali človeka s veľkým kufrom, ktorý mal dvojité dno. U pašeráka, pôvodom z Rumunska, našli 55 zlatých a 20 dolárových mincí.³⁵ V spomínanom roku v Somotore pri Kráľovskom Chlmci financi zaznamenali rozmach pašovania cigariet z Maďarska. Počas vyšetrovania príslušníci zboru národnej bezpečnosti (ďalej ZNB) v spolupráci s financami zistili, že dvaja občania ukryli v drevárni medzi drevom peniaze za pašované cigarety. Peniaze ale boli odcudzené. Páchateľky ženy, ktoré peniaze ukradli, si za ich časť nakúpili rozličné veci. Pašeráci a páchatelky krádeže boli zatknuté príslušníkmi ZNB.³⁶

Po relatívne pokojnom roku 1947 prišiel náročný rok 1948. Hneď začiatkom roka 1948 príslušníci FS v okolí Milhošťa zneškodnili osemčlennú pašerácku skupinu, ktorá pašovala rozličný tovar cez maďarsko-československú hranicu.³⁷ V dňoch 13. – 14. februára 1948 všetky oddelenia FS z obvodu Inšpektorátu FS Streda nad Bodrogom zorganizovali rozsiahlu akciu, počas ktorej zaistili veľké množstvo pašovaných cigariet a odhalili organizovanú skupinu, ktorej členmi boli štátni zamestnanci – železni-

³² Prvý ročník časopisu „Naša hranica“. In *Slovák*. Roč. XXVI, č. 163, 22. júla 1944, s. 7. ŠUŠTIAK, Marcel. Časopisy finančnej stráže v českom a slovenskom regióne v období rokov 1897 až 1948. In *Colné aktuality*. Dvojmesačník Colnej správy SR. Roč. VIII, č. 11 – 12/2010, s. 2.

³³ Prečo sa darí pašeráctvu. In *Národné noviny*. Roč. 79, č. 15, 20. januára 1948, s. 3.

³⁴ Jednou vetou. In *Národná obroda*. Roč. III, č. 20, 24. januára 1947, s. 6.

³⁵ Pašerák s dvoma kg zlata. In *Národná obroda*. Roč. II, č. 275, 1. decembra 1946, s. 3.

³⁶ Zlé svedomie podnetom na krádež. In *Demokratický týždenník*. Roč. I, č. 19, 23. júna 1946, s. 7.

³⁷ Ďalšia pašerácka banda zneškodnená. In *Národná obroda*. Roč. IV, č. 45, 24. februára 1948, s. 5.

čiari. Financi z oddelenia FS Malý Kamenec zaistili dvadsaťročnú paše-
ráčku, ktorá z Maďarska na Slovensko prepašovala 420 kg tabaku.³⁸ Fi-
nanci z oddelenia FS Malý Kamenec začiatkom roka 1948 zaznamenali
ďalší úspech. Odhalili nelegálne pálenie liehu u roľníčky Alžbety K. z obce
Malý Kamenec.³⁹

V roku 1948 mali komplikovanú situáciu financi na severnom Zem-
plíne. Ozbrojené skupiny terorizovali civilné obyvateľstvo v Sninskom
okrese. Dochádzalo k rabovaniu a lúpežiam. Uvedené skutočnosti sťa-
žovali príslušníkom FS výkon služby. Dňa 24. apríla 1948 pred polnocou
prepadli banditi prednostu inšpektorátu FS Ulič, ktorý bol na inšpekč-
nej ceste smerom do obce Ruské. Keď prechádzal motocyklista most za
obcou Kolbasov, začali banditi strieľať automatmi.⁴⁰ V Sninskom okrese
sa v roku 1948 premnožili vlci. Pri obchádzkach v pohraničnom pásme
hliadky FS často nachádzali zbytky vlkami roztrhanej lesnej zveri. Vlci na-
padli aj služobného psa FS z oddelenia Nová Sedlica. Pes odbehol pár kro-
kov od hliadky a zachránil sa len návratom k členom hliadky. Vlci si na
ozbrojených financov netrúfli, nenapadli ich a zutekali.⁴¹

V jesenných mesiacoch roka 1948 hliadka FS z oddelenia Slovenské
Nové Mesto zbadala podozrivého občana, ktorý sa chystal vystúpiť z noč-
ného vaku s dvoma krabicami. Po vzhliadnutí financov skočil späť do vla-
ku, ktorý sa už pohýnal. Financi naskočili tiež do vlaku. Po naháňačke vo
vlaku, keď ho už financi takmer chytili, neznámy vyskočil z idúceho vlaku.
Ani počas vyšetrovania sa nepodarili nikoho zadržať. Identita páchatel'
zostala neznáma. Financi v dvoch papierových krabiciach, ktoré neznámy
zanechal vo vlaku, našli 18,75 kg brúsených kryštálov do prsteňov a iných
šperkov. Kryštály pochádzali z českej brusiarne z obce Chotyně.⁴²

Po udalostiach vo februári 1948 novým trendom sa stalo zapájanie
sa príslušníkov FS do budovateľských, verejnoprospešných prác. Naprí-

³⁸ Prepašovala z Maďarska 420 kg tabaku. In *Demokrat*. Roč. IV, č. 42, 19. februára 1948, s. 2. Malý Kevézd 20 ročná veľkopašeráčka s tabakom zľapaná. In *Východoslovenská Pravda*. Roč. IV, č. 42, 20. februára 1948, s. 5.

³⁹ Tajná pálenica odhalená. In *Východoslovenská Pravda*. Roč. IV, č. 17, 22. januára 1948, s. 5.

⁴⁰ Banditi šarapatia v sninskom okrese. In *Východoslovenská Pravda*. Roč. IV, č. 96, 27. apríla 1948, s. 3.

⁴¹ Nebezpeční prisťahovalci. In *Východoslovenská Pravda*. Roč. IV, č. 104, 8. mája 1948, s. 5.

⁴² Pašerák kryštálov vyskočil z vlaku. In *Východoslovenská Pravda*. Roč. IV, č. 265, 19. novembra 1948, s. 4.

klad financi z Inšpektorátu FS v Sobranciach pod vedením inšpektora FS Františka Kišidaja pomáhali pri výstavbe miestnej nemocnice. Túto skutočnosť propagandisticky využila dobová prorožimná tlač a vykreslila financov ako vzor s „*kladným postojom k budovateľskému úsiliu našej ľudovodemokratickej republiky*“.⁴³ Financi zo spomínaného inšpektorátu FS sa zúčastňovali aj dobrovoľných brigád pri výkupe obilia v sklade Roľníckeho skladištného družstva v Sobranciach.⁴⁴

V roku 1948 zákonom č. 275/1948 bola FS k 1. januáru 1949 zrušená a v službe ju nahradili jednotky ZNB. Dobové noviny o tejto zmene uviedli, že zákon preniesol pôsobnosť finančnej stráže v colnom hraničnom pásme na Zbor národnej bezpečnosti. FS strážila hranice desiatky rokov, ale po zákonných zmenách vykonávala len pomocnú službu pri colných a iných účeloch finančnej správy.⁴⁵

⁴³ Strážcovia hraníc budujú nemocnicu. In *Východoslovenská Pravda*. Roč. IV, č. 204, 7. septembra 1948, s. 3.

⁴⁴ Dobrovoľné brigády v Sobranciach. In *Východoslovenská Pravda*. Roč. IV, č. 247, 27. októbra 1948, s. 4.

⁴⁵ Národná bezpečnosť bude strážiť naše hranice. In *Lud.* Roč. I, č. 185, 9. novembra 1948, s. 4.

MATERIÁLY
MATERIALS

MATILDA – VÁŽENÁ CISÁROVNÁ VS. NENÁVIDENÁ „SKORO“ KRÁĽOVNÁ

Andrea FERENCOVÁ

FERENCOVÁ, Andrea. Matilda – the Honourable Empress vs. the Hated „almost“ Queen. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 24, no. 2, p. 77 – 91.

In the following entry, we will turn our attention to the analysis of the life of a very controversial figure in British history, which would be the empress Matilda - the uncrowned queen of England. She was an important female figure in English and Norman history. Despite the fact that in England she is mainly associated with the dark period of the civil war, if the various twists of fate, which we will discuss later, had not occurred, she should have become the first autonomous English queen. We will try to give a brief and clear description of the circumstances due to which, from the point of view of inheritance law, a woman was supposed to ascend the throne of the unified Kingdom of England for the first time. At the same time, we will also clarify the reasons why her coronation did not take place and she became the "uncrowned queen". However, she did not want to give up her right of succession for a long time, as evidenced by her long-lasting struggles for the throne, which deeply affected the British Isles. However, she ultimately triumphed as a woman and provided England with a strong heir through her son, fulfilling to a certain extent the role of a "queen" looking out for the welfare of her people.

Keywords: Henrich I., Empress Matilda, Stephen of Blois, Geoffrey Plantagenet, The Anarchy.

V nasledujúcom príspevku upriamime svoju pozornosť na analýzu života veľmi rozporuplnej osobnosti britských dejín, ktorou bola cisárovná Matilda – nekorunová kráľovná Anglicka. Išlo o významnú ženskú osobnosť anglických, ale aj normandských dejín. Napriek tomu, že v Anglicku sa spája najmä s temným obdobím vnútornej vojny, ak by nezasiahli rôzne zvraty osudu, ktoré si priblížime neskôr, mala sa stať prvou autonómnou anglickou kráľovnou. Pokúsime sa o stručný a jasný opis okolností, vďaka ktorým mala na trón zjednoteného Anglického kráľovstva prvýkrát nastúpiť z hľadiska dedičného práva žena. Zároveň objasníme aj príčiny, kvôli ktorým sa napokon jej korunovácia neuskutočnila a ona sa stala „nekorunovanou kráľovnou“. Svojho nástupníckeho práva sa však dlhý čas nechcela vzdať, o čom svedčia aj jej dlhotrvajúce boje o trón, ktoré hlboko poznačili Britské ostrovy. Avšak v konečnom dôsledku triumfovala ako

žena a zabezpečila Anglicku silného dediča prostredníctvom svojho syna a tým určitým spôsobom splnila aj úlohu „kráľovnej“, ktorá dbá o dobro svojho ľudu.

Anglicko v 11. a 12. storočí – politické a spoločenské pomery

Príchod Normanov na čele s vojvodom Viliamom Dobývateľom do Anglicka v roku 1066 započal v krajine novú dejinnú etapu. K moci sa dostala normandská vládnuca dynastia, bola odstránená domáca anglosaská, príp. anglo-dánska šľachta z vyšších cirkevných úradov pričom ju nahradili normandskou aristokraciou, taktiež sa začal budovať feudálny systém založený na normandskom vzore.¹ V druhej polovici 11. storočia teda Anglicko vstúpilo na európsku scénu ako plne centralizovaný feudálny štát. Na čele stál panovník ako zvrchovaný vládca, ktorý považoval kráľovstvo za svoje vlastníctvo a do tohto systému boli taktiež zahrnutí aj cirkevní predstavitelia.

Viliam Dobývateľ po sebe síce zanechal legitímnych dedičov a zreformovanú štátnu správu avšak ani to nestačilo na to, aby sa predišlo vnútornej vojne, ktorá vypukla už pár desaťročí po jeho smrti.² Príčinami tohto konfliktu boli viaceré udalosti, ktoré sa odohrali po jeho smrti a ktoré si bližšie rozanalýzujeme.

Vlády nad Anglickým kráľovstvom sa v roku 1087 ujal Viliamov prostredný syn Viliam II. Rúfus, ktorý sa však nikdy neoženil a nemal ani

¹ V anglosaskom období bol vzťah medzi pánom a jeho vazalom založený na osobnom púte a teda každý slobodný človek mohol zmeniť pána a preniesť si so sebou aj svoju pôdu. Príchodom Normanov došlo k zmene – pôda vždy ostávala v rukách pána. Ak došlo k smrti lénnika jeho pôda smerovala naspäť k pánovi a ten ju udelil dedičovi lénnika pod podmienkou zloženia vazalského sľubu. Ak bol dedič neplnoletý, pán si jeho pôdu ponechal až do jeho plnoletosti. Ak bola dedičom žena, mohla sa vydať iba so súhlasom pána a zaviazaný bol jej manžel. Táto služba bola viazaná na pôdu nie na pána, nakoľko ten sa mohol zmeniť. V Anglicku však zohrávala dôležitú úlohu zásada dedičnosti a prvorodenstva, čo vyústilo až v to, že okrem pôdy sa dedičnými stávali aj úrady. Ďalšia časť pôdy bola prerozdelená duchovným, tí sa museli modliť za dušu svojho pána. Existoval ešte aj tzv. slobodný statok (*free socage*), ktorého podmienky odovzdania boli rôzne. Najväčšiu časť obyvateľstva tvorili nevoľníci a museli byť vždy k dispozícii svojmu pánovi, boli jeho majetkom. Bez jeho súhlasu nemohli uzavrieť manželstvo, vstúpiť do duchovného stavu ani študovať. Porov. CHURCHILL, Winston Spencer. *Zrod Británie – Dejiny po anglicky hovoriacich národov I.* Bratislava 2003, s. 124.; Porov. POLLARD, Albert Frederick. *Anglické dejiny: studie o vývoji politickém.* Praha 1921, s. 20 – 23.

² Porov. CHURCHILL, Winston Spencer. *Zrod Británie – Dejiny po anglicky hovoriacich národov I.* Bratislava 2003, s. 120 – 121, 135.

legitímneho dediča. Keď teda 2. augusta v roku 1100 zomrel počas poľovačky, začala sa nanovo riešiť otázka nástupníctva. Jeho starší brat Róbert, ktorý bol normandským vojvodom, sa v tej dobe mal v dohľadnom čase vrátiť z križiackej výpravy vo Svätej zemi. V jeho prospech hralo to, že bol akceptovaným dedičom, bol ženatý, a teda v budúcnosti mohol ponúknuť legitímneho následníka trónu.³ Avšak na scénu vstúpil jeho najmladší brat Henrich, ktorý pri rozdeľovaní otcovho majetku nezískal vládu nad žiadnym územím. Avšak dostal aspoň štedré peňažné dedičstvo v hodnote 5 000 libier v striebre a „proroctvo“,⁴ že sa raz stane vládcom zjednoteného anglo-normanského štátu.⁵

Keď sa teda Henrichovi po smrti jeho brata naskytla príležitosť získať anglický trón neváhal a okamžite vycestoval do Winchesteru, kde sa zmocnil kráľovskej pokladnice. Hneď nato zamieril do Westminsteru, kde bol 5. augusta korunovaný. Avšak jeho brat Róbert sa nechcel len tak ľahko zmieriť so stratou anglickej koruny, a tak sa Henrich snažil nakloniť si svojich poddaných a napraviť chyby, ktorých sa dopustil predchádzajúci panovník. Zaviazal sa k náprave neprávostí v majetkových sporoch a dedičských záležitostiach. Taktiež cirkvi prisľúbil zachovanie jej privilégií, ktoré Viliam II. počas svojej vlády nerešpektoval. Vojvoda Róbert aj napriek Henrichovým snahám podnikol proti svojmu bratovi určité kroky, táto situácia vyeskalovala v roku 1106 v bitke pri Tinchebray, kedy bol vojvoda porazený a do svojej smrti v roku 1134 bol držaný v anglickom väzení. Problém však Róbertovou smrťou neskončil, nakoľko mal mužského nástupcu v podobe syna Viliama Clita.⁶

Ďalším krokom, ktorým si chcel nakloniť domácu anglosaskú šľachtu bol aj jeho sobáš s Edith, potomkom anglosaských kráľov. Bola to dcéra škótskeho kráľa Malcolma III. a Margaréty Škótskej, ktorá bola sestrou posledného kráľa z wessexskej anglosaskej dynastie. Novomanželský pár

³ Porov. MORGAN, Kenneth Owen a kol. *Dějiny Británie*. Praha 1999, s. 106 – 108.

⁴ Traduje sa, že keď sa k Henrichovi správal niektorí z jeho starších bratov zle a on pre to plakal, jeho otec ho utešoval slovami: „*Neplač, chlapče, ty taktiež budeš kráľom.*“ Porov. WEIROVÁ, Alison. *Normanské kráľovny Anglie (1066 – 1167)*. Praha 2018, s. 124.

⁵ Porov. CHURCHILL, Winston Spencer. *Zrod Británie – Dejiny po anglicky hovoriacich národov I*. Bratislava 2003, s. 122.

⁶ Porov. MORGAN, Kenneth Owen a kol. *Dějiny Británie*. Praha 1999, s. 109 – 112.

chcel vyjsť v ústrety aj normandskej šľachte, a preto Edith prijala typické normandské meno Matilda.⁷

Henrich však musel dohliadať aj na normandské územia, kde si dedičské právo nárokoval jeho synovec Viliam Clito. Anglický kráľ, aby si upevnil svoje postavenie na tomto území, vybudoval si ochranný okruh spojeneckých väzieb. Osem zo svojich nemanželských dcér vydal za šľachticov zo susedných panstiev a sám často prebýval na pozemkoch v Normandii.⁸ Ďalej sa obklopoval len šľachticmi, ktorých on sám pozdvihol, udelil im tituly alebo úradnícke funkcie. Svojmu najstaršiemu nemanželskému synovi Róbertovi udelil titul grófa z Gloucesteru a k svojmu synovcovi Štefanovi z Blois bol ešte štedrejší.⁹

Sobášnu politiku neuzatváral iba prostredníctvom svojich nemanželských detí, ale taktiež aj prostredníctvom manželských zväzkov svojich legitímnych potomkov. Svojho syna, dediča trónu, Viliama Aethelinga oženil s dcérou Fulca V., grófom z Anjou a Maine a pre svoju legitímnu dcéru Matildu dohodol sobáš s rímsko-nemeckým cisárom Henrichom V.¹⁰

Cisárovná Matilda

Matilda, nazývaná aj Maud, sa narodila 7. februára v roku 1102. Aby sa Henrich zavďačil normanským barónom dostala meno po matke – Matilda, ale v rodine ju nazývali saským menom Aethelice, ktoré pravdepodobne vybrala jej matka. Rok a pol, pokiaľ sa nenarodil jej brat Viliam, bola Henrichovým jediným legitímnym potomkom a zastávala pozíciu dediča jeho dŕžav.¹¹

Jej zasnuby s Henrichom V., rímsko-nemeckým cisárom sa uskutočnili v roku 1109. Matilda krátko na to opustila rodinu a Anglicko, pričom so

⁷ Porov. WEIROVÁ, Alison. *Normanské kráľovny Anglie (1066 – 1167)*. Praha 2018, s. 147 – 149, 155.

⁸ Porov. MORGAN, Kenneth Owen a kol. *Dějiny Británie*. Praha 1999, s. 111 – 112.

⁹ Henrich I. dohodol Štefanovi manželstvo s Matildou Boulogneskou, ktorá bola v tej dobe jednou z najžiadanejších dedičiek v Európe. V Anglicku vlastnila bohaté statky a svoj pôvod odvádzala od Karola Veľkého. Bola taktiež neterou Matildy Škótskej a vzdialenou neterou Eduarda Vyznávča. V jej žilách kolovala kráľovská škótska, saská, ale aj cisárska krv. Tento zväzok Štefanovi zabezpečil výhodu aj pri jeho neskoršej uzurpácii anglického trónu. Porov. WEIROVÁ, Alison. *Normanské kráľovny Anglie (1066 – 1167)*. Praha 2018, s. 233 – 234, 260.

¹⁰ Porov. HOLLISTER, Charles Warren. *Henry I*. New Haven and London 2003, s. 182 – 183, 216, 230, 310 – 312.

¹¹ Porov. WEIROVÁ, Alison. *Normanské kráľovny Anglie (1066 – 1167)*. Praha 2018, s. 177.

svojim budúcim manželom sa oficiálne stretla až v roku 1110, nakoľko jej zasnuby prebehli v zastúpení. K tomuto stretnutiu došlo v meste Liège na území Dolného Lotrinska. Henrich V. mal v tej dobe 24 rokov a už štyri roky vládol Rímsko-nemeckej ríši, Matilda bola od neho o 16 rokov mladšia. Nakoľko v tej dobe mala len osem rokov bola ešte príliš mladá na to, aby sa mohla de iure stať jeho manželkou, na druhej strane mladý vek nebránil jej korunovácii. Nakoľko slávnostné zasnúbenie bolo v očiach cirkvi rovnako zaväzujúce ako manželský sľub. Matilda sa počas slávnostnej korunovácie, ktorá sa odohrala 25. apríla roku 1110¹² stala rímskou a nemeckou kráľovnou.

Zaujímavá polemika však vzniká pri otázke dátumu jej korunovácie za cisárovnú, nakoľko jej manžel bol pápežom v Ríme korunovaný za cisára až 13. apríla 1111, kvôli dlhotrvajúcemu boju o investitúru, ktorý viedol s pápežskou stolicou. Zdá sa nám preto veľmi nepravdepodobné, aby Matilda bola korunovaná za cisárovnú skôr ako jej snúbenec. A teda dátum 12. februára 1111, ktorý uvádza kronikár Robert z Torgini považujeme za nepresný. Avšak ďalej spomína, že samotná Matilda tvrdila, že v danom termíne korunovaná bola, pričom sa odvtedy mala nazývať cisárovnou a všeobecne za ňu mala byť aj uznávaná.¹³ Ďalším možným rokom jej korunovácie za cisárovnú je rok 1117,¹⁴ nakoľko od tohto roku už oficiálne používala titul cisárovná a bolo tomu tak až do jej smrti.¹⁵ Medzi normanskými kronikármi sa postupom času dokonca začalo šíriť presvedčenie, že bola v Ríme za cisárovnú korunovaná dvakrát.¹⁶

¹² Porov. CASTOR, Helen. *She – Wolves: The Women Who Ruled England Before Elizabeth*. London 2011, s. 53 – 54.

¹³ Porov. WEIROVÁ, Alison. *Normanské kráľovny Anglie (1066 – 1167)*. Praha 2018, s. 203 – 204.

¹⁴ Počas výpravy v Taliansku, ktorá mala vyriešiť spory medzi Henrichom V. a pápežom Paschalom II., mal Matildu aj s jej manželom korunovať pápežský vyslanec Maurice Bourdin (neskôr známy ako protipápež Gregor VIII.) nakoľko pápež Paschal II. z Ríma utiekol. Bourdin mal pár korunovať v Bazilike sv. Petra pravdepodobne na Veľkú noc a určite (možno opätovne) na Turíce. Je možné, že aj kvôli tejto nejednoznačnosti dátumu korunovácie, niektorí kronikári vyvodzujú závery, že bola za cisárovnú korunovaná dvakrát. Porov. CHIBNALL, Marjorie. Matilda. In *Oxford Dictionary of National Biography – volume 37 Martindale – Meynell*. New York 2004, s. 322.

¹⁵ Porov. CHIBNALL, Marjorie. *The Empress Matilda: Queen Consort, Queen Mother and Lady of the English*. London 1991, s. 31 – 33.

¹⁶ Porov. WEIROVÁ, Alison. *Normanské kráľovny Anglie (1066 – 1167)*. Praha 2018, s. 203 – 204.

Matilda sa mohla za Henricha vydať až v roku 1114,¹⁷ svadba sa konala v januári vo Wormse a túto významnú udalosť sprevádzali extravagantné oslavy.¹⁸ Po uzavretí manželstva sa začala zúčastňovať verejného života po boku svojho manžela a napriek jej nízkemu veku si získala jeho dôveru a rešpekt.¹⁹

Pre ďalší Matildin život bol zlomovým rok 1120, kedy sa odohrala veľká tragédia, ktorá zasiahla jej otca a otriasla aj samotným Anglickom. Kráľ Henrich I. sa spolu so sprievodom pripravovali na návrat z Francúzska do Anglicka. Matildin brat princ Viliam a ďalších 300 ľudí, vrátane jeho nevlastnej sestry, sa do Anglicka plavili na palube *La Blanche Nef* (Biela loď). Avšak pasažieri s posádkou oslavovali a nakoľko boli veľmi opití nedokázali zabrániť tomu, aby loď nešťastne narazila na kameň a začala sa potápať. Princ Viliam aj celá posádka sa utopili, prežiť mal iba mäsiar z Bretónska, ktorý neskôr svedčil o celej udalosti: „*Len dvaja muži sa držali na hladine, lodný mäsiar a rytier. „Kde je princ?“ spýtal sa rytier, zmietaný vo vlnách. „Všetci sa utopili,“ odpovedal mäsiar. „Potom je pre Anglicko všetko stratené.“ povedal rytier, zodvihol ruky a zmizol pod hladinou. Mäsiar doplával na breh a rozprával, čo sa prihodilo.*“²⁰ Ak sa pozrieme na nasledujúce obdobie, do ktorého Anglicko vstúpilo, spomínaný „rytier“ zachytil istú časť pravdy.

Kráľ Henrich I. sa po smrti svojho jediného legitímneho syna vraj už nikdy neusmial.²¹ Nakoľko ešte pred touto tragédiou, v roku 1118, zomrela aj kráľova manželka Matilda Škótska, kráľ vkladal veľké nádeje spojené so splodením ďalšieho dediča do svojej novej manželky Adelize z Louvain. Avšak toto jeho manželstvo ostalo bezdetné.

Henrich I. preto začal hľadať vhodného dediča inde. Vyberať si mohol medzi svojimi synovcami, je možné, že zvažoval odovzdať trón aj svojmu

¹⁷ Matilda mala vo februári dosiahnuť kánonický vek 12 rokov. V tomto veku už bolo dievčatám umožnené pristúpiť k sviatosti manželstva. Porov. CASTOR, Helen. *She – Wolves: The Women Who Ruled England Before Elizabeth*. London 2011, s. 55.

¹⁸ Porov. CHIBNALL, Marjorie. *The Empress Matilda: Queen Consort, Queen Mother and Lady of the English*. London 1991, s. 26.

¹⁹ Porov. CASTOR, Helen. *She – Wolves: The Women Who Ruled England Before Elizabeth*. London 2011, s. 55 – 56.

²⁰ CHURCHILL, Winston Spencer. *Zrod Británie – Dejiny po anglicky hovoriacich národov I*. Bratislava 2003, s. 132.

²¹ Porov. JOHNSON, Ben. *Empress Maud*. <https://www.historic-uk.com/HistoryUK/HistoryofEngland/Empress-Maud/?fbclid=IwAR26HlyEjnpUC5Yw_otq7GOTqqEasvV19uRL-QKX26kZEomVk3JJcAftZho>. (29.07.2022).

nemanželskému synovi Richardovi z Gloucesteru, avšak to by odporovalo anglickým tradíciám a zvykom. Ďalším možným dedičom bol aj Viliam Clito. Ten bol však naďalej v otvorenom povstaní proti Henrichovi, čo z neho nerobilo vhodného kandidáta.²² Historička M. Chibnall uvádza, že aj Matilda ako jediná legitímna dcéra, chcela v roku 1122 navštíviť svojho otca v Anglicku práve z dôvodu, aby prediskutovali jej nárok na anglický trón. K tomuto stretnutiu však nedošlo.²³ Napriek tomu, že normandské právo neobsahovalo *Sálsky zákon*, podľa ktorého boli ženy vylúčené z dedičného práva na trón, nebola anglická šľachta ani trochu naklonená tomu, že by jej mala vládnuť žena.²⁴

Ďalším zlomovým bol aj rok 1125, kedy zomrel Matildin manžel Henrich V. Ich manželstvo však ostalo bezdetné, takže neexistoval dedič, za ktorého by Matilda mohla figurovať vo funkcii ako regentka. Vo veku 23 rokov sa stala vdovou a neostávalo jej veľa iných možností ako stať sa mníškou alebo sa znova vydať.²⁵ Jej ďalší osud spočíval v rukách jej otca Henricha I., ktorý ju povolal naspäť do Normandie. Matilda však s týmto vývojom udalostí nebola veľmi spokojná, nakoľko v Nemecku okúsila určitú slobodu a predstava toho, že má opäť žiť v podriadení svojho otca, ktorý ju chcel naďalej využívať k presadeniu svojej politiky a dohodnúť jej ďalší, pre neho prospešný sobáš, ju vôbec nelákala. Avšak v Henrichovom záujme jednoznačne nebolo to, aby jeho dcéra ostala vdovou. Potreboval totiž vnukov, aby zabezpečil nástupníctvo.²⁶

Nekorunovaná kráľovná a vnútorná vojna

Henrich I. vyhlásil, že ak by už nemal mať žiadneho legitímneho syna jeho prvou voľbou na anglický trón bude jeho dcéra Matilda. V roku 1126 na Vianoce sa kvôli tomuto vyhláseniu zišla vo Westminsteri anglo-normandská šľachta a v januári šľachtici prisahali,²⁷ že uznajú Matildin nárok

²² Porov. HOLLISTER, Charles Warren. *Henry I.* New Haven and London 2003, s. 308 – 313.

²³ Porov. CHIBNALL, Marjorie. *The Empress Matilda: Queen Consort, Queen Mother and Lady of the English.* London 1991, s. 36 – 40.

²⁴ Porov. CHURCHILL, Winston Spencer. *Zrod Británie – Dejiny po anglicky hovoriacich národov I.* Bratislava 2003, s. 133.

²⁵ Porov. CHIBNALL, Marjorie. *The Empress Matilda: Queen Consort, Queen Mother and Lady of the English.* London 1991, s. 39 – 43.

²⁶ Porov. WEIROVÁ, Alison. *Normanské kráľovny Anglie (1066 – 1167).* Praha 2018, s. 232 – 233.

²⁷ Záznamy stredovekých kronikárov o tejto prisaha sa líšia v detailoch. Napr. Viliam

na trón a taktiež aj nárok akéhokoľvek budúceho legitímneho dediča, ktorého by mohla mať.²⁸

Matildina obava, že bude opäť šachovou figúrkou v octovej mocenskej hre sa ukázala ako reálna v roku 1127. V tom čase bol Viliam Clito uznaný za flanderského grófa a mohol využiť bohatstvo z novonadobudnutého územia na získanie Normandie. Henrich sa teda opäť obrátil na svojho bývalého svokra – grófa Fulca V. a navrhol mu nové sobášne spojenectvo. Matilda si mala vziať jeho syna a dediča Geoffreya Plantageneta,²⁹ ktorý mal iba 13 rokov. Ona mala v tej dobe už 25 rokov, takže toto manželstvo pre ňu nebolo vôbec lákavé. Zároveň sa bála, že svadba so synom grófa zníži jej cisársky status, ktorý dosiahla predchádzajúcim manželstvom. Napokon však so zásnubami súhlasila a svadba sa konala 17. júna 1128 v Le Mans.³⁰

Rok 1128 priniesol Henrichovi ukončenie sporov so synovcom, nakoľko Viliam Clito zomrel.³¹ V rokoch 1133 a 1134 sa mu narodili aj dvaja vytúžení vnuci Henrich a Geoffrey.³² Nasledujúce obdobie však prinieslo naštrbenie vzťahov s Matildou, nakoľko s manželom mali podozrenie, že v Anglicku im chýba skutočná podpora ich nároku na trón. Na základe toho kráľovi v roku 1135 navrhli, aby odovzdal kráľovské hrady v Normandii Matilde. Mal taktiež trvať na tom, aby jej normandská šľachta okamžite

z Malmesbury uviedol, že prítomní šľachtici uznali Matildu, na základe jej kráľovského pôvodu z otcovej a matkinej strany, za legitímnu dedičku. Ján z Worcesteru zas napísal, že zdedenie anglického trónu je podmienené tým, že Matilda bude mať legitímneho mužského dediča. *Anglosaská kronika* zas naznačuje, že bola zložená prisaha týkajúca sa dedičstva Anglicka aj Normandie avšak túto udalosť vôbec nezaznamenali ani Orderic, ani Henrich z Huntingdonu. Niektoré kronikárske záznamy mohli byť ovplyvnené Štefanovým získaním trónu v roku 1135 a neskoršími udalosťami anarchie. Porov. GREEN, Judith. *Henry I: King of England and Duke of Normandy*. New York 2009, s. 193 – 194.

²⁸ Porov. HOLLISTER, Charles Warren. *Henry I*. New Haven and London 2003, s. 309.

²⁹ Porov. MORGAN, Kenneth Owen a kol. *Dějiny Británie*. Praha 1999, s. 112 – 113.

³⁰ Manželské spolužitie Matildy a Geoffreya bolo náročné, pár sa nemal veľmi v láske a Matilda krátko po svadbe opustila manžela a vrátila sa do Normandie. Zmierili sa až v roku 1131, kedy sa na septembrovom zasadnutí kráľovskej Veľkej rady rozhodlo, že Matilda sa musí vrátiť k manželovi. Zároveň jej šľachtici počas zasadania mali opätovne zložiť prisahu vernosti ako budúcej dedičke anglického trónu. Porov. CASTOR, Helen. *She – Wolves: The Women Who Ruled England Before Elizabeth*. London 2011, s. 67 – 69.

³¹ Porov. HOLLISTER, Charles Warren. *Henry I*. New Haven and London 2003, s. 325.

³² Porov. CHIBNALL, Marjorie. *The Empress Matilda: Queen Consort, Queen Mother and Lady of the English*. London 1991, s. 60 – 61.

sľúbila vernosť. Kráľ tieto požiadavky odmietol, nakoľko sa bál, že by jeho zať prevzal moc v Normandii ešte pred jeho smrťou.³³ Paradoxom je, že Henrich I. už v tej dobe nemal k svojmu skonu až tak ďaleko. 1. decembra toho istého roku, po nečakanej chorobe, zomrel uprostred nevyriešenej mocenskej konfrontácie, ktorú viedol so svojou dcérou.³⁴

Henrich I. dal Anglicku viac ako 30 rokov pevnej vlády, avšak nedokázal ovplyvniť nadchádzajúce udalosti, ktoré sa v krajine odohrali. Tie súviseli so skutočnosťou, že po ňom neostal dedič s nenapadnuteľným nárokom na trón. Zanechal po sebe len jedinú žijúcu legitímnu dcéru, čím Anglicko vstúpilo do ďalšej významnej epochy svojich dejín.

Matilde síce šľachtici odprisahali vernosť a po otcovej smrti mala nastúpiť na anglický trón, avšak na mocenskej scéne sa objavil jej bratranec Štefan z Blois. Ten tvrdil, že Henrich na smrteľnej posteli zmenil svoj názor,³⁵ nakoľko pretrvávali spory s jeho dcérou. Tejto „zmene názoru“ mŕtveho kráľa bola naklonená aj anglická šľachta, ktorá neverila, že žena môže vládnuť. Matildin neúspech tkvel aj v skutočnosti, že v čase otcovej smrti bola opäť tehotná a nemohla odplávať do Anglicka a prevziať moc v krajine. Na základe týchto skutočností bol Štefan z Blois koncom decembra 1135 vo Westminsteri korunovaný za anglického kráľa.³⁶

Legitimitu svojej vlády si chcel zabezpečiť aj u pápeža. Napísal mu list, v ktorom trval na tom, že Matilda je nemanželské dieťa. Odvolával sa na tvrdenia, ktoré hovorili o tom, že jej matka pred svadbou zložila rehoľné sľuby. Pápež však nechcel robiť unáhlené rozhodnutia, čakal ako sa veci vyvinú a zatiaľ ju neprehlasoval za nelegitímnu, zároveň však mlčky uznal Štefana ako kráľa. Schválenie pápeža prišlo do Anglicka krátko pred Veľkou nocou.³⁷

³³ Porov. KING, Edmund. *King Stephen*. New Haven and London 2010, s. 38 – 39.

³⁴ Porov. HOLLISTER, Charles Warren. *Henry I*. New Haven and London 2003, s. 467, 473.

³⁵ Kronikári sa v tom, aké pokyny o následníctve dal na smrteľnej posteli Henrich I. rozchádzajú. Viliam z Malmesbury, ktorý bol naklonený Matilde, tvrdí, že kráľ opätovne prisvedčil, že chce na tróne vidieť svoju dcéru. Nepriateľsky zameraná kronika *Gesta Stephani* naopak uvádza, že kráľ na smrteľnej posteli ľutoval prísahu, ktorú nanútil šľachte. Porov. WEIROVÁ, Alison. *Normanské kráľovny Anglie (1066 – 1167)*. Praha 2018, s. 254.

³⁶ Porov. English monarchs. *Maud, Daughter of King Henry I*. <https://www.englishmonarchs.co.uk/normans_21.html>. (03.08.2022).

³⁷ Porov. WEIROVÁ, Alison. *Normanské kráľovny Anglie (1066 – 1167)*. Praha 2018, s. 260 – 261.

Zvrat nastal v roku 1138, kedy sa na Matildinu stranu postavil jej nevlastný brat Róbert z Gloucesteru, vystúpil proti Štefanovi a položil tak základy vnútornej vojny. Zo severu taktiež zaútočil Matildin strýko, škótsky kráľ Dávid a oznámil, že podporuje jej nárok na trón.³⁸ Matilda sa rozhodla tento vývoj situácie využiť a v roku 1139 vstúpila do Anglicka, aby uplatnila svoje nároky na trón, avšak bola Štefanom zajatá a uväznená na hrade Arundel.³⁹ Vďaka intervencii Henricha z Blois, Štefanovho brata, bola nakoniec aj so svojou vojenskou družinou prepustená a eskortovaná na juhozápad Anglicka.⁴⁰

Nakoľko ani jedna strana nedosiahla jednoznačné víťazstvo o riešenie tejto patovej situácie sa pokúsil Henrich z Blois. Matilda na jeho diplomatické návrhy bola ochotná pristúpiť, ale jeho brat sa odmietol vzdať bez boja. Vo februári 1141 došlo teda k stretu vojsk pri Lincolne, počas ktorého bol Štefan zajatý Róbertom z Gloucesteru.⁴¹

Letopisy Rogera de Hoveden uvádzajú, Matilda ho uväznila na hrade Bristol⁴² a začala podnikáť potrebné kroky, aby mohla byť korunovaná namiesto neho. Aby získala súhlas Cirkvi, uzavrela teda dohodu so Štefanovým bratom Henrichom, ktorý bol biskupom a pápežským legátom. Dohoda sa týkala toho, že poskytne Cirkvi podporu avšak výmenou za to jej bude udelená kontrola nad cirkevnými záležitosťami.

Arcibiskup Theobald z Canterbury však nebol ochotný vyhlásiť Matildu za kráľovnú tak rýchlo. S delegáciou duchovenstva a šľachticov odcestoval do Bristolu za uväzneným Štefanom. Ten vzhľadom na situáciu súhlasil, že je pripravený prepustiť svojich poddaných, ktorí mu prisahali vernosť. Na základe toho sa 7. apríla 1141 zišli vo Winchesteri duchovní a na nasledujúci deň vyhlásili Matildu za kráľovnú. Tá prevzala titul *domina Anglorum* – Pani Angličanov (*Lady of the English*).⁴³

³⁸ Porov. CARPENTER, David. *The Struggle for Mastery: The Penguin History of Britain 1066 – 1284*. London, 2004. s. 166 – 169.

³⁹ Porov. English monarchs. *Maud, Daughter of King Henry I*. <https://www.englishmonarchs.co.uk/normans_21.html>. (03.08.2022).

⁴⁰ Porov. BRADBURY, Jim. *Stephen and Matilda: The Civil War Of 1139 – 53*. Stroud 2009, s. 78.

⁴¹ Porov. English monarchs. *Maud, Daughter of King Henry I*. <https://www.englishmonarchs.co.uk/normans_21.html>. (03.08.2022).

⁴² Porov. RILEY, Thomas Henry (translation). *The Annals of Roger de Hoveden, Comprising the History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201*. London 1853, s. 244.

⁴³ Porov. KING, Edmund. *King Stephen*. New Haven and London 2010, s. 155 – 158, 175.

Štefanova žena Matilda Boulogneská sa však nechcela s danou situáciou zmieriť a vytvorila si základňu prívržencov verných jej manželovi. Taktiež napísala list, v ktorom žiadala Štefanovo prepustenie a prinavrátanie časti dedičstva ich synovi Eustaceovi. Cisárovná Matilda odmietla tejto žiadosti vyhovieť, čím sa opätovne, po tom, čo odignorovala jeho právo na investitúru, dostala do sporu s winchesterským biskupom Henrichom z Blois. Toto právo mu prisľúbila výmenou za podporenie jej korunovácie. Tá sa mala odohrať v júni v Londýne, avšak Londýňania boli proti nej a podporovali nárok Štefana z Blois.⁴⁴

V Matildin neprospech hovorí aj kronika *Gesta Stephani*, ktorá opisuje jej charakter ako veľmi nevľúdny. Autor ju charakterizuje ako veľmi arogantnú a pyšnú. V hneve sa z jej tváre mali vytratiť všetky ženské črty, mala mať mužskú chôdzu a správať sa hrubo voči vysokopostaveným šľachticom.⁴⁵ Postupne si týmto správaním mala znepriateliť aj svojich verných. Na jej stranu sa však stavia Viliam z Malmesbury, ktorý toto jej chovanie zastáva. Ak nechcela vystupovať iba ako manželka kráľa, ale sama byť panovníkom musela prevziať tieto charakterové črty typické mužom.⁴⁶ Takto sa mala správať aj k Londýňanom. Požadovala od nich značnú peňažnú čiastku, ktorá mala predstavovať trest za podporu prejavenu Štefanovi.

Matilda Boulogneská sa po neúspešnom vyjednávaní rozhodla, že čo nedosiahne prosbami získa silou zbraní a začala ťaženie na Londýn. Chcela zabezpečiť, aby Matilda nebola korunovaná za kráľovnú. Zúfalí Londýňania sa pridali na stranu Štefanovej manželky a 24. júna sa celé mesto chopilo zbraní, aby mohli na budúcu kráľovnú čo najzúrivejšie zaútočiť. Dcéra kráľa a bývalá cisárovná zažila obrovskú potupu, keď musela pred rozhnevaným davom utiecť z mesta. Jej nádej, že raz bude uznaná a korunovaná za kráľovnú utrpela absolútnu porážku. Svoje útočisko našla v Oxforde, avšak ďalší úder získala, keď ju opustil dôležitý spojenec biskup Henrich z Blois.

Napriek tomu, že sa ho snažili opätovne dostať k Matildinmu dvoru on to vehementne odmietal, a tak jej neostalo nič iné ako 31. júla opustiť

⁴⁴ Porov. WEIROVÁ, Alison. *Normanské kráľovny Anglie (1066 – 1167)*. Praha 2018, s. 311 – 323.

⁴⁵ Porov. MEADOWS, P. (ed.). *Source book of London history from the earliest times to 1800*. London 1914, s. 10 – 11.

⁴⁶ Porov. CASTOR, Helen. *She – Wolves: The Women Who Ruled England Before Elizabeth*. London 2011, s. 100 – 104.

aj s vojskom Oxford a tiahnuť na Winchester, aby sa zmocnila biskupa. Tento pokus však nebol úspešný. Navzdory tomu, že sa dostala cez mestské brány, biskup zo strachu utiekol, predtým ale stihol povolať šľachticov verných kráľovi, aby obliehali Winchester, čím Matildu uväznil v meste. Na pomoc prišla s vojskom aj Matilda Boulogneská. Obliehanie Winchesteru trvalo takmer dva mesiace, všetci boli vyhladovaní, takže sa napokon cisárovná Matilda musela svojej snahy vzdať. Biskup Henrich mal dať po kapitulácii pokyn, aby im otvorili mestské brány a oni mohli mesto opustiť. Pravdepodobne dúfal, že sa mu podarí Matildu zajať, avšak jej nevlastný brat Róbert z Gloucesteru to zariadil tak, aby išla v predvoji. Z mesta sa teda dostala bezpečne von a našla útočisko v Devizes. Jej nevlastný brat také šťastie nemal a skončil ako zajatec v rukách Matildy Boulogneskej.⁴⁷

Obom stranám neostávalo nič iné ako si vymeniť svojich zajatcov. Následkom čoho bola skutočnosť, že biskup Henrich opätovne zvolal cirkevný koncil, na ktorom potvrdil legitímnosť Štefanovej vlády a na Vianoce 1141 došlo k novej korunovácii Štefana a jeho manželky.⁴⁸

Ako uvádzajú *Letopisy Rogera de Hoveden* v roku 1142 došlo k Štefanovmu obliehaniu Matildy v Oxforde, pričom bola uväznená na hrade.⁴⁹ Tesne pred Vianocami sa jej podarilo s hŕstkou vojakov vykradnúť z hradu, prekročili ľadovú rieku a išli pešo až do Abingdonu⁵⁰ a odtiaľ na koňoch do bezpečia vo Wallingforde.⁵¹

Matilda sa však stále sa nevzdávala nádeje na korunu, nakoľko vlastnila v Anglicku mnoho hradov a v rokoch 1142 – 1143 sa jej podrobovali ďalšie. Zároveň sa jej manželovi v roku 1144 podarilo znova získať celú Normandiu a tým nadobudol titul vojvodu, ktorý uznal aj francúzsky kráľ Ľudovít

⁴⁷ Porov. WEIROVÁ, Alison. *Normanské kráľovny Anglie (1066 – 1167)*. Praha 2018, s. 322 – 332.

⁴⁸ Porov. BARLOW, Frank. *The Feudal Kingdom of England 1042 – 1216*. London and New York 2014, s. 177.

⁴⁹ Porov. RILEY, Thomas Henry (translation). *The Annals of Roger de Hoveden, Comprising the History of England and of Other Countries of Europe from A.D. 732 to A.D. 1201*. London 1853, s. 246.

⁵⁰ Zasneženou krajinou putovali pešo 7 míľ (približne 11,2 km). Krutá zima sa ukázala ako vítaný spojenec, na úteku im totiž malo pomôcť to, že sa zahalili do bielych plášťov, čo im zabezpečilo výhodu v zasneženej krajine a nikto ich nevidel odísť. Porov. CASTOR, Helen. *She – Wolves: The Women Who Ruled England Before Elizabeth*. London 2011, s. 110.

⁵¹ Porov. BRADBURY, Jim. *Stephen and Matilda: The Civil War Of 1139 – 53*. Stroud 2009, s. 136 – 138.

VII. Geoffrey mal však vládnuť iba ako správca svojho syna Henricha, ktorému Normandia mala pripadnúť po smrti cisárovnej Matildy.⁵²

Ani napriek týmto Matildiným úspechom sa situácia v Anglicku nikam neposunula, obe súperiace strany postupne prichádzali o kontrolu nad priebehom vnútornej vojny. Nedokázali dokonca kontrolovať ani lokálne roztržky medzi jednotlivými šľachticmi, aj preto mnohí toto obdobie bojov nazývajú *anarchiou*.⁵³

Najväčšia vo svojom potomstve

Zlom nastal v roku 1147, kedy Matilda utrpela veľkú stratu – zomrel jej nevlastný brat Róbert z Gloucesteru. Taktiež ani pokus jej syna Henricha o výpravu do Anglicka nedopadol úspešne, nakoľko nemal peniaze na vyplatenie vojakov.⁵⁴ V roku 1148 teda Matilda dospela k závažnému rozhodnutiu – opustiť Anglicko a vrátiť sa do Normandie. Tam sa začala venovať viac správe francúzskeho územia ako vojne v Anglicku. S manželom sa však snažila presadiť aspoň synov nárok na anglický trón, tomuto variantu bola postupne čoraz viac naklonená aj cirkev. V Henrichov prospech hrala aj skutočnosť, že roku 1151, po smrti svojho otca, získal pod plnú správu Normandiu.⁵⁵

V roku 1153 sa Henrich opätovne vydal na výpravu do Anglicka a zároveň v tom istom roku zomrel aj Eustace, Štefanov najstarší syn. Viliam, jeho mladší syn nemal politické ambície, a tým sa otvorila cesta k dohode o mierovom urovnaní sporov. *Westminsterskou mierovou zmluvou* z decembra 1153 sa dohodlo, že kráľovstvo bude patriť do smrti Štefanovi a Matildin syn Henrich sa stane dedičom Anglicka, Viliam mal ako kompenzáciu zdediť panské statky. Kráľ Štefan si však mierové obdobie dlho neužil, zomrel 25. októbra 1154.⁵⁶ „Keď Kristus a jeho svätí spali“,⁵⁷ takto

⁵² Porov. WEIROVÁ, Alison. *Normanské kráľovny Anglie (1066 – 1167)*. Praha 2018, s. 346 – 349.

⁵³ Porov. BRADBURY, Jim. *Stephen and Matilda: The Civil War Of 1139 – 53*. Stroud 2009, s. 139 – 158.

⁵⁴ Porov. BARLOW, Frank. *The Feudal Kingdom of England 1042 – 1216*. London and New York 2014, s. 180.

⁵⁵ Porov. CHIBNALL, Marjorie. *The Empress Matilda: Queen Consort, Queen Mother and Lady of the English*. London 1991, s. 147 – 155.

⁵⁶ Porov. MORGAN, Kenneth Owen a kol. *Dějiny Británie*. Praha 1999, s. 115.

⁵⁷ V tomto období zanikol kráľovský dohľad nad správou krajiny. Vo veľkej miere sa vyskytovalo rabovanie, prepadávaní boli muži aj ženy, bol hladomor, obyvatelia boli vyvražďovaní a mnoho ľudí z krajiny utieklo. Porov. CHURCHILL, Winston Spencer.

označuje *Anglosaská kronika* 19-ročné obdobie panovania Štefana.⁵⁸ Nový kráľ bol korunovaný ako Henrich II. vo Westminsterskom opátstve 19. decembra 1154 korunou, ktorú si jeho matka priniesla z Nemecka.

Zvyšok svojho života prežila cisárovná Matilda v Normandii, kde vládla menom svojho syna. Stala sa mu dobrým radcom v panovníckym záležitostiach a mala na neho veľký vplyv. Vo Francúzsku pôsobila ako štedrá dobrodinka cirkvi, jej zbožnosť možno vidieť aj počas jej posledných chvíľ – zomrela obklopená mníchmi 10. septembra 1167. Štefan z Rouenu píše, že keď naposledy zavrela oči, na lúke zvädli kvetiny a spadla hviezda.⁵⁹

Zaujímavosťou je, že Matilda nikdy, ani po svojom návrate do Normandie, neprijala titul grófka z Anjou. Prestala síce používať titul *domina Anglorum*, ale naďalej sa označovala ako cisárovná⁶⁰ – *Mathildis Imperatrix*. Počas svojho života používala aj tituly *Mathildis dei gratia Romanorum Regina* (Matilda z milosti Božej, kráľovná Rimanov) a taktiež *Henrici regis fillia* (dcéra kráľa Henricha).⁶¹ Napriek tomu, že jej samej sa nepodarilo usadnúť na anglický trón, nakoniec triumfovala a dala Anglicku dediča, ktorý bol prvým nesporným následníkom anglického trónu po viac ako 100 rokoch,⁶² túto skutočnosť vystihoval aj epitaf na jej náhrobku:⁶³ „*Ortu magna, viro major, sed maxima partu, Hie jacet Henrici filia, sponsa, parens.*“⁶⁴ – „*Veľká narodením, väčšia manželstvom, najväčšia vo svojom potomstve, tu leží dcéra, manželka a matka Henricha.*“⁶⁵

Zrod Británie – Dejiny po anglicky hovoriacich národov I. Bratislava 2003, s. 135.

⁵⁸ Porov. English monarchs. *Maud, Daughter of King Henry I.* <https://www.englishmonarchs.co.uk/normans_21.html>. (03.08.2022).

⁵⁹ Porov. WEIROVÁ, Alison. *Normanské kráľovny Anglie (1066 – 1167)*. Praha 2018, s. 374 – 375, 386.

⁶⁰ Porov. CHIBNALL, Marjorie. *The Empress Matilda: Queen Consort, Queen Mother and Lady of the English*. London 1991, s. 175.

⁶¹ Porov. BEEM, Charles. *The Lioness Roared: The Problems of Female Rule in English History*. New York 2008, s. 50 – 54.

⁶² Porov. MORGAN, Kenneth Owen a kol. *Dějiny Británie*. Praha 1999, s. 115.

⁶³ V roku 1263 vyhorel kláštorňý kostol v Bec-Hellouin, kde bola pochovaná Matilda. Počas požiaru bol zničený aj jej náhrobok. Porov. WEIROVÁ, Alison. *Normanské kráľovny Anglie (1066 – 1167)*. Praha 2018, s. 387 – 388.

⁶⁴ CHIBNALL, Marjorie. Matilda. In *Oxford Dictionary of National Biography – volume 37 Martindale – Meynell*. New York 2004, s. 327.

⁶⁵ Porov. CASTOR, Helen. *She – Wolves: The Women Who Ruled England Before Elizabeth*. London 2011, s. 129.

spája. V jej neprospech svedčí aj fakt, že ako veľmi mladá z Anglicka odišla za svojim manželom na kontinent a Angličania ju po návrate pravdepodobne už nikdy neprijali za svoju, čo je vidieť aj na tom, že po prehratom boji o anglický trón, nezotrvala na ostrovoch, ale odišla naspäť na svoje pozemky vo Francúzsku. Avšak napriek tomu, že nebola nikdy korunovaná za anglickú kráľovnú a jej ľud na ňu nespomínal v dobrom, zanechala mu po sebe nesporného následníka trónu, ktorého vláda bola pre Anglicko prospešná. Môžeme teda konštatovať, že Matilda napokon splnila svoju prvoradú úlohu prislúchajúcu každej kráľovnej, a to zabezpečiť blaho svojho ľudu, keď sa vzdala nároku na korunu, a tým ukončila zničujúce boje o trón.

„Financované EÚ NextGenerationEU prostredníctvom Plánu obnovy a odolnosti SR v rámci projektu č. 09I03-03-V02-00042“.

„Funded by the EU NextGenerationEU through the Recovery and Resilience Plan for Slovakia under the project No. 09I03-03-V02-00042.“

SUPERINTENDENTI POTISKÉHO DIŠTRIKTU UHORSKEJ EVANJELICKEJ CIRKVI A. V.¹

Klaudia SOKOLOVÁ

SOKOLOVÁ, Klaudia. Superintendents of the Tiszai district of the Evangelical Church a. v. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 24, no. 2, p. 92 – 102.

The Tiszai district was one of the four superintendencies of the Hungarian Evangelical Church a. v. in the early modern era. In addition to advanced and well-functioning education, its importance also lies in personalities characterized by steadfastness and perseverance. The paper describes the working and personal lives of superintendents in particular, it also mentions supervisors and other important personalities of this territorial administrative part of the Evangelical Church, which is made up of nine seniorities and extends beyond the borders of today's Slovakia. Despite the value and contribution of superintendents, this issue remains understudied. It is in their fates that the confessional development in Hungary is reflected, but despite this, too much attention is not paid to their lives. Perhaps except for Juraj Ambrózy and Pavel Jozeffy.

Keywords: Tiszai district, Hungarian Evangelical Church a. v., superintendent.

V období trvania Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. môžeme hovoriť o trojstupňovej organizácii evanjelickej cirkvi. Základnú jednotku cirkvi predstavuje cirkevný zbor, ktorý tvorí predsedníctvo (zborový/á farár/farárka + zborový/á dozorca/dozorkyňa), zborové presbyterstvo (výkonný orgán tvorený duchovnými i volenými laikmi), zborový konvent (všetci členovia cirkvi; rozdiel oproti iným cirkvám – zákony zdola), kostoľník, kurátor, kantor, pokladník, ekonóm, učitelia a ďalší. Nad cirkevným zborom sa nachádza seniorát, ktorého súčasťou je predsedníctvo (senior/ka + seniorátny/a dozorca/dozorkyňa), seniorátne presbyterstvo a seniorátny konvent. Seniorát je zaradený pod dištrikt – v minulosti superintendenciu, ktorú tvorí predsedníctvo (dištriktuálny/a biskup/ka – v min. superintendent + dištriktuálny/a dozorca/dozorkyňa), dištriktuálne presbyterstvo a dištriktuálny konvent.

¹ Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0527/23 Pramene k dejinám cirkví na Slovensku v ranom novoveku.

Úplne najvyššie stojí generálna cirkev, ktorá sa prvýkrát vymedzuje v prvej Ústave cirkve kresťansko-evanjelickej a. v. krajiny uhorskej,² vydananej na synode v Budapešti v roku 1893. Jej súčasťou je presbyterstvo (generálny/a biskup/ka + generálny/a dozorca/dozorkyňa), generálne presbyterstvo a synoda (mala by sa schádzať raz ročne ako najvyšší orgán evanjelickej cirkvi a. v.).

V organizácii cirkvi platí paritné zastúpenie – jeden/jedna ordinovaný/á a jeden/jedna neordinovaný/á. V súčasnosti sa v cirkevnoprávnych dokumentoch nachádzajú aj ženské pomenovania jednotlivých funkcií, avšak v období trvania Potiského dištriktu nebola cirkevná prax vykonávaná ženami. Prvá evanjelická farárka pôsobila v cirkvi až v druhej polovici 20. storočia.³

Ústava cirkve kresťansko-evanjelickej a. v. krajiny uhorskej vymedzuje právomoci a povinnosti biskupa⁴ nasledovne:

„§ 119. Predsedníctvo dištriktuálne záleží z dištriktuálneho dozorca a biskupa, ktorí rovným právom a rovnou zodpovednosťou spravujú a zastupujú dištrikt a veškeré jeho záležitosti uszrozumene vybavujú.

§ 120. Vyjmúc tých práv a povinností, ktoré následkom jeho duchovnej a arcipatierskej povahy biskupovi prináležia, má dištriktuálny dozorca, ako spolupredsedník biskupov tieže práva a povinnosti, čo biskup.

Vedenie však administracie dištriktu patrí k povinnosťam biskupa.

§ 121. Biskup spoločne s dištriktuálnym dozorcem dozerá vôbec na dobrý poriadok v dištrikte, v seniorátoch, v cirkvách a školách; dozerá obzvlášť na to, aby úradníci a výbory povinnosti svoje verne plnili, aby sa v nižších a vo vyšších školách duch evanjelicko-kresťanskému náboženstvu

² Evangélikus Országos Levéltár (EOL), Evangélikus Országos Könyvtár, Egyházjogi művek, A Magyarországi Ág. Hitv. Evang. Keresztyén Egyház alkotmánya. – Ústava cirkve kresťansko-evanjelickej a. v. krajiny uhorskej (Budapest, 1893), s. 79 – 105.

³ Ide o Darinu Bancíkovú (*31. decembra 1922 – † 30. júla 1999), prvú slovenskú evanjelickú farárku. Navštevovala Reformné reálne gymnázium v Martine, Evanjelickú bohosloveckú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave (ako jediná žena). Najskôr pôsobila ako katechéta, lektorka, kaplánka, námestná farárka kňaza, za farárku bola ordinovaná až v roku 1951 v Tisovci. V rokoch 1962 – 1963 bola väznená socialistickým režimom z dôvodu nepriateľstva voči štátu. Úrady ju však naďalej prenasledovali až do jej rehabilitácie okolo roku 1968. Intenzívne sa venovala publikačnej činnosti, kedy vydala aj svoju biografii. V posledných rokoch života pôsobila v Lučenci, kde vážne ochorela a v roku 1999 aj zomrela. Dodnes si pripomíname jej snahy o zveľadenie evanjelickej cirkvi, ale najmä povzbudzovanie žien do aktivít cirkvi.

⁴ Od roku 1883 sa začalo používať pomenovanie biskup.

odporný a necirkevný, alebo protištátny nezmohol, v nich tohoto smeru zásady rozširované a tohoto obsahu knihy užívané neboly.

§ 122. *Biskup a dištriktuálny dozorca ťahajú na zodpovednosť tých, ktorí sa od náuky cirkevnej vzdalujú, proti mravnosti sa prehrešujú, pohoršiteľný život vedú, úradné svoje povinnosti zanedbávajú, a pakiže by sa im nepodarilo takých na cestu pravdy a mravnosti zpäť priviesť, majú ich z úradu vyzdvihnúť a ich záležitosť k patričnému cirkevnému konsistorium preložiť.*

§ 123. *Biskup a dištriktuálny dozorca privodí ustanovenia a nariadenia vyššej vrchnosti cirkevnej v dištrikte ku výkonu.*

§ 124. *Biskupa a dištriktuálneho dozorca právom a povinnosťou je, pozornosť svoju i na hmotné pomery dištriktu obrátiť, aby cirkevný majetok verne bol manipulovaný a rozmnožovaný, základiny od škody a nebezpečia byly zachránené a ku cieľom zakladateľmi vytknutým vynakladané.*

§ 125. *Jakéhokoľvek mena úradníci dištriktu, seniorátov, cirkvi a škôl povinní sú zákonne naloženia biskupa a dištriktuálneho dozorca plniť, na ich dotazy odpovedať, ich upozornenia a napomenutia prijať, a keď to požadujú, o svojom pokračovaní počet im vydať.*

§ 126. *Biskup a dištriktuálny dozorca stoja ohľadom cirkevnej správy v nepretrženom styku s generálnym dozorcom cirkvi a škôl, s generálnym konventom a vládou krajinskou.*

§ 127. *Biskup a dištriktuálny dozorca sdelenia od vlády prijaté a cirkevných záležitostí sa týkajúce, buď sami vybaví, buď tým, ktorých sa ony týkajú, dopyšú.*

Avšak tie nariadenia vlády, ktoré sa obecno-právneho postavenia cirkve dotknú, a ústave cirkve alebo zásadám jej viery odporujú, nemôžu byť pred pojednávaním konventuálnym ani vybavené, ani do obehu pustené.

Z príčiny pojednávania týchto nariadení vlády, v páde súrnosti, má miesto svolanie mimoriadneho konventu.

§ 128. *Biskup a dištriktuálny dozorca môžu v záujme cirkve, školy a jednotlivých cirkevníkov vláde predlohy podávať.*

Tie konventuálne ustanovenia ale, ktoré v smysle zákonov krajinských udobrenie od vlády potrebujú, majú byť prostredkovaním generálneho konventu hore zasielané.

§ 129. *Biskup a dištriktuálny dozorca stoja v styku s predsedníctvami ostatných dištriktov aj s predstavenstvom ev. ref. sesterskej cirkve, pestujúc so všetkými týmito pokoj a lásku domácich viery a pracujú v spolku s nimi na blahu cirkve svätej a na rozkvetu kráľovstva Božieho.*

§ 130. *Najhlavnejšie povolanie biskupa je bdiieť, aby cirkev Kristova jak vzhľadom na stádo, tak aj na pastierov jeho vždy viac a viac sa vzdelávala.*

§ 131. *Právom a povinnosťou biskupa je cirkve dištriktu úradne navštevovať.*

§ 132. *Právom a povinnosťou biskupa je dozor viesť nad výchovou a vzdelaním budúcich farárov a učiteľov, tedy nad ústavami theologickými a učiteľských pripravovieň, ako aj nad mravným a vedeckým životom čakancov kňazských a učiteľských.*

§ 133. *Výlučným právom a povinnosťou biskupa je kandidátov kňazských ordinovať.*

§ 134. *Právom a povinnosťou biskupa je posviacať chrámy. Toto však v páde prekážky biskupa, ale voždy len následkom jeho priamého poverenia, aj patričný senior vykonať môže.*

§ 135. *Biskup podá každoročne obšírnu zprávu konventu dištriktuálne-mu o stave cirkví a škôl v dištrikte svojom, o svojom úradnom pokračovaní a o dôležitejších momentoch v živote sa vyskytnuvších.*

(Nasledujú paragrafy o voľbe biskupa.)

§ 140. *Biskup má vo svojom dištrikte riadny farský úrad zastávať. Ku boku jeho postavuje sa druhý farár a správca kancellarie.*⁵

Okrem toho, že biskup zodpovedá spolu s dištriktuálnym dozorcom za činnosť dištriktu, plní tak najmä úlohy, ako napríklad dozerá na činnosť duchovných v dištrikte, dbá o ich duchovný rast, navštevuje cirkevné zbory v dištrikte, zabezpečuje cirkevnú disciplínu, vykonáva posviacky nových chrámov. Pozorujeme tak nevelké rozdiely s právomocami a povinnosťami dnešných biskupov, ktoré sú zhrnuté v Zborníku cirkevno-právnych predpisov ECAV na Slovensku.⁶

Čo sa týka superintendentov Potiského dištriktu, ich zoznam je nasledovný: Ondrej Bodó, Štítник, do 1741; Juraj Ambrózi, Štítник, 1741 – 1746; Eliáš Fischer, Kežmarok, 1747 – 1774; Gregor Fabri, Prešov, 1774 – 1779; Ján Ruffini, Dobšina, 1779 – 1791; Samuel Nikolai, Prešov, 1792 – 1807; Samuel Sontagh, Prešov, 1823 – 1848; Michal Pákh (Pákh), Spišská Nová Ves, 1848 – 1850; Samuel Reuss, Revúca, 1850 – 1852; Ján Spišák, 1853;

⁵ Evangélikus Országos Levéltár (EOL), Evangélikus Országos Könyvtár, Egyházjogi művek, A Magyarországi Ág. Hitv. Evang. Keresztény Egyház alkotmánya. – Ústava cirkve kresťansko-evanjelickej a. v. krajiny uhorskej (Budapest, 1893), s. 69 – 77.

⁶ Ústava Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku, zákon č. 43/1993. Bližšie pozri: BUNČÁK, Ján (ed.). *Zborník cirkevno-právnych predpisov ECAV na Slovensku v platnom znení*. [online]. 2023, s. 18 [cit. 28. 11. 2024]. Dostupné na internete: <https://www.ecav.sk/dokumenty>.

Ján Topertzer, Levoča, 1854 – 1859; Jonáš Mojš, 1860 (od 1850 do 1860 administrátori); Karol Máдай, Dobšiná, 1860 – 1870; Štefan Cékuš (Czékus), Rožňava, 1871 – 1890; Pavel Zelenka, Miškovec, 1891 – 1910; Henrich Gedyly, Nyíregyháza, 1910 – 1918. Okrem spomínaných superintendentov sú uvedení aj dozorcovia: Tomáš Szirmay (1736 – 1743), Ján Szirmay (1744 – 1758), Gregor Horváth Stansith (1758 – 1766), Tomáš Dessewffy (1766 – 1773), Štefan Szirmay (1744 – 1791), František Radvánszky (1793 – 1794), Imrich Horváth Stansith (1795 – 1801), Gregor Berzevitzy (1801 – 1822), Martin Sturman (1822 – 1839), Samuel Draskóczy (1839 – 1847), Samuel Fabrici (1848), Ľudovít Szontagh (1848 – 1860), Eduard Zsedényi (1860 – 1875), Tomáš Péchy (1876 – 1897), Árpád Szentiványi (1898 – 1918).⁷

Ondrej Bodó, údajne prvý superintendent Potiského dištriktu, sa neuvádza vo všetkých dostupných prameňoch k danej problematike. Nenačítame o ňom skoro žiadne informácie, stane sa však centrom výskumu v budúcnosti.

Juraj Ambrózi⁸ sa ako Slováč narodil v Dolnom Kubíne v roku 1698. Ján Samuel Klein vo svojej biografii pri superintendenti Jurajovi Ambrózim vyzdvihuje aj skromnosť a obetavosť rodičov vo vzťahu k synovi Jurajovi. Dozvedáme sa, že sa pravdepodobne poznali aj osobne, keďže mu bol učiteľom Jánov brat Juraj Klein. Juraj Ambrózi to finančne nemal jednoduché, Klein uvádza, že musel zápasíť s biedou počas štúdií a vypožičoval rektorovi školy aj pri výučbe mládeže. Učil sa cudzie jazyky, napríklad gréčtinu a maďarčinu. V čase ohrozenia zo strany Turkov sa uchýlil v Prešove u známeho učiteľa Samuela Matthaeidesa. Aj vďaka jeho pomoci a možnosti stretávať sa a pracovať so študentmi školy, získal miesto učiteľa gramatiky. Po dvoch rokoch, v roku 1718, sa však rozhodol odísť do Wittenbergu, kde sa mu podarilo urobiť dizertačnú skúšku. Teológiu tak študoval v Prešove a vo Wittenbergu. Po návrate zo štúdií bol odsúdený na trest smrti v poľskej obci Bialej, oslobodil ho však oravský podžupan Okoličáni.

⁷ PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter a kol. *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava : BoPo pre Generálny biskupský úrad Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 2001, s. 273 – 274.

⁸ Jurajom Ambrózim sa v samostatnej štúdii zaoberá aj Lucia Šteflová. Bližšie pozri: ŠTEFLOVÁ, Lucia. Juraj Ambrózi, superintendent Potiského dištriktu v 18. storočí a jeho činnosť. In *Zborník štúdií a odborných článkov z dejín religii II.* (Eds.) Gita Geremešová – Patrik Derfiňák – Lucia Šteflová. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2016, s. 101 – 107.

Po oslobodení sa v roku 1724 vrátil z Poľska domov a pracoval ako rektor školy v Necpaloch, farár vo Vrbovciach v rokoch 1724 až 1732, neskôr pôsobil v Štítniku, kde bol v roku 1738 zvolený na miesto superintendenta. Postretol ho i neľahký osud, keď mu po siedmich rokoch manželstva zomrela žena Katarína a zanechala po sebe štyri deti. Krátko na to bol zrušený cirkevný zbor, ktorý viedol. V biede neostal dlho, pôsobil taktiež v Nitrianskej župe a žiadaný bol vďaka svojej pracovitosti a horlivosti aj v iných mestách. Oženil sa druhýkrát a s druhou manželkou splodil ďalšie štyri deti.⁹ Od roku 1741 pôsobil v Giraltovciach a zomrel v roku 1746.¹⁰

Za jeho najväčšiu zásluhu možno považovať dôkladnejšie prepojenie jednotlivých cirkevných zborov; v roku 1743 vytvoril tzv. Dobšinskú koalíciu,¹¹ rok na to sa mu podarilo navrátiť malohontské dekanstvo k Potiskému dištriktu. Napísal viacero publikácií, prevažne sa týkajúcich náboženského života. Vydal viacero kníh dopĺňajúcich katechizmy, kníh s náboženskými piesňami a spolupracoval aj s farárom a superintendentom Bratislavskej, Liptovskej, Nitrianskej, Oravskej a Trenčianskej stolice – Danielom Krmanom. Spoločne spísali *Krmanovu agendu* v roku 1734. Spolupracoval aj s Danielom Krmanom starším na preklade *Biblie*. Zvyčajne vydával výchovné a vzdelávacie spisy a náboženskú literatúru pre mládež. Dvoma piesňami prispel aj do Funebrála Pavla Jacobeiho. Názvy niektorých ďalších publikácií Juraja Ambróziho sú: *Dvojí katechysmus učení křesťanského* z roku 1738, *Rozebrání částek některých katechysmu Dra Martina Luthera* z roku 1742, *Spasitelná příprava k smrti, jak křesťana mladého a zdravého, tak věkem sešlého a nemocného* z roku 1742, v roku 1778 vydal napríklad *Lekárství duše, Knížečka spovědní, Modlitby*, v roku 1791 *Duchovní občerstvení nemocných k smrti se blížících a věkem*

⁹ KÓNYA, Peter – CSEPREGLI, Zoltán (eds.). *Nachrichten von den lebensumständen und schriften evangelischer prediger in allen gemeinen des Königreichs ungarn III. – IV.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2021, s. 19 – 33.

¹⁰ SEVERINI, Ján – PODHRADSKÝ, Jozef. *Ewangelické Cirkewni Nowiny*. Roč. 1, č. 23. W Pessti Tiskem Trattner-Károlyiho, 1860, s. 1.

¹¹ V roku 1734 mala byť podľa Karolovej rezolúcie evanjelická cirkev a. v. rozdelená na štyri dištrikty, avšak historickým vývojom ich vzniklo päť. Dobšinská koalícia je tak dohodou z roku 1743 o zlúčení Superintendencie slobodných kráľovských miest a Predtiskej superintendencie do Potiského dištriktu. Problém nastal pri voľbe superintendenta, keďže sa ani jedna strana nechcela tejto možnosti vzdať. Nakoniec sa dohodlo o striedavej voľbe, a to zvolení raz z nemeckých a raz zo slovenských a maďarských zborov. Toto rozhodnutie bolo zrušené na dištriktuálnom konvente v Gelnici v roku 1863, kedy sa rozhodlo, že superintendent by nemal byť volený podľa národnosti, ale podľa spôsobilosti na túto činnosť.

starších. Podľa uvedených diel je zrejmé, že sa venoval najmä téme vyrovnávania sa s ťažkými situáciami, starobou či smrťou prostredníctvom duchovného naplnenia a viery.¹²

Nemecký superintendent **Eliáš Fischer** sa narodil v Toporci v roku 1689. Teológiu študoval vo Wittenbergu, neskôr pôsobil ako kňaz v Kežmarku, ale pravdepodobne aj ako senior v Bardejove. V roku 1746 bol zvolený za superintendenta a zomrel v roku 1771.¹³ Z jeho literárnej činnosti je známy spis *De reprobo morti Christi redempto* (O zavrhnutých vykúpených Kristovou smrťou).¹⁴

Gregor Fabri, slovenský superintendent, sa narodil v roku 1718 v obci Hrušovo. Teologické štúdium absolvoval v Jene a Erlangene. V rokoch 1748 – 1766 pôsobil ako rektor evanjelického kolégia v Prešove, kde vykonával aj post farára. Taktiež ho považujeme za autora duchovných piesní a návrhov školskej reformy. Vo Viedni v roku 1773 napísal *Considerationis rei scholasticae* (Scholastické úvahy) a v Prešove v roku 1776 spis *Úprimné napomenutí evanjelických krzestanov*. Zomrel v roku 1779 v Prešove.¹⁵

Doplňujúce informácie o Fabrim ponúka biografia Jána Samuela Kleina. Prvý základ štúdiu absolvoval v obci Rimavská Baňa v Malohontianskom regióne. Nemecký jazyk sa naučil v obci Padarovce (okres Rimavská Sobota) a maďarský jazyk v Kežmarku. V marci 1742 tam nastúpil pod vedením Davida Goldenberga na miesto učiteľa v gramatickej škole za Ephraima Zagrowského. Po tom, čo si našetril nejaké peniaze z vykonávania tejto funkcie, začal v roku 1744 študovať na lýceu v Jene. Venoval sa aj umeleckému písaniu, dokonca bol v roku 1747 korunovaný za cisárskeho básnika. Navštevoval školy v Lipsku, Wittenbergu, v Erlangene ostal celý rok. Stal sa čestným členom francúzskej spoločnosti. V Prešove prebral rektorát na evanjelickom lýceu. V osobnom živote ho postihol podobný

¹² PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter a kol. *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava : BoPo pre Generálny biskupský úrad Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 2001, s. 14.; UHORSKAI, Pavel a kol. *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 1 – 2*. Martin : Transcius, 2005, s. 17 – 18.

¹³ SEVERINI, Ján – PODHRADSKÝ, Jozef. *Ewangelické Cirkewni Nowiny*. Roč. 1, č. 23. W Pessti Tiskem Trattner-Károlyiho, 1860, s. 1.

¹⁴ PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter a kol. *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava : BoPo pre Generálny biskupský úrad Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 2001, s. 109.

¹⁵ PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter a kol. *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava : BoPo pre Generálny biskupský úrad Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 2001, s. 105.

osud ako Juraja Ambróziho. Oženil sa a po dvoch rokoch manželku, ktorá mu porodila dve dcéry, stratil. Ako uvádza Klein, strata ho bolela tak, že sám rok na to – 4. apríla 1779 z tohto sveta odišiel. Počas svojho, síce krátkeho, pôsobenia na poste superintendenta stihol inaugurovať viacerých významných cirkevných predstaviteľov, napríklad Kellnera, Melzera, Lániho, Fabricia, Simonidesa a iných. Dvojtitú kroniku o Gregorovi Fabrim pripravil jeho študent Joseph Weiss. Osobnú charakteristiku dopĺňa aj Klein, keď v biografii uvádza, že Fabri bol čestným mužom. Tvrdí tiež, že ho síce viacerí obviňovali, že veľa sľúbil a málo dodržal, ale v skutočnosti to dotiahol do konca. V evanjelickej škole v Prešove sa zaslúžil o viacero zásluh a jeho poézia je cenným dedičstvom maďarského národa.¹⁶ V spise *Uvažovanie o školstve* opísal životné a pedagogické skúsenosti. Vyjadril v ňom vlastné návrhy na reformu všeobecného školstva, revíziu učebného plánu šesťročnej latinskej školy a teologického a filozofického kurzu. Venoval sa aj umeleckej činnosti, keď písal básne v duchu neskorohumanistickej poetiky.¹⁷

Nemecký superintendent **Ján Ruffini** sa narodil v Trenčíne v roku 1721 a zomrel v Dobšinej v roku 1791. Teologické štúdium absolvoval v Prešove a vo Wittenbergu. Funkciu farára vykonával na viacerých miestach, napríklad v obci Dravce, v Lipanoch, Ochtinej, Dobšinej. Pôsobil aj ako senior, od roku 1779 už ako superintendent Potiského dištriktu. Venoval sa upevňovaniu cirkevnej organizácie.¹⁸

V roku 1751 sa v Kalinove narodil Slovak **Samuel Nicolai**. Teologické štúdium absolvoval v Prešove (tam vykonával aj funkciu farára) a v Tübingene. V Prešove pôsobil v rokoch 1792 až 1807 už aj ako superintendent. Pri prešovskom kolégiu v Šarišsko-zemplínskom senioráte vytvoril základiny¹⁹ na podporu farárskych a učiteľských vdov. Názvy niektorých jeho

¹⁶ KÓNYA, Peter – CSEPREGI, Zoltán (eds.). *Sto kňazských biografii Johanna Samuela Kleina*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 102 – 130.

¹⁷ UHORSKAI, Pavel a kol. *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 1 – 2*. Martin : Trnoscus, 2005, s. 69.

¹⁸ PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter a kol. *Evanjeličká encyklopédia Slovenska*. Bratislava : BoPo pre Generálny biskupský úrad Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 2001, s. 306.

¹⁹ Základina bol v minulosti názor pre nadáciu. Prvé finančné základiny pre cirkevné účely zriaďovali evanjelickí šľachtici od polovice 16. storočia. Po skončení prenasledovania evanjelikov ich vytvárali viacerí jednotlivci (bratislavský lekár Andrej Herrmann v roku 1762, Karol August Reischel, Ľudovít Geduly, Juraj Lacko) i spoločnosti (základina pre vydanie Zpěvníka, Podporný fond a Pomocný fond).

spisov sú: *Quae Pastore postremo commemorato Samuele Nicolai in Ecclesia A. C. Nationis Slavicae Eperiesiensi acciderint* – spis uvedený v Knihe cirkevnej, obsahujúcej dejiny prešovského zboru, ďalej vydal v neuvedenom roku *Prvotiny služieb vděčnosti, díky činění, proseb a žádostí, kteréžto Bohu svému Cyrkev Evangelická Prešovská nácyi Slovenské do chrámu, z kterého před 74 létý zastehovaná byla, zase radostně navracena, na Slávnost Letníc Léta Páně 1785 skrze Kazatele Svého Nábožně obetovala*.²⁰ Zomrel v Prešove v roku 1807.

Samuel Sontagh, nemecký superintendent, sa narodil v roku 1736 v Prešove, v ňom tiež absolvoval teologické štúdium, dokonca v Prešove aj zomrel v roku 1822. Okrem Prešova študoval aj v dnešnej Bratislave, Altdorfe, Göttingene, kde sa mu podarilo v roku 1817 získať titul doktor teológie. Funkciu farára vykonával aj v Košiciach, seniorom bol pre Seniorát slobodných kráľovských miest, po ktorom sa stal superintendentom Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. Celý svoj majetok venoval cirkvi. Známý je jeho rukopis *Zbierka kázní a epigramov*.²¹

Slovák **Pavol Jozeffy**,²² narodený vo Vrbovcich v roku 1775, študoval v dnešnej Bratislave, Wittenbergu a v Jene, kde získal v roku 1830 titul doktor teológie. Následne sa stal kňazom v Cinkote, neskôr v Tisovci, kde bol v roku 1823 zvolený za superintendenta a zomrel v roku 1848 v mesiaci marec.²³

Funkciu farára vykonával na viacerých miestach: v obci Aszód, v spomínanej obci Cinkote, Tisovci, v Pešti zastával úrad seniora a napokon bol superintendentom Potiského dištriktu. Považovaný je taktiež za iniciátora *Zpěvníka evangelického* a vedúceho slovenskej delegácie s tzv. *Prestolným prosbopisom* vo Viedni v roku 1842. Na dištriktuálnych a generálnych konventoch bojoval proti maďarizačným snahám. Vydal rôzne spisy, ako

²⁰ PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter a kol. *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava : BoPo pre Generálny biskupský úrad Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 2001, s. 239.

²¹ PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter a kol. *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava : BoPo pre Generálny biskupský úrad Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 2001, s. 342.

²² Osobnosti superintendenta Pavla Jozeffyho sa venuje vo svojej štúdii aj Libuša Franková: FRANKOVÁ, Libuša. Superintendent Pavol Jozeffy a prešovské evanjelické kolégium (prvá polovica 19. storočia). In *Osobitosti konfesijného vývinu východného Slovenska v ranom novoveku*. Annamária Kóynová (ed.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 185 – 198.

²³ SEVERINI, Ján – PODHRADSKÝ, Jozef. *Ewangelické Cirkewni Nowiny*. roč. 1 č. 23. W Pessti Tiskem Trattner-Károlyiho, 1860, s. 2.

napríklad *Plurimum reverendis, clarissimus doctissimisque viris ecclesiarum ev. a. c. districtus cis et trans Tibiscani* bez uvedenia miesta vydania v roku 1823, (*Řeč držaná... v čas posvěcení chrámu Tisovského*), uverejneného v Posvěcení chrámu církve ev. Tisovského v Budapešti v roku 1833; *Pastýřské listy* v rokoch: 1823, 1830, 1831, 1835, 1839, 1846.²⁴

Autori publikácie Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 1 – 2 uvádzajú, že bol jednou z najvýznamnejších osobností evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku vôbec. Bojoval za slobodu cirkvi a obraňoval jej práva. Snažil sa o vydanie nového spevníka na začiatku 30. rokov, čo sa podarilo v roku 1842 publikovaním *Zpěvníka evangelického*. Svojou autoritou podporoval Ľudovíta Štúra proti útokom generálneho dozorcú cirkvi Karola Zaya na konvente v dnešnej Bratislave. Podarilo sa mu oživiť duchovný a kultúrny život v celej Potiskej superintendencii. Podporoval vydávanie slovenských kníh, rozvoj slovenského školstva i cirkevného života v slovenských zboroch. Priatelil sa s peštianskym farárom Jánom Kollárom a pomáhal s budovaním slovenského cirkevného zboru.²⁵

Ako posledným superintendentom sa bude tento príspevok zaoberať **Michalom Pákhom**, ktorý bol nemeckej národnosti. Narodil sa v roku 1795 v Dobšinej, pôsobil ako farár v Novej Vsi na Spiši, čo je dnešná Spišská Nová Ves. V roku 1848 bol zvolený za superintendenta.²⁶ Zomrel v roku 1858 na rovnakom mieste, ako sa aj narodil – v Dobšinej. Počas svojho života absolvoval teologické štúdium v Bratislave, Debrecíne, Viedni. Funkciu kňaza vykonával v Neukemarttene, Spišskej Novej Vsi a Dobšinej, bol taktiež konseniorom, seniorom a napokon superintendentom Potiského dištriktu v rokoch 1848 až 1850. Uvádzame jeden jeho spis, a to *Predigt zur Gedächtnissfeier der Reformation*, v preklade *Kázeň na pamiatku reformácie*, vydaný v Košiciach v roku 1841.²⁷

²⁴ PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter a kol. *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava : BoPo pre Generálny biskupský úrad Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 2001, s. 154 – 155.

²⁵ UHORSKAI, Pavel a kol. *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 1 – 2*. Martin : Transcius, 2005, s. 122 – 123.

²⁶ SEVERINI, Ján – PODHRADSKÝ, Jozef. *Ewangelické Cirkewni Nowiny*. Roč. 1, č. 23. W Pessti Tiskem Trattner-Károlyiho, 1860, s. 2.

²⁷ PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter a kol. *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava : BoPo pre Generálny biskupský úrad Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 2001, s. 253.

V roku 1850 boli cisárskou prvou vládou menovaní administrátori. Poriadok však bol dodržaný prostredníctvom Dobšinskej koalície, a tak boli za administrátorov menovaní:

Slovák Samuel Reiss – farár z Revúcej, od roku 1850 sa stal administrátorom a po jeho smrti bol za druhého administrátora zvolený.

Nemec Ján Ľudovít Topercer – farár z Levoče, úradoval do roku 1860.

Podľa náboženského zákona z roku 1791 mal nasledovať superintendent slovenskej národnosti. Spomínať sa však začal aj na iný zákon, z roku 1734²⁸ a cirkevný poriadok z roku 1743.²⁹ Cirkevní predstavitelia sa nevedeli dohodnúť na nasledujúcom superintendentovi, dôvodom sporu bola aj jazyková otázka. Slováci sa snažili presadiť superintendenta hovoriaceho a rozumejúceho slovenčine.³⁰

Záver

Superintendent bol stredobodom duchovného i organizačného života cirkvi. Jeho pôsobenie malo zásadný vplyv na udržanie poriadku, šírenie viery a zvyšovanie úrovne vzdelania. Mal zásluhy na spájaní jednotlivých zborov (napr. vytvorenie Dobšinskej koalície), na reforme evanjelického školstva a publikovaní náboženskej literatúry. Bol nielen správcom, ale aj duchovným vodcom, ktorý upevňoval identitu evanjelickej cirkvi.

Spomínaní superintendenti významne prispeli k rozvoju duchovného a kultúrneho života, pričom ich činnosť presahovala rámec administratívny a ovplyvňovala aj spoločenský život v danom regióne.

²⁸ Karolova rezolúcia z roku 1734.

²⁹ Tzv. Dobšinská koalícia.

³⁰ SEVERINI, Ján – PODHRADSKÝ, Jozef. *Ewangelické Cirkewni Nowiny*. Roč. 1, č. 23. W Pessti Tiskem Trattner-Károlyiho, 1860, s. 2.

DZIEJE SPOŁECZNOŚCI ŻYDOWSKIEJ W KRAKOWIE OD ŚREDNIOWIECZA DO KOŃCA ZABORÓW

Michał WOJNAROWSKI

WOJNAROWSKI, Michał. The history of the Jewish community in Kraków from the Middle Ages to the end of the partition of Poland. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2023, vol. 24, no. 2, p. 103 – 110.

Poland has been a country inhabited by many ethnic groups since the dawn of history. One of the immigrant cultures that has undoubtedly had the greatest impact on the shape of our country is Jewish culture, the remnants of which are still alive in our national identity. Poland's location at the intersection of trade routes between Western Europe and Constantinople favored the transit of Jewish merchants, who eventually settled in the Piast State, which initiated the development of Jewish communities. Jews contributed to the development of cities, trade, and credit activity throughout the country. Their contribution to the shaping of cities, both positive and negative, was significant. Jews often appeared as qualified specialists, which also fueled technological development, and their constant migrations favored the flow of ideas. The aim of my speech is to show the difficult path that the Jewish community had to travel to build its home on Polish lands. I would also like to draw attention to the traces they left in culture and architecture, and to the role they played in society over the centuries.

Keywords: Jews, Kazimierz, Jews of Krakow, history of the Jews of Krakow, Jews in Kazimierz, history of the Jews in Krakow, history of the Jews.

Opowieść o dziejach „narodu wybranego” na terenie Krakowa należy zacząć od postaci Ibrahim Ibin Jakuba, żydowskiego podróżnika, który w IX wieku jako jeden z pierwszych wspomina Kraków jako ważne centrum handlowe, łączące Pragę oraz Ruś. Głównym „towarem” w tamtym okresie przepływającym przez Kraków do Pragi, a dalej do całej Europy są niewolnicy słowiańscy¹. Nie mamy z tego okresu żadnych źródeł ani dowodów na stałe osadnictwo żydowskie w tamtym okresie, jednak jak pokazuje nam przykład Ibrahim Ibin Jakuba tam gdzie handel tam momentalnie pojawiają się żydzi. W ten sposób nieopodal wzgórza wawelskiego w pierwszej połowie XI wieku rodzi się załążek gminy żydowskiej w Krakowie². Owa gmina jak i osada powstawała jak inne gminy żydowskie

¹ ZAREMSKA, H. *Żydzi w średniowiecznej Polsce gmina Karkowska*. Warszawa 2011, s. 333.

² Ibidem s. 332.

w tamtym czasie, w celach handlowych. Jej pierwsi członkowie przybywali do Krakowa z Niemiec i różnili się na każdej płaszczyźnie od rdzennych mieszkańców. Religia, zwyczaje oraz język ale również sposób życia, wszystko to było inne oraz wręcz uniemożliwiało asymilację.

W XII wieku handel niewolnikami zanika jednak utarte szlaki oraz kontakty handlowe są żywe. Handel w naturalny sposób napędza gospodarkę, miasto rozwija się, a wraz z nim gmina żydowska. Żydzi cieszą się w tamtym czasie dość szeroką autonomią oraz protekcją władców. Przejawia się to chociażby faktem, że żydowskie nieruchomości podobnie jak te kościelne czy szlacheckie były zwolnione z świadczeń na rzecz miasta. Jest to w pewnym sensie wymiana barterowa. Władca gwarantuje protekcję oraz przywileje, żydzi w zamian wspierają rozwój ekonomiczny oraz technologiczny miasta. Brak prześladowań prowadzi do rozwoju gminy oraz do powstania na początku XIII wieku pełnoprawnej dzielnicy żydowskiej.

Najpierw ulica, później dzielnica żydowska była ulokowana w granicach dzisiejszych ulic św. Anny oraz bez imiennej w średniowieczu ulicy, dziś zwaną Jagiellońską³. W granicach dzielnicy naprzeciwko Kościoła św. Anny znajdowała się Bożnica, ponad to wiemy o istnieniu studni, cmentarza oraz dwóch placów żydowskich. Jeśli chodzi o życie codzienne żydów w tamtym czasie to nie różniło się ono zbyt wiele od tego jaki tryb życia prowadzili oni w poprzednich wiekach. Ciągłe ich głównym źródłem zarobku był handel oraz rzemiosło⁴. Warto też wspomnieć o ogromnym udziale rzemieślników żydowskich w rzemiośle złotniczym. XIV wiek jest okresem największego dobrobytu gminy żydowskiej w Krakowie. Nie wiemy nic o żadnych większych prześladowaniach czy pogromach. Nie można jednak tego powiedzieć o reszcie Europy. Liczne kontakty handlowe z europejskimi żydami powodują, że żydzi, którzy w innych częściach Europy nie mogą być pewni jutra napływają do Krakowa aby tu rozpocząć nowe życie. Również w XIV wieku żydzi piastują najwięcej stanowisk państwowych w dotychczasowej historii. Znamienny w tym aspekcie jest fakt piastowania w 1368 przez żyda Lewka godności Żupniczej oraz kontroli nad przepływem srebra do mennicy królewskiej⁵. Lewko nazywany często królewskim żydem, podobnie jak innych 19 żydów zbija bająński

³ BALABAN, M. *Dzieje żydów w Krakowie i na Kazimierzu (1305-1868)*. Kraków 1912, s. 3.

⁴ BUKOWSKI, W. – NOGA, Z. *Żydzi w Polsce Swoi czy obcy?* Kraków 1998.

⁵ BALABAN, M. *Dzieje żydów w Krakowie i na Kazimierzu (1305-1868)*. Kraków 1912, s. 11.

majątek na lichwie. Jego bogactwo jest tak duże, że nie tylko powiększa gminę żydowską za własne aktywa o dwa nowe place oraz kamienice ale również pożycza gotówkę na procent najznamienitszym panom polskim oraz aż pięciu królom, kolejno Kazimierzowi Wielkiemu Ludwikowi Andegawenowi, Jadwidze Andegaweńskiej oraz Władysławowi Jagielle. Innym znanym żydem u którego zapożyczali się polscy monarchowie był Jakub Słomkowicz – prywatny bankier Jagiełły oraz tak zwany „Biskup Żydowski” jeden z pierwszych oficjalnych seniorów gminy żydowskiej w Krakowie⁶. Masowe bogacenie się żydów na handlu oraz lichwie nie umyka uwadze innym mieszkańcom miasta. Żydzi pożyczając pieniądze szlachcie często tworzą sobie wrogów u niewypłacalnych wierzycieli, kościół oburza bliska odległość „innowierców”, a szeregowi mieszkańcy po prostu zazdroszczą żydom bogactw nawet jeśli naprawdę bogaty jest niewielki procent całej społeczności. W 1369 szlachta prosi króla aby ten zrobił „porządek z żydami”. Brak większej reakcji króla nie prowadzi co prawda do rozbojów jednak owa prośba stanowi pierwszy nam znany oficjalny akt próby wpływania na mniejszość żydowską przez polskich panów oraz niejako preludeum do prześladowań jakie będą miały miejsce w kolejnych wiekach.

Wiek XV zwłaszcza przez żydowskich badaczy tematu nazywany jest wiekiem nieszczęścia dla żydów całej Europy. Jest w tym stwierdzeniu dużo prawdy. Co prawda znane są nam prześladowania żydów w Rzeszy, a wypędzenia żydów z danych państw europejskich były rzadkością i miały w zasadzie miejsce tylko trzy razy (raz w Anglii oraz dwa razy we Francji)⁷. Było to preludium do tego co miało spotkać owe społeczności w XV wieku. Żydzi przez fakt niemalże kontrolowania mennic zostają oskarżeni o fałszowanie monety. Z początkiem XV wieku znana jest sprawa pewnego żyda, który miał się owego fałszerstwa dopuścić. Karą było publiczne upokorzenie. Nagiego skazańca oprowadzano po rynku w koronie wykonanej z fałszywych monet. Z perspektywy czasu ciężko jest rozstrzygnąć czy ów żyd faktycznie zawinił. Napiętej sytuacji między żydami, a Katoликami nie poprawia wymieszanie społeczności żydowskiej z społecznością Akademicką co prawda owa praktyka nie była niczym dziwnym, a wręcz powszechnym prowadziła ona do nowych zagrożeń oraz powoduje ciasnotę w getcie. Żarliwe kazania magistra Budki podburzają lud

⁶ Ibidem s. 16.

⁷ Ibidem s. 22.

Krakowa przeciwko żydom. Aż dwa razy starosta krakowski tłumi rozruchy jednak w 1407 to nie wystarcza i dochodzi do pierwszego wielkiego pogromu żydów⁸. Opętany szałem tłum zgania żydów do kościoła św. Anny gdzie wielu żydów ratując życie przyjmuje chrzest. Długosz pisze: „Mnóstwo bogactw (...) słupiono, wielu chrześcijan stąd się wzbogaciło (...) Po uśmierzeniu rozruchów znajdowano w ich domach wiele skarbów.” Kolejny pogrom miał miejsce w 1423. Pogromy były motywowane nienawiścią niekoniecznie na tle rasowym czy religijnym. Te dwa czynniki były często zabiegiem propagandowym. Prawdziwym powodem tumultów oraz częsta opieszałość w ich tłumieniu była nienawiść do swoich wierzycieli oraz pogłoski o bakońskich fortunach Lewków, Jassmanów, Smojłów oraz innych wpływowych żydów. W 1423 status waracki zabrania pożyczać żydom pieniędzy na hipotekę co znacząco ogranicza ich możliwości lichwiarskie. Ponad to w Europie pojawiają się głosy, że tylko chrześcijanie mają prawo do cieszenia się z życia. Żydzi natomiast powinni być albo tępieni albo żyć w skrajnym ubóstwie lecz tolerowani na pamiątkę męczeńskiej śmierci Chrystusa.

Sytuacji nie poprawia ewidentnie antysemicka polityka Jana Długosza. Ten zasłużony dla polski uczony jawnie przypisuje wszystkie nieszcześcia jakie spotykają Koronę, nadmiernej pobłażliwości względem żydów. Wraz z Zbigniewem Oleśnickim działa aktywnie na szkodę społeczności Żydowskiej i dąży do wypędzenia gminy z Krakowa. Obaj panowie sprządzają do Krakowa Kaznodzieje zwanego Biczem Bożym. Owym biczem okazuje się być franciszkanin Kaspar posiadający doświadczenie w napędzaniu nagonki na żydów jakie nabrał w Czechach czy w Wielkopolsce. Mnich wznosi ambonę obok kościoła św. Wojciecha na rynku skąd napędza w czasie swoich płomiennych kazań nagonkę na gminę żydowską. Te wydarzenia, oraz ciągła agitacja Długosza u króla w połączeniu z pożarem Krakowa z 1454 nasila napięcie społeczne. Ciągłe tumulty, naciski społeczne, oraz rozwój Akademii krakowskiej wypycha żydów z ulicy św. Anny oraz ulicy Jagiellońskiej na plac Szczepański, a w 1485 żydzi pod naciskiem społecznym dobrowolnie zrzekają się praw do handlu i wykonywania jakiegokolwiek rzemiosła. W zaistniałej sytuacji bogatym żydom pozostaje tylko lichwa, a tym którzy nie mają wystarczających aktywów, laska żebracza. Ogromne ustępstwa jakie poczyniła gmina na rzecz miasta nie przynoszą jednak skutku. I po tym jak 1492 dochodzi do kolejnego

⁸ ZAREMSKA, H. *Żydzi w średniowiecznej Polsce gmina Karkowska*. Warszawa 2011, s. 456.

pogromu żydów w 1495 żydzi zostają wygnani z Krakowa i przenoszą się na Kazimierz⁹.

Wygnanie żydów z Krakowa do ulokowanego po drugiej stronie Wisły Kazimierza prowadzi do sporów nie tylko z Katolicką radą miasta ale również lokalną gminą żydowską¹⁰. Powodem jest ograniczona przestrzeń życiowa. Przeniesienie było chaotyczne i nie zorganizowane i rozpoczyna zupełnie nowy rozdział w życiu gminy żydowskiej. Równolegle na Kazimierz napływają żydzi czescy, których zmusza do tego ciężka sytuacja w ich kraju. Mały Kazimierz musi od teraz pomieścić w swoich granicach katolików, żydów kazimierskich, żydów krakowskich oraz całkowicie obcych żydów czeskich. Początek XVI to kolejne masowe napływy ludności żydowskiej, która zostaje wypędzona z swoich domów. Między 5.08.1499, a 22.04.1517 wypędza się żydów z aż dziewięciu miast Europy środkowej. Ich głównym celem migracyjnym okaże się Polska. Skonfliktowane społeczności żydowskie dokonują pojednania w 1519. Zmusza ich do tego wrogie nastawienie katolickiej rady miasta. Od tego momentu sytuacja żydów delikatnie się poprawia, dochodzi do rozwiązania sporu o Rabinat, córki znamienitych Żydów z rodziny Fischlów dostępują nawet zaszczytu bycia dwórkami królowej Bony, a w 1551 król pozwala żydom samodzielnie obierać Rabinów¹¹.

W zaistniałym harmidrze politycznym Kazimierz dokonuje gwałtownych przemian. Z oczywistych powodów dokonuje się masowy wyż demograficzny, co z kolei tworzy potrzebę rozbudowy miasta. Żydzi masowo osiedlają się na ulicach miodowej, Józefa Kupa oraz Bożego ciała. Kazimierz zostaje podzielony zatem w mniej więcej połowie. Podział jest widoczny po dziś dzień, a jego wyznacznikiem jest występowanie Bożnic żydowskich po jednej stronie miasta, a kościołów katolickich po drugiej. Przeludnia się nie tylko miasto ale i cmentarz. Co ciekawe żydzi nie dostają pozwoleń na powiększenie swojego getta, a dodatkowo w 1546 zakazuje się im całkowicie mieszkać po za nim. Spędzeni w ogromnej ciasnocie żydzi doczekują się możliwości legalnego poszerzenia getta oraz wzniesienia nowych cmentarzy dopiero w roku 1553. Podpisana zostaje wtedy ugoda sankcjonująca to jak i na jakich warunkach żydzi mogą się roz-

⁹ BALABAN, M. *Dzieje żydów w Krakowie i na Kazimierzu (1305-1868)*. Kraków 1912, s. 50.

¹⁰ BALABAN, M. *Dzieje żydów w Krakowie i na Kazimierzu (1305-1868)*. Kraków 1912, s. 58.

¹¹ Ibidem s. 67.

wijać oraz wypasać bydło. Ugoda jednak okazuje się być nie wystarczająca i jest często łamana czego dowodem jest fakt, iż Władcy polscy często muszą powtarzać swoje wyroki oraz zwracać uwagę gminie aby ta zaniechała działań. Stan rzeczy zmienia się za panowania Stefana Batorego w 1583 (kiedy to zakupiono nowe grunty) roku i nasiliły się w 1600. Do 1635 roku Kazimierz powiększy się o 67 domów, kamienic oraz o pięć nowych Synagog. Szereg układów z lat 1553, 1583 oraz z 1608 roku określiły granice miasta żydowskiego. W tym momencie możemy mówić o pełnoprawnym mieście w mieście z własnym zarządem na wzór rady miejskiej, tak zwanym Kahałem. Ponad to Żydzi uzyskują praktycznie wolność handlu. Wyjątek ciągle stanowią karczmy gdzie zakazuje się sprzedawania sprodawanych trunków chrześcijanom. Handel żydowski normują układy z lat 1609, 1615, oraz 1645.

Statystyki podają nam, że w 1578 roku na Kazimierzu żyje 2060 Żydów. Na podstawie zachowanych źródeł szacuje się, że do 1640 liczba ta mogła urosnąć do 4500, co prawda liczba ta wydaje się być przesadzona, jednak na podstawie ksiąg bractwa grabarzy oraz ciągłych prób powiększenia miasta znajduje ona uzasadnienie.

Warto wspomnieć słów kilka o walkach o prawa handlowe społeczności żydowskiej. W 1530 roku król wydaje szereg dekrety chroniących Żydów, a w 1532 nadaje im pozwolenie na handel na terenie całej Polski, co ulega regulacjom w 1538. Nie zmienia to faktu, że w XVI oraz w XVII wieku Polska posiada jako jedyny kraj w Europie silny element ekonomiczny w postaci handlu żydowskiego. Żydzi w tamtym okresie zostają zrównani z mieszczaństwem co usprawnia ich handel, a ciągłe kontakty handlowe z Żydami z całej Europy powoduje ciągły napływ Żydów z całej Europy co z kolei przyczynia się do wymiany technologicznej oraz napływu żydowskiej elity intelektualnej z Włoch czy Hiszpani.

Gmina żydowska miała trojaki zadania¹²: Administracyjne, sądowicze, oraz duchowo wychowawcze. Była również pośrednikiem między władzami państwowymi, a Żydami jako takimi. Oczywiście rola gminy nie wyglądała tak od początku i ewoluowała na przestrzeni lat wraz z zwiększającą bądź malejącą autonomią żydowską. Hierarchia żydowska tak zwany kahał, przypomina tę miejską i od połowy XVI wieku w jej skład wchodziło: 4 starszych, 5 ławników oraz 14 mężów. Warto zwrócić uwagę na Starszych, którzy jako jedyni przysięgali wierność królowi. Fak-

¹² BALABAN, M. *Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu (1305-1868)*. Kraków 1912, s. 233.

tyczną władzę nad gminą co miesiąc sprawował inny starszy. Stawał się on wówczas Senior menisich czyli Burmistrzem Gminy. Kahał nadzorował każdy aspekt życia żydów w obrębie miasta żydowskiego. Bez jego pozwolenia nie można było przykładowo handlować. Mieli oni również nadzór nad rzemiosłem, sądownictwem, skarbowością, rabinatem, wychowaniem młodzieży oraz życiem moralnym obywateli. Druga połowa XVII to pasmo nieszczęść spadające na Gminę. Oskarżenia o wspieranie Szwedów oraz kozaków tworzy im wielu wrogów oraz prowadzi do pogromów. Ponadto to przeniesienie stolicy do Warszawy zmniejsza wpływy z handlu w Krakowie, a co za tym idzie Żydzi przestają się bogacić. Pod koniec świetności jak i istnienia I RP na Kazimierzu mieszka około 4100 Żydów co stanowi ok. 17% ludności¹³. Perypetie jakie przechodzi miasto od pierwszych rozwojów do upadku księstwa warszawskiego odbijają się na społeczności żydowskiej. Ciągłe zmiany praw przywilejów, aż w końcu scalenie Krakowa z Kazimierzem w jedno miasto 1802 roku powodują najbardziej nie stabilniejszy okres dla gminy od lat. W końcu Kraków staje się miastem prowincjonalnym w wielkiej monarchii Austro-Węgierskiej. Handel słabnie, miasto podupada społecznie oraz gospodarczo. Analogiczne problemy trapią gminę żydowską. Dopiero przełom XIX i XX wieku prowadzi do industrialnych reform gospodarki, co prowadzi do reform społecznych. Wąska elita żydowska poszerza się już nie tylko o handlarzy, rabinów oraz ludzi majątnych, ale w jej skład wchodzi intelektualistów. Równouprawnienie wprowadzone w 1867 na terenie całej monarchii Habsburgów poprawia pozycję społeczno ekonomiczną ogółu społeczeństwa żydowskiego. Granice, a często różnice między elitami chrześcijańskimi, a żydowskimi zacierają się. Ponadto po raz pierwszy w historii Żydom jak i Polakom przyświeca często jeden cel, a Kraków ponownie jak to miało miejsce wielkiemu temu zaczyna stawać się domem dla zwaśnionych niegdyś stron.¹⁴

**Príspevok odznel v rámci konferencie Etnická a náboženská rôznorodosť regiónov/miest v minulosti a dnes, ktorá bola súčasťou programu Blended Intensive Programme Erasmus+ v dňoch 21. – 25. 10. 2024 na pôde Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*

¹³ https://www.krakow.pl/zydowski_krakow/25261,artykul,historia_krakowskich_zydow_do_1939_r_.html

¹⁴ SROKA, Ł. *Żydzi w Krakowie – studium o elicie miast 1850 – 1918*. Kraków 2008, s. 173.

v spolupráci so zahraničnými pracoviskami Instytut Historii i Archiwistyki Uniwerszity Komisji Edukacji Narodowej v Krakove, Katedra historických vied Západočeskej univerzity v Plzni a Katedra histórie Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

**KRONIKA, RECENZIE, GLOS
Y
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS**

BLENDENED INTENSIVE PROGRAMME

Etnická a náboženská různorodost regionů/miast v minulosti a dnes

21. – 25. 10. 2024 (30. 10. 2024) Inštitút histórie FF PU

Počas týždňového podujatia Inštitút histórie privítal študentov a odborníkov z Inštitutu Historii i Archiwistyki Univerzity Komisji Edukacji Narodowej v Krakove, Katedry historických vied Západočeskej univerzity v Plzni a Katedry histórie Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Po úvodnom predstavení jednotlivých pracovísk a spoločnom obede sa účastníci presunuli na exkurziu po významných kultúrnych a náboženských pamiatkach Prešova. Navštívili Katedrálu sv. Jána Krstiteľa, Archív gréckokatolíckeho arcibiskupstva, Dvoranu Biskupského úradu Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. či Konkatedrálu sv. Mikuláša. Exkurziou sprevádzala doc. Marcela Domenová, ktorá poskytla historický kontext a výklad k jednotlivým lokalitám.

Na druhý deň sa konala konferencia zameraná na etnickú a náboženskú rozmanitosť. Študentky Prešovskej univerzity Tatiana Pistráková a Adriána Sodivarová predstavili históriu židovského obyvateľstva v Humennom, zdôrazňujúc ich hospodársky a kultúrny prínos. Nasledovali príspevky poľských študentov z Krakova. Wiktor Szymanek hovoril o vplyve Tatárov, Karaitov a Arménov na poľskú históriu a kultúru. Michał Wojnarowski zase zmapoval dejiny židovských komunít v Poľsku, pričom ukázal ich význam pri formovaní miest a ich prínos k miestnej kultúre. Filip Hrbek a Lucie Bajerová z Ústí nad Labem sa zaoberali myšlienkovými transfermi medzi českým a saským pohraničím raného novoveku, pričom rozoberali ako protestantský smer melanchtonizmus prenikol z Nemecka do Čiech.

Po prestávke pokračovali prednášky s ďalšími témami. Klaudia Sokolová z Prešovskej univerzity skúmala vplyv významných osobností Potiského dištriktu uhorskej evanjelickej cirkvi a. v. a ich úlohu v konfesionálnom vývoji regiónu. Szczepan Szkółka z univerzity v Krakove rozoberal, ako západní migranti ovplyvnili architektúru a kultúru Poľska. Filip Šulc z Ústí nad Labem sa venoval stredovekým domovým znameniam v Česku, ich náboženským a etnickým motívom. Na záver dňa Aleš Kotva z univerzity v Plzni predstavil tému o francúzskych misionároch v Japonsku v období izolácie, ktorí sa usilovali o šírenie kresťanskej viery napriek tvrdému zákazu. V utorok popoludní účastníci navštívili Múzeum židovskej kultúry, Synagógu a Múzeum rusínskej kultúry.

Stredajšia celodenná exkurzia viedla na Spiš, kde pod vedením doc. Moniky Bizoňovej preskúmali Spišský hrad, Spišskú Kapitolu, Levoču a tamojšie sakrálné pamiatky ako Baziliku sv. Jakuba, Starý kláštor minoritov a evanjelický kostol.

Vo štvrtok na konferencii vystúpila poľská študentka Weronika Dziadkowiec s témou o Lemkoch, pastierskych tradíciách a ich asimilácii v poľskej spoločnosti. Prešovský študent Andrej Kostelník predniesol príspevok o kňazovi Irinejovi Chanátovi, ktorého príbeh reflektuje národnostné a konfesiónálne napätie na severovýchodnom Slovensku. Adam Šetek, Jan Mistr a Aneta Půlová z Plzne sa venovali sakrálnym stavbám v Plzeňsku, pričom predstavili architektonické dedičstvo Jana Blažeja Santiniho-Aichela a jeho unikátny barokový štýl.

Po prestávke nasledovali tri prednášky, zamerané na etnografiu a kultúrne fenomény. Zuzana Kapela z Krakova predstavila etnografické, etnické a národnostné skupiny Horalov, Rumunov a Rómov v Poľsku, ich hudbu, kroje, tance a rituály, ktoré posilňujú komunitnú rozmanitosť. Jakub Kalaf a Veronika Mařková z Ústí nad Labem skúmali regionálne rozdiely medzi českými Nemcami v prvej polovici 20. storočia a poukázali na ich lokálne špecifiká. Anna-Marie Pytlíková a Radek Voch z Plzne predstavili fenomén čarodejníctva v západnej Európe, opisovali jeho kultúrne prejavy, význam mágie a postoj cirkvi k magickým praktikám. Popoludní sa účastníci presunuli na exkurziu do Košíc, kde navštívili Archív mesta Košice a Dóm sv. Alžbety, taktiež mali možnosť zoznámiť sa s históriou mesta a jeho kultúrnymi pamiatkami prostredníctvom komentovanej prehliadky historického centra.

Záverečný deň bol venovaný hodnoteniu celého podujatia, v rámci ktorého účastníci vyjadrili uznanie organizátorom a pozitívne zhodnotili bohatý program, ktorý bol vytvorený pod záštitou doc. Petra Kovaľa. Stretnutie bolo ukončené diskusiou o budúcej spolupráci a rozlúčke s účastníkmi z českých a poľských univerzít. Celé podujatie sa nieslo v priateľskom duchu a prinieslo nové poznatky o histórii a kultúre strednej Európy, prehĺbilo medzinárodné odborné kontakty a posilnilo akademickú výmenu medzi príslušnými inštitúciami.

Andrea Ferencová

Poklad Seuso – svetlo Panónie
Maďarské národné múzeum v Budapešti
28. jún 2019 – súčasnosť

Expozíciu *Poklad Seuso – svetlo Panónie* je možné v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti navštíviť už od 28. júna 2019 a dostupná je doteraz. Súčasťou stálej výstavy je aj rovnomenný katalóg s unikátnymi fotografiami, mapami a ilustráciami textov kurátorov. Kniha *Svetlo Panónie* nie je striktnie sprievodcom výstavy, presne nesleduje štruktúru výstavy, ale v mnohých ohľadoch ju reflektuje: predstavuje najvýznamnejší zachovaný neskororímsky strieborný poklad, umiestnený v kultúrnom prostredí.

Poklad Seuso je jedným z najvýznamnejších nálezov neskororímskeho striebra. V súčasnosti ho tvorí 14 strieborných nádob vyrobených v 4. storočí, ako aj veľký medený kotol slúžiaci na ich ukrytie. Všetky artefakty možno charakterizovať vysokou čistotou materiálu a okázalou veľkosťou a hmotnosťou, ktorá ich radí medzi najväčšie známe rímske strieborné nádoby. Poklad však pravdepodobne nie je úplný. V porovnaní s inými podobnými pokladnicami mohol obsahovať ďalšie kusy, ako menší riad, príbory a šálky. Ak skutočne existovali, ich súčasný pobyt nie je známy. V blízkosti predpokladaného miesta nálezu pokladu sa v roku 1878 našli fragmenty neskororímskeho strieborného stojana.

Podľa všetkého ukryli poklad v posledných desaťročiach 4. alebo najneskôr začiatkom 5. storočia jeho majitelia, ktorí s najväčšou pravdepodobnosťou utekali pred vojnovým konfliktom.

Nová výstava Seuso sa zameriava na imperiálne a panónske súvislosti pokladu, aristokratický život a mentalitu elity neskorej rímskej ríše, ako aj na proces ich christianizácie. Výstava poukazuje na umeleckú hodnotu nálezov a ich spoločenský význam v dobe rímskej. Úvodná miestnosť poskytuje základné informácie o elitnej kultúre a vzťahu Rimanov k striebru, prezentujúc luxusné predmety z panónskych nálezísk.

Návštevníci prechádzajúci chodbou vstúpia do dvoch väčších miestností, kde je vystavených 14 strieborných nádob a medené nádoby na ich ukrytie. Predmety sú vystavené v samostatných vitrínach, čo umožňuje ich dôkladné prezretie zo všetkých strán. Predmety sú usporiadané chronologicky, staršie kusy s helenistickými tradíciami v prvej miestnosti a mladšie strieborné nádoby v druhej.

Výstava skúma aj dekoratívny repertoár strieborného riadu a jeho miesto v kultúre šľachty neskorej rímskej ríše. Výstava sa snaží odpovedať na otázky o význame pokladu Seuso, jeho majiteľovi a umeleckej hodnote. Okrem prezentácie nálezov sa venuje aj okolnostiam ich ukrytia a histórii po ich objavení. Návštevníci môžu pomocou dotykových obrazoviek detailne skúmať predmety a dozvedieť sa viac o gréckych mytologických príbehoch a funkciách nádob.

Najväčším predmetom pokladu Seuso je Achillov tanier, zdobený výjavmi zo života hrdinu trójskej vojny. Tanier zobrazuje narodenie Achilla a jeho ukrytie sa v ženských šatách na ostrove Skyros matkou Thetis, aby ho chránila pred smrťou v trójskej vojne. Tento plán však prekazil prefikálny Odysseus, ktorý Achilla priviedol do gréckeho vojska. V strede taniera je scéna, kde Achilles spontánne odhalí svoju identitu. Okraj taniera je ozdobený tromi ďalšími výjavmi, oddelenými maskami na podstavcoch. Jeden zobrazuje súboj medzi Aténou a Poseidonom o vládu nad Aténami, kde Athéna víťazí. Ďalšie dva výjavy sú dionýzovské sprievody vrátane objavenia spiacej Ariadny Dionýzom. Tanier, vyrobený z hrubého strieborného plechu a orámovaný korálkami, sa používal na servírovanie jedál a pravdepodobne aj na vystavenie.

Vyobrazenia lovu, hostiny a grécke mytologické príbehy neslúžili len ako dekorácia. Boli tiež reprezentáciami životného štýlu a erudovaného ideálu, ktorý príslušníci elity považovali za hodnotný a ktorým vyjadrovali svoju príslušnosť k vyššej spoločenskej vrstve. Tento spôsob vyjadrovania nebol vôbec cudzí cisárskej elite, ktorej členovia sa čoraz viac stávali kresťanmi, keďže sa považovali za dedičov slávnej rímskej minulosti a klasickej grécko-rímskej kultúry.

Kultúra darovania posilnila vzťahy medzi členmi elity. Cisári dary nielen očakávali, ale sami ich štedro ponúkali. Tanier nesúci jeho meno dostal Seuso do daru a podobne sa do majetku jeho rodiny pravdepodobne dostali aj viaceré nádoby zo súpravy.

Klaudia Sokolová

Interdisciplinary Research on Early Modern European Society – Methodology and Research Trends

Blended Intensive Programme Erasmus+ Wrocław

4. – 8. november 2024

V konferenčných priestoroch Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego sa v čase 4. – 8. novembra 2024 uskutočnila konferencia s názvom *Interdisciplinary Research on Early Modern European Society – Methodology and Research Trends*. Podujatie sa konalo v rámci programu Blended Intensive Programme Erasmus+. Ústrednú tému konferencie tak tvorila metodológia a najnovšie trendy v interdisciplinárnom výskume ranej modernej európskej spoločnosti. Pozvaní boli študenti, primárne tretieho stupňa vysokoškolského štúdia, z viacerých poľských a českých univerzít. My sa môžeme pochváliť účasťou študentov aj z druhého stupňa a zo slovenských univerzít bola Prešovská univerzita jedinou zúčastnenou.

Úvodný deň konferencie otvoril príhovorom riaditeľ Historického inštitútu Wroclawskej univerzity a dekan Fakulty historických a pedagogických vied. Nasledovali tri tematické panely, počas ktorých vystúpilo 12 prednášajúcich z troch krajín v troch blokoch. Predstavené boli problematiky, ako napríklad *Innowacyjne praktyki dydaktyczne w programach i podręcznikach ariańskich w pierwszej połowie XVII wieku*, *Katoličtí autoři ve službách protireformace v Čechách a na Moravě (1580 – 1700)*, *Obyvatelé měst Most, Ústí nad Labem a Schweinfurt ve světle svých testamentů z 18. století*, *Francouzský vyslanec Guillaume Ancel a jeho korespondence z rudolfinského dvora*, *Komunikační síť rodu Verdugo v první polovině 17. století*, ale aj referát *Zápis kanonické vizitácie ako významný prameň pre poznanie dejín Po-tiského distriktu evanjelickej cirkvi a. v.*, prezentovaný Klaudiou Sokolovou.

Prvý deň bol zakončený návštevou historických častí Wrocławu vrátane malebného katedrálneho ostrova – Ostrówa Tumski. Počas exkurzie sme mali možnosť stretnúť a sledovať pri práci aj laternika – strážcu majáku, ktorého činnosť vykonávajú muži oblečení do čierneho kabáta s čiernym komínarským klobúkom na hlave už od polovice 19. storočia. Tradícia spočíva v tom, že laternik postupne zapína a vypína v meste plynové lampy, stará sa o ich údržbu a čistotu. V súčasnosti sa s ním turisti často fotia.

Workshopom sme sa venovali v druhý deň konferencie. Pracovali sme s historickými prameňmi, venovali sa ich správnej analýze a metodologickým výzvam. Po workshopoch nasledovali ďalšie tri konferenčné panely, na ktorých vystúpilo 12 prednášajúcich s rôznymi témami, ako napríklad

*Obraz saského kurfiřta Fridricha Augusta I. v dopisech císařského vyslan-
ce, hraběte Aloise Thomase Raimunda z Harrachu, Kalendarze staropolskie
jako źródło do badań nad obrazem świata a Geografické mobility venkovské-
ho obyvatelstva v raném novověku. Z naší univerzity vystúpili Šimon Leš-
kanič s příspěvkem Cestopisy ako historický prameň a metodológia práce
s takýmto typom prameňa (na príklade novovekých európskych cestopisov
zobrazujúcich Džingischána a Mongolskú ríšu), Andrea Ferencová s vý-
skumom Metodológia a výskumné trendy v analýze postavenia žien v Uhor-
sku v ranom novoveku a Katarína Mikulová odprezentovala referát Výskum
ženského odevu v ranom novoveku v Uhorsku.*

V tretí deň sme zavítali do priestorov Historického inštitútu Wroc-
lawskej univerzity, kde prednášal Dr. Jakub Węglorz o medicíne v ranom
novoveku. Exkurziu sme absolvovali v Muzeum Farmacji we Wrocławiu.
Večer sa niesol v samostatnom spoznávaní mesta.

Celodennú štvrtkovú exkurziu sme začali na majestátnom zámku Książ,
kde mali účastníci možnosť obdivovať historickú architektúru a pôsobivé
záhrady. Počas prechádzky zámkom sme sa zoznámili so životmi šľachtic-
kých rodín, ktoré priestory obývali. S hradom sa spája aj známa legenda
o nacistickom zlatom vlaku, ukrytom počas druhej svetovej vojny. Po náv-
števe zámku nasledovala prehliadka evanjelického kostola – Kościół Poko-
ja w Świdnicy, ako jedného z najvýznamnejších drevených kostolov v Euró-
pe. Zapísaný je aj na zozname UNESCO a predstavuje symbol náboženskej
tolerancie.

Po celodennej exkurzii nasledoval posledný konferenčný deň. Ten obsa-
hoval tri záverečné panely, na ktorých vystúpilo 11 prednášajúcich. Pred-
nášali napríklad témy: *Mantovští vyslanci na dvoře Rudolfa II, 1583 – 1612,*
Perspektivy výzkumu „osvícenského“ nižšího školství na Moravě, Od flisu
wiślanego do armii koronnej. Kariera Piotra Sokolnickiego w świetle jego lis-
tów do Adama Sieniawskiego (1712 – 1726). Vplyv byzantského umenia na
sakrálnu architektúru východného Slovenska v novoveku predstavila naša
študentka, Natália Legiňová. Po záverečných ďakovných rečiach sme sa vrá-
tili na Slovensko.

Súčasťou Blended Intensive Programme je aj online komponent, počas
ktorého prebehne 10. decembra 2024 prednáška *Court and Etiquette of the*
Habsburg Spanish Monarchy (XVI – XVIIth centuries): The Spanish Monar-
chy as a Monarchy of Courts Josého Eloya Hortala Muñoz, vyučujúceho
z Univerzity Juana Carlosa v Madride.

Kludia Sokolová

Medzinárodná vedecká konferencia
Obdobie reformácie a rekatolizácie v prameňoch
4. – 5. december 2024

Dňa 4. a 5. decembra 2024 sa na Prešovskej univerzite uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia „*Obdobie reformácie a rekatolizácie v prameňoch*“, ktorá sa venovala historickému výskumu prameňov týkajúcich sa protestantskej reformácie a katolíckej rekatolizácie v Uhorsku, ako aj ich vplyvu na spoločenské, náboženské a politické pomery. Program konferencie zahŕňal širokú škálu tém od filozofických a teologických otázok až po praktické aspekty cirkevnej a náboženskej histórie.

Konferencia sa začala 4. decembra 2024 o 9:00 úvodnými prednáškami, ktoré sa zameriavali na filozofické, teologické a historické pramene týkajúce sa reformácie. András Mészáros otvoril konferenciu prednáškou „*Prešovská škola v historiografii filozofie*“, v ktorej preskúmal význam „Prešovskej školy“ v kontexte filozofickej histórie. László Szögi sa venoval metodologickým problémom pri skúmaní protestantských vzdelávacích inštitúcií v Uhorsku, analyzujúc prístupy k výskumu študentov týchto inštitúcií. Výskum súpisu učiteľov konfesijných škôl v Zemplínskej stolici z roku 1771 predstavil Peter Kónya, ktorý poskytol cenné informácie o profesijných a náboženských zmenách v regióne. Gábor Demeter priblížil sociálno-ekonomické a demografické aspekty rozdielov medzi Maďarskom a Sedmohradskom v období 18. storočia, založené na údajoch z národných súpisov.

Po prestávke pokračovali prednášky zamerané na individuálne pramene a osobnosti. Dénes Dienes preskúmal náboženskú identitu Istvána Dobóho, významnej historickej postavy, v kontexte úvahy či bol katolíkom, alebo reformovaným. Barnabás Guitman predniesol analýzu žalobného kázania Forgácha Ferenca z roku 1564, ktoré odhalilo teologické a politické napätie v období reformácie. Interakcie medzi evanjelikmi a jezuitmi v Prešove, so zameraním na evanjelický kostol v meste analyzovala Éva Gyulai. Annamária Kónyová priblížila korešpondenciu Štefana Csulyáka Miskolcziho, ktorá poskytuje cenné informácie o cirkevných dejinách tejto doby. Tamás Oláh sa zamerával na testament reformovaného kňaza a cirkevného historika Pála Embera z Debrecína, ktorý zanechal zaujímavé historické odkazy pre ďalší výskum. Štúdiu o jezuitoch na Spiši v 17. a 18. storočí prezentovala Monika Bizoňová, skúmajúc ich činnosť a vplyv na miestne spoločenstvá.

Po obede sa konalo slávnostné odhalenie pamätnej tabule Andreja Vandráka, významného filozofa a pedagóga, ktorý mal veľký vplyv na rozvoj prešovského kolégia. V popoludňajšej časti konferencie sa prednášky zamerali na konkrétne osobnosti a politické aspekty reformácie. Judit Balogh skúmala postoj reformátorského konvertitu Béldiho Pála k reformovanej cirkvi a jeho interakcie so zdrojmi tejto doby. Rudolf Dupkala sa venoval ideovým východiskám reformácie a ich reflexiám v prameňoch z oblasti filozofie na evanjelickom kolégiu v Prešove. Politické a cirkevné pozadie protestantského hnutia v 17. storočí, zameriavajúc sa na osobu Szemereho Pála predstavil Zoltán Borbély. Sarlota Luterán-Turi prednášala o evanjelickej patrónke, Márii Drugethovej z Humenného, a jej vplyve na cirkevné a sociálne pomery v regióne. János Éliás predstavil štúdiu o rekatolizačných snahách v 18. storočí, konkrétne v oblasti Nagykunsági, a ich vplyve na miestnu reformovanú cirkev.

Po prestávke nasledovali ďalšie prednášky, ktoré sa zameriavali na rôzne aspekty vplyvu reformácie a rekatolizácie na cirkevný život a spoločnosť. Marianna Bátoriné analyzovala názory Szenciho Molnára Alberta na vzdelávanie žien v Maďarsku v období reformácie. Roli kazateľov v Rákócziho vojnách za nezávislosť, konkrétne táborovým kňazom, sa venoval Kálmán Mészáros. Alfréd Somogyi prezentoval výskum o písomnostiach týkajúcich sa Rákócziho, kde sa venoval štúdiu reformátorského vplyvu na vojenské a politické otázky tej doby. Peter Benka priblížil cirkevné a bohoslužobné poriadky v 16. storočí v kráľovských a banských mestách, ktoré poskytujú cenný pohľad na reformáciu v mestských oblastiach.

Druhý deň konferencie pokračoval ďalšími prednáškami, ktoré sa zaoberali reformáciou a jej vplyvom na cirkevné štruktúry. Attila Lévai predstavil výskum týkajúci sa reformácie a následného obnovenia cirkevného života v Komáromskej diecéze. Attila Verók analyzoval význam knižnice ako objektu kultúrnej a materiálnej histórie reformácie, pričom sa zamerával na pamiatky zachované z obdobia Luthera a Melanchthona. Nóra G. Etényi sa venovala protestantským duchovným centráм v Hornom Uhorsku v 17. storočí, najmä prostredníctvom politických diskurzov tlačených materiálov. Príspevok o jezuitoch a ich význame v oblasti zdravotnej starostlivosti v Rakúskej provincii predniesol Libor Bernát. Lucia Šteflová analyzovala hodnotu matrik ordinovaných kňazov evanjelickej cirkvi a. v. ako prameň na štúdium náboženského a cirkevného vývoja.

Po prestávkach nasledovali ďalšie prednášky, ktoré sa dotýkali širších sociálnych a politických vplyvov reformácie a rekatolizácie. Olga Lukács

sa venovala otázke, ako sa katolíci a protestanti podieľali na oslave 300. výročia reformácie v Maďarsku. Anita Berecz rozoberala úlohu náboženských konfesií v mestských samosprávach Rimavskej Soboty a Rožňavy v 19. storočí. József Pap sa venoval výskumu obetí pri stavbe kostolov v 20. storočí, kde skúmal zánik reformovaných obcí. O cirkevných rozdeleniach a pokusoch o ich zmiernenie v 20. storočí v oblasti Západného Maďarska prednášal József Pálfi. Miklós Czenthe uzavrel konferenciu príspevkom o úlohe baróna Alberta Radvánszkeho ako univerzálneho cirkevného dozorca.

Konferencia poskytla bohaté teoretické a historické príspevky na tému reformácie a rekatolizácie, s dôrazom na význam prameňov v skúmaní tejto náboženskej transformácie v Uhorsku.

Kludia Sokolová

Medzinárodná vedecká konferencia
Epidémie v Uhorsku v 16. – 19. storočí
10. – 11. decembra 2024

V dňoch 10. – 11. decembra 2024 sa konala vedecká konferencia *Epidémie v Uhorsku v 16. – 19. storočí* organizovaná Centrom excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu Prešovskej univerzity a Inštitútom histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity. Počas tejto dvojdnovej konferencie odznelo množstvo zaujímavých príspevkov dotýkajúcich sa danej témy.

Prvý deň konferencie začal slávnostným príhovorom rektora Prešovskej univerzity Dr. h. c. prof. PhDr. Petra Kónyu, PhD., po ktorom nasledoval príspevok Attilu Tózsa-Riga, ktorý sa venoval prameňom k dejinám medicíny v ranom novoveku, konkrétne nemeckým lekárom v Uhorsku – Saltzmannovi, Spielenbergerovi a Weberovi. Ďalej nasledoval príspevok Petra Kónyu – *Cholera r. 1831 v Zemplínskej stolici*. Nasledujúcim prednášajúcim bol Fazekas Csaba s príspevkom *Kolerajárványok lehetséges összefüggései a politikai eseményekkel és háborúkkal a 19. században – Možné súvislosti medzi epidémiami cholery a politickými udalosťami a vojnami v 19. storočí*. Sekcia pokračovala príspevkom Annamárie Kónyovej, ktorá sa venovala inštrukciám reformovanej cirkvi k cholerovej epidémii r. 1831. Ďalším prednášajúcim bol Péter Felkai, ktorý sa zamerail na vírusové epidémie 20. storočia, ktoré sa zapísali do dejín. Prvý sek-

ciu zakončil Ján Golian s príspevkom *Možnosti klasifikácie nákazlivých chorôb podľa metódy ICD10h. Príklad analýzy matrik pochovaných z farnosti Detva v rokoch 1861 – 1885*.

Konferencia bola neskôr rozdelená do dvoch paralelných sekcií, v ktorých vystúpili: Zoltán Bagi – *Az utolsó nagy győri kolerajárvány és következményei* (Posledná veľká epidémia cholery v Győri a jej následky); György Dancs – *Az 1831-es kolerajárvány elleni védekezés a Magyar Királyság galíciai határszélén* (Zvládnutie epidémie cholery v roku 1831 na hraniciach Uhorského kráľovstva s Haličou); Judit Forrai – *A Nagy Háború járványügyi intézkedései különös tekintettel a nemibetegségekre* (Epidemiologické opatrenia Veľkej vojny s osobitným zreteľom na pohlavné choroby); Demeter Gábor – *Az 1831-es kolera terjedésének, tartalmának és letalitásának regionális mintázata Északkelet-Magyarországon* (Regionálne modely šírenia, obsahu a letality cholery v severovýchodnom Uhorsku v roku 1831); Peter Šoltés – *Vplyv cholerových epidémií na niektoré aspekty medicalizácie spoločnosti*; Alena Mišíková – *Epidémie v minulosti v dokumentoch Štátneho archívu v Prešove*; Lucia Šteflová – *Pôsobenie evanjelického kňaza Adama Hlovíka počas cholerovej epidémie v roku 1831*; Libor Bernát – *Cholera v roku 1866 v Dekanáte Púchov*; Jana Ferencová – *Obráz cholerovej epidémie roku 1831 v gréckokatolíckych cirkevných matrikách okresu Vranov nad Topľou*; Péter Forisek – *A Jusztiánuszi pestis hatása Európa történetébe* (Vplyv justiniánskeho moru na dejiny Európy); László Pallai – *Spanyolnátha járvány Magyarországon* (Vypuknutie epidémie španielskej chrípky v Maďarsku); István Csont – *Digitális kapuk nyílnak: Múzeumi kommunikáció a pandémia idején* (Otváranie digitálnych dverí: múzejná komunikácia v čase pandémie); Annamária Kenyeres – *A pestisre adott egyéni és közösségi válaszok a különféle történelmi korokban és azok eredményességének kérdései* (Individuálne a komunitné reakcie na mor v rôznych historických obdobiach a otázky ich účinnosti); Nadežda Jurčišinová – *Hladomor (1845 – 1847) cez prizmu Štúrových novín*; Monika Bizoňová – *Cornelius von Kiriny a jeho špecifický liek na choleru* a Ľubica Harbuľová – *Prejavy a dôsledky epidémií v Rusku v rokoch 1918 – 1922*.

Druhý deň konferencie pokračoval taktiež v dvoch paralelných sekciách, v ktorých vystúpili nasledujúci prednášajúci: Filip Hrbek – „...mor je jed“; Vladimír Olejník – *Epidémie 17. storočia na Spiši očami súdobých kronikárov a ich odraz v kultúrnej krajine*; Viliam Judák – *Morová epidémia v Nitre v 18. storočí*; Eduard Lukáč – *Odraz epidémie alkoholizmu v štúrovských Slovenských národných novinách*; Éva Gyulai – *Halálozás*

és járvány Aszalay Ferenc, Rákóczi titkára családjában (Smrť a epidémia v rodine Ferenca Aszalaya, Rákócziho tajomníka); Judit Balogh – *Nők és járványok a kora újkori Erdélyben* (Ženy a epidémie v ranom novoveku v Sedmohradsku); Attila Verók – *Samuel Spielenberger (1572 – 1654) a „magyar betegségről“* (Samuel Spielenberger (1572 – 1654) o „maďarskej chorobe“); Marek Vařeka – *Problém vpádu Bočkajovců na Moravu a šíření nemoci*; Patrik Derfiňák – *Dr. Kornel Chyzer, priekopník v boji s nákazlivými chorobami v Uhorsku*; Daniel Slivka – *Židovská medicína a prevencia ochorení v epidemických časoch Európy*; Marcela Domenová – *Epidémie v Prešove počas 2. polovice 16. storočia (spoločenské, ekonomické, demografické dôsledky vo vybraných epidemických rokoch)*, Klaudia Sokolová – *Cholerová epidémia r. 1831 v slovenskej historiografii* a Andrea Ferencová – *Morové stĺpy na východnom Slovensku*.

Konferencia bola zakončená poďakovaním účastníkom za podnetné príspevky, ktoré prehĺbili poznanie v danej oblasti.

Andrea Ferencová

***Historické rozhľady –
K životnému jubileu
univerzitného profesora Michala
Daniláka. Miroslav Daniš (ed.).
Bratislava : Vydavateľstvo Hlbiny
pre Katedru všeobecných dejín
FiF UK, 2023,
ISBN 978-80-89743-53-7.***

Pri príležitosti životného jubilea prof. Michala Daniláka vyšli v roku 2023 dva zborníky. Po *Mojej ceste dejinami* Ľubici Harbuľovej a Annamárie Kónyovej, ako výberu z Danilákových vedeckých prác, vychádza zborník *Historické rozhľady – K životnému jubileu univerzitného profesora Michala Daniláka* pod editorskou taktovkou Miroslava Daniša.

Kniha predstavuje rozmanitý súbor štúdií a recenzií, ktoré sa zaoberajú historickými témami zo širokého spektra európskych a svetových dejín. Jednotlivé príspevky reflektujú historické, geografické, politické, kultúrne a sociálne kontexty, čím ponúkajú čitateľovi komplexný pohľad na vybrané historické obdobia a fenomény.

Štúdie zahŕňajú témy, ako ukrajinská problematika v prácach Michala Daniláka, v ktorej sa analyzujú jeho príspevky k ukrajinským dejinám, či moderné interpretácie jagelovskej dynastie v bieloruskej historiografii. Ďalej sa venujú historickej geografii východnej Európy,

tradíciám Veľkej Moravy v maďarskej historiografii, ako aj vzťahom Litovského veľkokniežatstva a Teutónskeho rádu počas vlády Vytenisa. Zaujímavou témou je aj dobrodružný život Mórica Beňovského, ktorý je analyzovaný z pohľadu jeho memoárov, dobových spisov a literárnych spracovaní.

Ďalšie kapitoly skúmajú vplyv napoleonských vojen na historickú pamäť Bratislavy, vzdelávanie Slovincov v medzivojnovnej Juho-slávii či vývoj ukrajinského sičového hnutia od jeho pôvodnej formy ako požiarnej organizácie po vojensko-politickú entitu. Príspevky reflektujú aj stredoeurópske kontexty života významného historika Nikolaja Ivanoviča Karejeva a vnímanie diela Viktora Suvorova v ruskej akademickej obci.

Sekcia recenzií ponúka odborné zhodnotenie významných historických diel. Medzi nimi vyniká dielo Anthonyho Kaldellisa – *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*, ktoré analyzuje etnické a imperiálne otázky Byzantskej ríše, alebo publikácia venovaná bežnému životu starých Rimanov. Osobitnú pozornosť si zasluhuje recenzia viacerých kníh o Móricovi Beňovskom, ako aj hodnotenie publikácie *Spomienky baróna Tótha na Turkov a Tatárov*, ktorá prispieva k poznaniu stredovekých stretnutí a konfliktov.

Kniha poskytuje čitateľom hodnotné poznatky z oblasti histórie, geografických štúdií, politických vzťahov a kultúrnych dejín, čím je významným príspevkom k rozvoju historiografického bádania. Každá z prezentovaných tém ponúka nový pohľad na známe i menej známe aspekty dejín, a tým oslovuje nielen odborníkov, ale aj širšiu čitateľskú verejnosť zaujímajúcu sa o dejiny.

Klaudia Sokolová

KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Stropkova*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2024. 614 s. ISBN 978-80-555-3056-7.

Komplementárne vnímanie reality sa ukazuje ako čoraz väčšia nutnosť pri prijímaní efektívnych politických rozhodnutí. Na to, aby sme dokázali o nejakom konkrétnom mieste takto uvažovať je potrebné, aby sme poznali jednak súčasné pomery, ale nepochybne aj históriu toho-ktorého mesta či regiónu. To všetko totiž môžeme súhrnne označiť termínom *genius loci*, a práve vďaka nemu budeme schopní prijať čo najlepšie riešenia pri správe vecí verejných.

Kniha, ktorú máme možnosť recenzovať, je presne tým dielom, ktoré môže prispieť k prijímaniu vyššie zmienených rozhodnutí, nakoľko predstavuje nenahraditeľné-

ho sprievodcu naprieč históriou, prítomnosťou, ale i potenciálnou budúcnosťou severovýchodného mesta Stropkov. Niet pochyb o tom, že aj v tomto zemplínskom mestečku sa môžeme stretnúť nielen – slovami filozofa Milana Šimečku – s „*malými dejinami*“ jeho obyvateľov, ale mesto si prešlo aj tými veľkými. Počas svojej stáročnej existencie bolo totiž križovatkou významných dejinných udalostí, ktoré prispeli k formovaniu súčasného *genia loci* i *genia regionis*.

Históriu konkrétneho mesta tak vnímame ako kľúčovú pre pochopenie prítomnosti, nakoľko nám poskytuje širší kontext, prostredníctvom ktorého nám je umožnené vidieť a chápať súčasné problémy a ich potenciálne následky v blízkej i vzdialenej budúcnosti. Vďaka vnímaniu spoločenských, kultúrnych a politických súvislostí sme schopní korektne pochopiť identitu a hodnoty toho-ktorého miesta, čo nám môže pomôcť pri predchádzaní chýb minulosti. Kniha *Dejiny Stropkova* nám tak s určitosťou môže poslúžiť ako inšpirácia a motivácia pri prijímaní rozhodnutí, ktoré majú priamy či nepriamy dopad pre malé dejiny jeho obyvateľov. Navyše, ako v úvode uvádza Peter Kónya: „*Poznanie, a teda aj spracovanie, miestnych, obecných a mestských dejín má obrovský význam takisto z hľadiska*

formovania vzťahu k vlasti, štátu, národu, regiónu či rodnému kraju. Základným predpokladom pestovania hrdosti na svoje mesto, kraj či krajinu je poznanie minulosti, predovšetkým tej vlastnej.“ (s. 6).

Dielo je rozčlenené na 17 kapitol, kde sa celkovo 5 autorov/autoriek podrobne venovali rôznym aspektom nielen z histórie a súčasnosti, ale aj budúcnosti mesta Stropkov. Prvá kapitola od autorky Evy Michaeli nesie názov *Geografická poloha a vymedzenie územia*. Práve prostredníctvom tejto pasáže dostáva kniha nielen politologicko-historický „nádech“, ale aj ten geografický. Tým sa len potvrdila dôležitosť multidisciplinarity pri skúmaní akéhokoľvek miesta. Eva Michaeli sa v rámci tejto časti podrobne venuje fyzickogeografickej a humánno-geografickej analýze, v rámci ktorých predkladá čitateľom podrobné informácie o geografii územno-správnej jednotky. Odborne a prehľadne pre-pája informácie súvisiace s hustotou zaľudnenia, vzdelanosťou štruktúrou, mechanickým pohybom obyvateľstva, vierovyznaním obyvateľstva či s vývojom počtu samotných obyvateľov.

Záverom kapitoly sa autorka venuje aj geoekologickej stabilite Stropkova, pričom rozoberá aj samotnú ochranu prírody a krajiny. Hneď prvá kapitola knihy tak čitateľovi ponúka komplexné informá-

cie o súčasnom Stropkove, čo pomôže najmä tým, ktorí nie sú zbehlí v znalostiach týkajúcich sa tohto mesta/regionu. Nepochybujeme o tom, že geografický aspekt pri skúmaní mesta Stropkov prináša svoju dôležitosť a čitateľov publikácie vvedie do základných znalostných hraníc skúmania genia loci.

Nasledujúce kapitoly sa venovali historickej analýze mesta Stropkov. Konkrétne v druhej kapitole sa autorka Božena Tomášová venovala osídleniu územia Stropkova v praveku a včasnóm stredoveku. Niektorí čitatelia budú nanajvýš možno prekvapení, že už v takom dávnom čase boli na území stropkovského regiónu stopy konkrétnych osídlení. Autorka napríklad upriamuje pozornosť na nájdené kostrové pozostatky chladnomilných stádo-vitých zvierat, ale aj na migračné trasy či pozostatky z krátkodobých osídlení. Kapitola je vhodne doplnená aj fotografickými materiálmi, ktoré čitateľovi ilustrujú život napríklad v neolitickej či eneolitickej dobe. Autorka však poukazuje na to, že pre získanie ďalších informácií je potrebný ďalší archeologický výskum, ktorý by dokázal zodpovedať na otázky, na ktoré dodnes nemáme ucelené odpovede. Podľa našej mienky však niet pochyb o tom, že aj obdobie praveku a včasného stredoveku je mimoriadne pútavé a samotný Stropkov má čo ponúk-

nuť aj pri historickej analýze týchto období.

Po vyššie zmienených obdobiach nasleduje celkovo 7 kapitol od autora Petra Kónyu. V rámci tretej kapitoly autor nadviazal na predchádzajúcu historickú analýzu, a teda chronologicky pokračoval obdobím stredoveku. Tu môžeme badať zaujímavé zistenia, ako napríklad informácie o prvej písomnej zmienke o Stropkove z roku 1404, ktorú autor komentoval nasledovne: „[...] do roku 1404 neexistuje žiadna známa písomná správa o osade, dedine alebo mestečku Stropkov, rovnako ani o Stropkovskom hrade alebo miestnej kráľovskej mýtnej stanici. [...] Ostatne, nie je úplne vylúčené, že v minulosti existovala písomná správa o existencii kráľovskej úsady Stropkov pred 15. storočím.“ (s. 52 – 53).

Autor v tejto kapitole takisto upriamuje pozornosť na informácie týkajúce sa stavby Stropkovského hradu z roku 1411, či na rod Perényiovcov, ktorý v histórii mesta Stropkov zanechal významnú stopu. Mesto si počas stredovekého obdobia prešlo aj rôznymi krízami, ktoré boli ovplyvnené napríklad aj jeho geografickou lokalitou. No napriek tomu si dokázalo udržať svoj význam. Obdobie stredoveku tak bolo mimoriadne pútavé. Niet pochyb o tom, že prinesie poznatky nielen pre čitateľov pochádzajú-

júcich z tohto mesta/regiónu, ale analýza môže slúžiť ako inšpirácia aj pre skúmanie iných miest na Slovensku, ba aj v zahraničí. Z nášho pohľadu je tak určite na škodu, že sa nezachovalo viac stredovekých stavieb. Ako totiž záverom uvádza samotný autor: „*Jedinou stavbou, v ktorej sa až dodnes dochovali stredoveké prvky je farský Kostol Najsvätejšieho tela Kristovho.*“ (s. 66).

Peter Kónya po období stredoveku analyzuje mesto Stropkov na prahu novoveku, ktorý takisto patrí medzi významné obdobia mesta. Autor sa v rámci úvodnej časti štvrtej kapitoly zameriava na históriu Stropkova v 16. storočí, kedy mesto zažilo hospodársky rast a takisto aj s tým súvisiaci rast obyvateľstva.

Rovnako zaujímavé však bolo aj 17. storočie, kde autor upriamuje pozornosť na vplyvnú magnátsku rodinu Pethőovcov a na miestne hospodársko-spoločenské pomery. Genia loci pritom navždy poznali aj protihabsburské povstania či morová epidémia, ktoré spôsobili značné materiálne i ľudské straty.

Postupne sa v rámci publikácie dostávame do 18. storočia. Aj v tejto kapitole Peter Kónya poukazuje na vlastnícke pomery Stropkova, pôsobenie rodiny Pethőovcov, ako aj na celkové hospodársko-spoločenské pomery. Je však na škodu, ako uvádza autor, že: „[...] kvôli nedostatku relevantných prameňov, najmä k počtu

šľachtického obyvateľstva (mimo taxalistov) aj najnižších vrstiev (napr. služobníctva či podželiarov) nie je možné získať z tohto obdobia presný obraz o pomere ani absolútnom početnom zastúpení jednotlivých stavov a spoločenských vrstiev v tomto období.“ (s. 125).

Nasledujúce 2 kapitoly sa venujú obdobiu 19. storočia. Autor tak plynulo nadväzuje na predchádzajúce obdobie, pričom aj v týchto pasážach sa venuje hospodársko-spoločenským pomerom v Stropkove a blízkom okolí. Navyše neopomína ani konfesiónálny a demografický vývin, kde sa môžeme dozvedieť zaujímavé informácie o dynamickej natalite, o tzv. súpise židov v Stropkovskom obvode z roku 1828, súpise stropkovských remeselníkov z roku 1866, ako aj pútavé informácie zo sčítania ľudu z roku 1869. Analýza je opätovne vhodne doplnená priloženými fotografiami, ktoré dokresľujú celkový obraz dejín tohto zemplínskeho mestečka. 19. storočie patrilo medzi relatívne pokojné obdobie vo vývoji Stropkova. Aj napriek tomu ale dejiny priniesli mnoho zaujímavostí, ktoré oslovia nielen historikov, ale aj ďalších odborníkov, ba aj laickú časť verejnosti.

V poradí v ôsmej kapitole sa autor Peter Kónya venoval obdobiu konca 19. a 20. storočia. Z pohľadu mesta Stropkov išlo o dynamické

obdobie, nakoľko sa čoraz zreteľnejším spôsobom prejavoval vplyv nových technických výtvarných či hospodársky rozvoj Rakúsko-Uhorska. V kontexte hospodársko-spoločenských pomerov je zaujímavosťou, že najvýznamnejším hospodárskym odvetvím v meste bol priemysel a remeslo. Takisto nás zaujal aj údaj zo sčítania obyvateľov, kedy Stropkov vykazoval 2 585 obyvateľov. Došlo tak k pozitívnemu nárastu počtu obyvateľov, avšak ako autor korektne uvádza, vysťahovalectvo bolo stále problémom – hoc už nie takým výrazným, ako v minulých obdobiach. Autor opätovne poukazuje aj na konfesiónalnu oblasť, kde síce stále prevažovalo rímsko-katolícke vierovyznanie, avšak čoraz rýchlejšie rastúca židovská komunita postupne menila miestne pomery. Záver kapitoly patril analýze I. svetovej vojny, ktorá – tak ako aj inde nielen v rámci Rakúsko-Uhorska – značne zasiahla do života miestnych obyvateľov. Ako Peter Kónya uvádza: *„Stropkov sa v prvom roku vojny stal dvakrát dejiskom krvavých bojov aj objektom okupácie nepriateľských vojsk. [...] Stropkovčania však pocítovali dôsledky vojny aj inak, ako iba následkami priameho pustošenia a rabovania.*“ (s. 232 – 234). Autor v tomto kontexte zdôrazňuje napríklad finančné zbierky pre armádu monarchie či pre Červený kríž.

Summa summarum, koniec I. svetovej vojny priniesol zásadné zmeny predovšetkým na európskom kontinente.

V súvislosti nami recenzovanej knihy však zdôrazníme rozpad Rakúsko-Uhorska a vznik 1. Československej republiky. Obyvatelia Stropkova sa tak po roku 1918 stali integrálnou súčasťou nového štátu, čím sa skončila 800. ročná história mesta v područí Uhorského kráľovstva. Začala sa tak nová etapa dejín, avšak žiaľ, nebola iba mierová.

Deviata kapitola sa venovala obci Bokša do roku 1918, ktorá je od roku 1964 mestskou časťou Stropkova. Dovtedy však prechádzala samostatným historickým vývojom, ktorý utváral identitu miestneho obyvateľstva a genia loci tejto územno-správnej jednotky. Peter Kónya sa v rámci tejto svojej poslednej kapitoly podrobne venoval Bokši už v období stredoveku, kedy bola súčasťou hradného panstva Makovica. História vzniku Bokše tak podľa autora súvisí s *„kolonizačnými aktivitami majiteľov panstva Makovica, ktorí sa snažili zveladiť svoje vlastnícke podiely vytvorením nových sídlisk na neobývanej pôde v blízkosti hranice s Poľskom.“* (s. 237).

Autor počas historickej analýzy ďalej prechádza do obdobia novoveku, kde z hľadiska metodológie zvolil rovnaký postup, ako pri meste Stropkov. To znamená, že čitatelia

sa môžu oboznámiť s komplexnými informáciami o hospodárskych, spoločenských, demografických i konfesijných pomeroch Bokše. Peter Kónya záverom poukazuje aj na vplyv Veľkej vojny na život obyvateľov obce, z ktorej sa mnohí muži stali súčasťou rakúsko-uhorskej armády. Nová historická etapa Bokše sa tak začala písať rovnako ako v prípade Stropkova, a to po skončení 1. svetovej vojny a vzniku samostatného Československa na troskách bývalej rakúsko-uhorskej monarchie.

Nasledujúcich 5 kapitol vypracoval autor Milan Belej, ktorý sa v ich rámci venoval mestu Stropkov od 30. rokov 20. storočia. V poradí 10. kapitole sa Milan Belej venoval historickej analýze mesta Stropkov v predmníchovskom Československu. Autor ponúka zaujímavé informácie, ktoré sa týkajú napríklad národnostného zloženia obyvateľstva, ale aj výsledkov parlamentných či župných volieb v Stropkove, čím vieme vysledovať spoločenské náklady tamojšieho elektorátu. Za pozornosť stoja aj informácie o sociálno-kultúrnom živote miestnych, a to v kontexte vtedajšieho ochotníckeho divadla, knižnice či futbalového družstva. Predmníchovské obdobie tak rozhodne patrilo medzi pokojnejšie éry v histórii mesta. Netrvalo to však dlho.

Už o pár rokov neskôr totiž Európu zasiahla vlna nacistického

imperializmu, ktorá okrem iného viedla k rozdeleniu 1. ČSR a vzniku Protektorátu Čechy a Morava, ako aj k vzniku satelitného útvaru v podruží Hitlerovho Nemecka – Slovenského štátu. Milan Belej sa tomuto obdobiu venuje v rámci 11. kapitoly, kde skúma, akým spôsobom mesto Stropkov prežívalo toto temné obdobie. Žiaľ, aj v tomto malom mestečku sme mohli badať prvky antisemitizmu, arizácie a prejavov podpory voči Nemecku, pričom výnimku netvorili ani transporty židov do koncentračných táborov. Holokaustu sa navyše nevyhli ani rómski spoluobčania. Blížiaci sa koniec II. svetovej vojny však priniesol aj svetlejšie stránky. Aj v Stropkove totiž pracovali partizánske skupiny, ktoré neskôr s podporou Červenej armády dokázali región oslobodiť od nacistických vojakov.

Obdobie II. svetovej vojny sme tak aj s historickou traumou prekonali. Po ňom nasledovalo relatívne krátke obdobie II. Československej republiky s ešte demokratickým slobodným režimom. A práve v poradí 12. kapitola popisuje mesto Stropkov v rokoch 1945 – 1948, ktoré sa stalo okresným sídlom. Milan Belej (s. 350) poukazuje napríklad na to, že v slobodných voľbách do Národného zhromaždenia v Stropkove zvíťazila Demokratická strana (66,4 %), pričom za ňou nasledovala nová, vzrástajúca sa politická sila

– Komunistická strana Slovenska (30,8 %). Okrem toho v tejto kapitole môžeme badať analýzu bežného života miestneho obyvateľstva, ktoré sa muselo vysporiadať predovšetkým so stratou mnohých ľudských životov, pričom svoje sily muselo vynaložiť na obnovu vojnou poškodeného mestečka.

Takzvaný Víťazný február 1948 radikálne zmenil politické povojnové pomery. Československo sa stalo súčasťou východného bloku, a teda „partnerským“ štátom Sovietskeho zväzu. Komunistická diktatúra uvrhla Československo do vyše 40-ročného väzenia, z ktorého sme sa vyslobodili až po Nežnej revolúcii v roku 1989. Autor Milan Belej sa tak odborne zamerail na postavenie Stropkova v týchto desaťročiach, ktoré nepochybne prispeli k budovaniu aj súčasnej identity tejto územno-správnej jednotky. Autor spočiatku poukazuje na začiatky budovania socializmu v Stropkove napríklad aj cez známe represie, ktoré sa nevyhli ani miestnym politikom z KSS, či „nepohodlným“ skupinám obyvateľstva. Okrem toho ale Milan Belej informuje čitateľov aj o bežnom živote Stropkovčanov, či o miestnej demografii. V ďalšej kapitole plynulo nadväzuje na obdobie diktatúry jednej strany a na z toho vyplývajúce spoločenské, hospodárske, demografické i politické pomery.

Posledná kapitola venujúca sa histórii mesta Stropkov nesie názov „*Sondy do politického a spoločensko-kultúrneho života Stropkova od roku 1990*“. V kontexte tohto dejiného obdobia zemplínskeho mes-tečka môžeme badať zaujímavosti o volebných výsledkoch do Sloven-skej národnej rady, ale znova aj o bežnom živote miestneho obyva-teľstva. Autor postupne prechádza až do prítomnosti a čitateľovi tak poskytne komplexný obraz o vývo-ji v modernej Slovenskej republike. Z nášho pohľadu ide o veľmi dôleži-tú kapitolu publikácie. V súčasnosti je totiž potrebné korektne študovať aj dejiny 90. rokov, ktoré dodnes formujú aj identitu nášho národa. Preto kvitujeme, že v tomto diele môžeme nájsť analýzu posledného desaťročia 20. storočia, ktoré bolo pretkané veľkými dejinami ovplyv-ňujúcimi život každého obyvateľa nielen Slovenska, ale aj Európy.

Záverečné tri kapitoly patrili autorovi Jaroslavovi Vencáľkovi. V rámci nich môžeme badať ana-lýzu hospodársko-výrobných čin-ností mesta Stropkov napríklad so zameraním na oblasť poľnohos-podárstva, chovu hospodárskych zvierat, výroby známeho miestne-ho medu či lesníctva. Práve v po-slednom menovanom odvetví vi-díme, podobne ako autor, veľký potenciál nielen pre tento región: „*Napriek tomu, že Stropkov nepatrí*

zatiaľ k významnejším turistickým destináciám, je zrejmé, že rekreačný potenciál tunajších lesných poras-tov zatiaľ čaká na svoje výraznejšie využitie.“ (s. 467).

V ďalšej časti publikácie môže-me badať analýzu sekundárnych hospodársko-výrobných činností mesta Stropkov so zameraním na technicko-priemyselný sektor, ďa-lej terciárne hospodársko-výrobné činnosti mesta so zameraním na menšie súkromné podniky, ktoré ale patria k dôležitým zamestná-vateľom a poskytovateľom služieb v Stropkove. Autor tak korektne a odborne analyzoval tie časti mes-ta, ktoré prispievajú k jeho ekono-mickému rozvoju.

V predposlednej kapitole kni-hy sa Jaroslav Vencálek tentokrát zamerail na hospodársko-nevý-robné činnosti mesta Stropkov, a to so zameraním na oblasť kultúry, školstva, športu a iných voľnočasových aktivít. Nepo-chybne ide podľa nášho názoru o rovnako dôležitú kapitolu, ako v prípade ekonomických sekto-rov. K spokojnému a šťastnému životu obyvateľstva totiž nestačí iba ekonomický kapitál, ale práve aj neekonomické zdroje. Čitateľ tak získa komplexné informácie o živote Stropkovčanov, a to na-príklad o františkánskej knižnici, základných a stredných školách, regionálnych novinách s názvom

Stropkovské zvesti, divadelných zoskupeniach akými sú ONDA-VA či NO-TAK, tradičných jarmokoch a v neposlednom rade o miestnych hudobno-folklórnych zoskupeniach, ktoré (tak ako v iných častiach Slovenska) sú neodmysliteľnou súčasťou našej národnej identity. Záverom kapitoly Jaroslav Vencálek poukazuje aj na zdravotníctvo s „nezastupiteľnou funkciou a významom pre garantovanie spokojného života obyvateľov.“ (s. 578).

Posledná kapitola publikácie nesie symbolický názov „*Genius loci a vzťahy mesta Stropkov s okolím*“. Prakticky všetky doposiaľ získané informácie, ktoré môže čitateľ nadobudnúť sú neodmysliteľnou súčasťou genia loci/genia regionis. História miesta, geografické súvislosti, konfesijné príslušnosti, ekonomické aj neekonomické väzby s obyvateľstvom, demografia, politika, kultúra, šport atď., tvoria jedinečnú lokálnu/regiónálnu identitu mestečka Stropkov.

Vnímať aktuálne problémy, ale aj pozitívne okolnosti miesta znamená poznať vyššie zmienené informácie a aj preto považujeme túto publikáciu za jedinečnú „*príručku*“ pre každý politický subjekt a politického predstaviteľa prijímajúceho rozhodnutia o danom meste/regióne. Ako uvádza aj sám Jaroslav Vencálek: „*pochopiť rytmus života*

a dokázať prepojiť následky a príčiny konkrétnych ľudských činností, znamená pokúsiť sa vnímať životné hodnoty ako niečo silné a natoľko významné a pritom veľmi často ťažko uchopiteľné, čo dokáže ľudí priviesť k tomu, aby zotrvali na danom mieste počas dlhej doby. Znamená to vnímať genius loci (regionis) daných miest a regiónov.“ (s. 582).

Poznanie toho-ktorého miesta má záverom nepochybne vplyv aj na interno-kohézne i externo-kohézne vzťahy. V prípade Stropkova ide o slovensko-poľsko-ukrajinské pohraničie, ktoré svojim špecifikom a pri aplikácii správnych rozhodnutí môže slúžiť ako pútavé turistické miesto, ktoré prinesie osoh aj miestnej ekonomike. Summa summarum, jednotlivé poznatky z tejto knihy považujeme za výbornú inšpiráciu aj pre iných autorov, ktorí majú ambíciu komplexne spoznať a sprostredkovať informácie o ďalších miestach a regiónoch nielen na Slovensku. Recenzované dielo tak vnímame mimoriadne pozitívne.

Multidisciplinarita sprostredkovaných informácií si nepochybne nájde mnohých čitateľov, ktorí o mestečku Stropkov nemusia mať ani základné informácie. Jednotliví autori a autorky im predostrú všetko potrebné na to, aby ucelene pochopili genia loci Stropkova a po prečítaní tejto publikácie ho budú

s určitostou vnímať v oveľa širších súvislostiach, ako tomu bolo doposiaľ.

Róbert Király

***Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo*, č. 1/2024, roč. 28.
Bratislava : Vojenský historický ústav v Bratislave,
ISSN1335-3314.**

Ročník 28 časopisu *Vojenská história*, ktorý sa venuje vojenskej histórii, múzejníctvu a archívniectvu, prináša viacero zaujímavých a hodnotných štúdií a dokumentov.

Štúdia Lucii Novákovej a Petra Roháča – *Využitie a likvidácia lesov a posvätných hájov v antickom vojenstve* sa zameriava na význam lesov v starovekých vojnách, kde lesy slúžili ako prekážky na blokovanie ciest alebo na tvorbu obliehacích objektov. Autori sa zaoberajú aj posvätnými hájmi a záhradami, ktoré boli občas obetované vo vojenských konfliktoch.

Vplyv Hlinkovej gardy v období 1938 – 1939, jej význam v autonómnom Slovensku a jej vzťah k československým vojenským orgánom analyzuje príspevok Oldřicha Plejsa – *Důstojníci pro Hlinkovu gardu*. Autori sa zameriavajú na výber dôstojníkov a ich úlohu v rámci tejto polovojskej organizácie.

V referáte Pavla Kreisingera – *Válečné osudy Františka Tunáka prináša príbeh Františka Tunáka, Slováka, ktorý bojoval v rámci francúzskej cudzineckej légie v Narviku v roku 1940* sa autor zameriava na jeho vojnové zážitky a sprístupňuje jeho cenné memoáre, ktoré majú historickú aj literárnu hodnotu.

Štúdia Miloslava Púčika – *Působení československého vojenského spravodajstva v Rakúsku* sa zameriava na obdobie studenej vojny. Rozoberá jeho úlohy v súvislosti s plánmi vojenskej agresie v rámci Varšavskej zmluvy.

Na analýzu pomníkov československých legionárov na Slovensku sa zameriava referát Juraja Babjáka – *K problematike pomníkov padlým československým legionárom na Slovensku*. Skúma ich počet, typy a význam v historickom kontexte vrátane problematiky pomníkov padlým v bojoch s Maďarskou republikou rád.

Autor Peter Chorvát sa v príspevku *Ešte k problematice použití tzv. dunajskej ponorky. Z důvěrného elaborátu plukovníka Josefa Klicperu o možnostiach použití ponorky na československom úseku Dunaja datovaného vo februári 1938* venuje analýze dokumentov týkajúcich sa plánov na použitie miniponorky na československom úseku Dunaja v roku 1938. Tieto dokumenty poskytujú cenný pohľad na vojenské

stratégie pred vypuknutím druhej svetovej vojny.

Katarína Mináriková v štúdiu *Projekt „Svet si pamätá“ a vytvorenie Databázy padlých vojakov z obdobia prvej svetovej vojny (1914 – 1918)* popisuje vznik a realizáciu projektu „Svet si pamätá“, ktorý vedie k vytvoreniu online databázy padlých vojakov z prvej svetovej vojny. Projekt sa realizoval v spolupráci s Kanadským vojnovým múzeom a priniesol digitalizáciu vojenských matrik.

Tento ročník časopisu prináša rôzne perspektívy na vojenskú históriu, vojenské archívniectvo a múzejníctvo, pričom ponúka množstvo nových historických výskumov a dokumentov, ktoré obohacujú naše poznanie o vojenských a historických udalostiach.

Klaudia Sokolová

KONEČNÝ, Martin. *Boje v Karpatoch 1915. Nemecká Južná armáda a Beskydský zbor*. Košice : Martin Konečný, 2024. 276 s. ISBN 978-80-570-5192-3.

V slovenskej historiografii narastá počet i kvalita publikácií venovaných vojenským dejinám a popri parciálnych štúdiách vzrastá aj počet monograficky spracovaných tém. O tému prvej a druhej svetovej vojny je tradične prejavovaný

najväčší záujem, a to tak zo strany autorov, ako aj percipientov – čitateľov. Publikácie s touto tematikou zaplňajú nielen edičné portfólio akademických a im príbuzných pamäťových inštitúcií, ale sú aj neodmysliteľnou súčasťou vitrín komerčných kníhkupectiev. Je potešiteľné, že popularizácia vojnových tém nie je doménou len zahraničných autorov a vydavateľstiev, ale že aj na Slovensku vznikajú kvalitné popularizačné diela. K takýmto sa radí aj najnovšia monografia historika a súkromného zberateľa Mgr. Martina Konečného, PhD. s názvom *Boje v Karpatoch 1915. Nemecká armáda a Beskydský zbor*.

Autor sa téme karpatských vojenských operácií v rokoch 1914 a 1915 venuje už niekoľko rokov, pričom k téme publikoval okrem štúdií aj jednu monografiu. Najnovšia publikácia je druhým vydaním tohto monografického diela, pričom je doplnená nielen o nové poznatky o pobyte a vojnových akciách nemeckej armády v sledovanej oblasti, ale aj o obrazový materiál prevažne zo súkromných zbierok, ktorý dotiaľ nebol publikovaný.

Nosnou témou diela je opis, vysvetlenie priebehu zapojenia sa tzv. nemeckej Južnej armády do bojov v Karpatoch v roku 1915. Následne sa autor v dvoch hlavných kapitolách podrobne venuje objasneniu vojnových operácií tejto armády

a Beskydského zboru na Slovensku. Čitateľ sa tak má možnosť dozvedieť viac najmä o bojoch o pevnosť Przemysl, o ofenzíve nemeckej a rakúsko-uhorskej armády v pohorí Zwinin a napokon je pozornosť venovaná tzv. veľkonočnej bitke, do ktorej sa zapojili vojaci Beskydského zboru. Autor nezachádza do najmenších detailov, ale prehľadným spôsobom identifikuje jednotlivé divízie a ich časti, bojujúce v daných operáciách, opisuje spôsob boja a použité strelné zbrane. Je vidieť, že autor má premyslenú metodológiu pri prezentovaní bojov, ktorej hlavným cieľom je prehľadnosť a pútavosť.

Dielo sa zameriava na laického čitateľa, o čom svedčí aj absencia poznámkového aparátu, autor však dáva do pozornosti zahraničnú literatúru, ktorá poznatky problematiky rozširuje. Cieľom autora nie je len vysvetliť priebeh bojov, ale čiastočne aj vtiahnuť čitateľa do ťažkej atmosféry života vojakov aj civilistov v danom geopolitickom priestore. Text obzvlášť zaujme priaznivcov regionálnej histórie, ktorí nájdu mnoho zaujímavých informácií o živote miestnych na podklade vojenských kroník a denníkov.

Text je sprevádzaný početným obrazovým materiálom pozostávajúcim najmä z dobových fotografií, pohľadníc a máp. Prínosom je aj autorova snaha komentovať v texte

použité obrázky a dávať ich do súvisu s priebehom bojov.

Záverečná časť publikácie predstavuje akýsi album artefaktov pochádzajúcich zo súkromných zbierok, ktoré sa po nemeckej armáde zachovali na našom území. V tejto časti má čitateľ možnosť dozvedieť sa mnoho zaujímavých informácií o výstroji nemeckých vojakov, a tiež o jej výzdobe. Podrobnejšie sa autor venuje napríklad nemeckým prilbám tzv. Pickelhaube.

Publikácia vyšla pri príležitosti pripomenutia si 110. výročia vypuknutia 1. svetovej vojny. Popularizačná štylizácia textu, ako aj celkové vyhotovenie ju predurčujú na šírenie poznatkov v radoch záujemcov o vojnovú problematiku.

Mariana Čentéšová

**ŠVORC, Peter – KOVAL,
Peter (eds.). *Cirkvi a periférie
Československa v prvej
polovici 20. storočia. Prešov
: Vydavateľstvo Prešovskej
univerzity, 2024.
ISBN 978-80-555-3274-5.***

V dňoch 24. a 25. októbra 2023 sa na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia, ktorú organizovali Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, Slovenská historická

spoločnosť pri SAV a Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov. Konferencia nadviazala na predchádzajúce dve konferencie, ktoré sa zameriavali na politické a etnické problémy v okrajových oblastiach Československa. Tretia konferencia a jej zborník štúdií sa sústredili na konfesijné otázky, konkrétne na reakcie rôznych cirkví (rímskokatolíckej, gréckokatolíckej, evanjelickej a. v., pravoslávnej a kalvínskej) na vznik Československa a ich prispôsobenie sa novej štátnej realite.

Ako editor zborníka, profesor Peter Švorc, píše v úvode, vytvorenie nových hraníc po vzniku Československa narušilo dlhoročné konfesijné zväzky a reorganizovalo cirkevné štruktúry, čo spôsobilo problémy ako v katolíckej, tak aj v evanjelickej a gréckokatolíckej cirkvi. Cirkev zohrávala tiež dôležitú úlohu v národnostných a politických zápasoch, pričom kňazi s cirkevným vzdelaním sa často stávali aktívnymi obhajcami záujmov svojich etnických komunít. Tieto konflikty a národnostné spory sa premietali do každodenného života v okrajových oblastiach.

Zborník štúdií z konferencie ponúka množstvo zaujímavých tém. Príspevok Karla W. Schwarza sa zaoberá nábožensko-politickým vývojom v prvej Československej republike, pričom sa zameriava

na ústavný rámec vzťahov medzi cirkvami a štátom. Autor vysvetľuje, že prvý prezident Masaryk vnímal odluku cirkvi od štátu ako kľúčový princíp, inšpirovaný modelom USA, avšak tento návrh nezískal podporu v parlamente. Príspevok analyzuje aj Masarykov konfesijný výber protestantizmu a vznik nových etnicky samostatných protestantských cirkví v Československu. Na Slovensku sa problém sekularizmu riešil ťažšie, s dôrazom na národnostné a konfesijné rozdiely medzi Slovákmi, Maďarmi a Nemcami. Významnú pozornosť si zaslúžila reorganizácia protestantských cirkví, najmä evanjelických a kalvínskych, ktoré čelili ťažkostiam pri integrácii do nového štátneho zriadenia. Príspevok tiež reflektuje politické a kultúrne vplyvy, ktoré formovali postoj protestantských cirkví k štátu v období medzi monarchiou, demokratickou republikou a autoritárskym režimom.

Príspevok Nadeždy Jurčišinovej sa zaoberá spoluprácou medzi martinským národovcom Andrejom Halašom a katolíckym kňazom Štefanom Mišíkom, ktorý pôsobil v spišskej obci Hnilec. Andrej Halaš, významná osobnosť slovenského národného a kultúrneho života v Turčianskom Svätom Martine, udržiaval intenzívne písomné kontakty s národnými aktivistami

z rôznych regiónov Slovenska. Najvýraznejšia bola jeho spolupráca s Mišíkom, ktorý pôsobil na okraji slovenského národného hnutia v menej rozvinutej oblasti. Tieto kontakty ilustrujú spoluprácu medzi národnými predstaviteľmi z centrálnych a periférnych častí Slovenska, čím sa zdôrazňuje význam šírenia národného povedomia aj v odľahlejších regiónoch.

Príspevok Petra Švorca sa zameriava na gréckokatolíckeho kňaza a historika Nikolaja Beskida, ktorý reagoval na sklamanie Rusínov po vzniku Československej republiky a nerealizovaní autonómie pre Podkarpatskú Rus. Beskid vo svojich historických prácach obhajoval historické právo Rusínov na vlastný štát alebo aspoň autonómiu, ktorú im garantovala Saint-Germainská zmluva z roku 1919 a Ústava Československej republiky z roku 1920. Jeho interpretácie dejín Rusínov zohrali významnú úlohu v politickej aktivite rusínskych lídrov v medzivojnovom období, ktorí požadovali úpravu hranice medzi Podkarpatskou Rusou a Slovenskom a zavedenie reálnej rusínskej samosprávy.

Príspevok Jána Džujka sa zaoberá náboženskou tlačou na východnom Slovensku v rokoch 1939 až 1945, keď vznik Slovenského štátu výrazne ovplyvnil štruktúru a počet vydávaných periodík. Napriek poklesu počtu tlačенých periodík

si náboženská tlač zachovala svoje postavenie.

Autori referátov zborníka sa venujú rôznym aspektom náboženských a politických vzťahov, ako aj reakciám cirkví na nové štátne usporiadanie. Okrem analýz ústavných zmien a vplyvov na cirkevné štruktúry, pokrývajú príspevky aj významné osobnosti a ich prínos k národnému hnutiu, ako aj historické interpretácie, ktoré ovplyvnili politickú aktivitu národnostných a cirkevných komunít. Zborník tak ponúka bohatý materiál na hlbšie pochopenie náboženských, politických a národnostných dynamík v Československu.

Klaudia Sokolová

KÓNYOVÁ, Annamária (ed.).
Zlomové udalosti v dejinách
strednej Európy v ranom novoveku. Prešov 2023.
ISBN 978-80-555-3249-3. 316 s.

V roku 2023 vyšiel vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity konferenčný zborník s názvom *Zlomové udalosti v dejinách strednej Európy v ranom novoveku*, ktorého editorkou je riaditeľka Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej Univerzity Annamária Kónyová. Zborník pozostáva z 3 tematických okruhov – *významné vojenské a politické udalosti; náboženský vývin*

strednej Európy a osobnosti a ich vplyv na dejiny strednej Európy v ranom novoveku. Nachádzajú sa v ňom príspevky autorov pochádzajúcich zo Slovenska, Maďarska, Česka a Turecka.

V prvom tematickom okruhu nájdeme štúdiu historika Imricha Nagya, ktorý spracoval tému *Tradícia bitky pri Moháči podľa uhorskej humanistickej historiografie* (s. 8). Ďalej je to príspevok *Az oszmán források narrációja a mohácsi csatáról* (Rozprávanie osmanských zdrojov o bitke pri Moháči) historika Buraka Akina (s. 27). Historička Judit Balogh sa vo svojej štúdii venovala téme *Erdélyi fejedelemség a kora újkori európában*, rozpracovala v nej problematiku Sedmohradskeho kniežatstva v ranom novoveku v európskom priestore (s. 39). Ďalším je príspevok *Co nám Vilém Slavata ve svých pamětech zatajil aneb jiné souvislosti pražské defenestrace v roce 1618* historika Petra Vorla (s. 60). Táto tematická oblasť je zakončená príspevkom historika Petra Kónyu, ktorý spracoval tému *Protihabsburské povstania v Uhorsku* (s. 89).

Druhý tematický okruh začína štúdiou editorky tohto zborníka historičky Annamárie Kónyovej, ktorá sa venovala téme *Fenomén druhej reformácie v strednej Európe v 16. – 17. storočí – komparácia* (s. 126). Ďalšou autorkou je historička

Monika Bizoňová, ktorá spracovala tému *Tridentský koncil a jeho odraz v strednej Európe* (s. 169). Teológ Peter Šturák, venujúci sa cirkevným dejinám, prispel do zborníka štúdiou s názvom *Mukačevský biskup Juraj Gabriel Blažovský (1705 – 1742) a jeho miesto v dejinách Mukačevskej eparchie* (s. 184). Historička Lucia Šteflová spracovala tému *Tolerančný patent vo svetle zápisníc kanonických vizitácií* (s. 197). Táto tematická oblasť je zakončená príspevkom Klaudie Sokolovej, doktorandky na Inštitúte histórie, ktorá sa venovala téme *Vplyv uhorských palatínov v procese reformácie a rekatolizácie* (s. 215).

V poslednom tematickom okruhu sa nachádzajú štúdie Andrey Ferencovej, doktorandky na Inštitúte histórie, ktorá spracovala tému *Rola poľskej princeznej Izabely Jagellovskej počas uhorsko-osmanských bojov* (s. 232). Historik Ivan Mrva sa vo svojej štúdii venoval téme *Osvietenský absolutizmus a jeho dôsledky na spoločenský, národnostný a kultúrny vývin v Uhorsku* (s. 247). Ďalším príspevkom je štúdia pedagóga Eduarda Lukáča, ktorý sa zaoberá aj dejinami školstva a spracoval tému *Ján Ámos Komenský a jeho podnety pre rozvoj školstva a pedagogiky v ranom novoveku – vybrané príklady z dnešného územia Slovenska* (s. 282). Posledným príspevkom v tomto tematickom okruhu je štú-

dia historika Martina Javora, ktorý sa venoval téme *Slobodomurársky patent Jozefa II. z roku 1785 a jeho vplyv na dejiny hnutia v 18. storočí* (s. 297).

Zborník ponúka mnoho zaujímavých a podnetných príspevkov, ktoré čitateľovi prehľbia poznatky týkajúce sa zlomových dejinných udalostí v ranonovovekom stredoeurópskom priestore a budú ho nabádať k ďalšiemu štúdiu týchto problematík.

Andrea Ferencová

ČERNÝ, Karel. *Mor 1480 – 1730. Epidémie v lekárskejších traktátoch raného novoveku.* Praha : Karolinum, 2020. ISBN 321298564.

Keď autor začínal výskum k problematike morových spisov, nemal najmenšie tušenie, akú širokú tému tým otvára – uvádza v úvode publikácie *Mor 1480 – 1730. Epidémie v lekárskejších traktátoch raného novoveku*. Postupne nachádzal nové a nové aspekty historickej epidemiológie, ktorá bola s ostatnými odbormi medicíny prepojená oveľa viac, než by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Stále má pocit, že štúdiá, ktorú predkladá, je iba úvodom k ďalšiemu výskumu. Spočiatku pristupoval k dejinám moru ako k dejinám bak-

térie *Yersinia pestis* a jej interakcie s ľudskou spoločnosťou. V istom zmysle je to pravda, ako sám uvádza, ale túto časť dejín moru musia študovať predovšetkým bádatelia z novo vznikajúceho odboru paleomikrobiológie. Historické prameňe hovoria o „more“, ale poskytujú podklady hlavne k sociokultúrnej konštrukcii pojmu „mor“, nie k biomedicínskym dejinám choroby. Autori týchto diel často pochybovali, či ich definícia najzávažnejšej infekčnej choroby tej doby odráža jedno konkrétne ochorenie, alebo či ide skôr o generické označenie pre všetky nákazlivé choroby s vysokou úmrtnosťou.

Štúdium historických lekárskejších prameňov viedlo autora k presvedčeniu, že je potrebné rozlišovať medzi bio-históriou, ktorá spadá do kompetencie prírodovedcov a opiera sa o najmodernejší vývoj v oblasti genetiky, a klasickou históriou, ktorá sa zaoberá dejinami medicíny ako sociokultúrnym javom. Oba smery výskumu sú rovnako dôležité, no prvý z nich zažíva v posledných dvoch desaťročiach veľký rozmach. Tento vývoj možno popísať ako nové rozhraničenie pôvodne jednoliateho priestoru dejín medicíny, ktorý sa doteraz chápal hlavne ako humanitná disciplína. Lekári majú teraz väčšiu príležitosť použiť svoju odbornosť v historickom kontexte, čo je dôležité v čase

globalizovaných pandémieí a bioterorizmu.

Autor upozorňuje, že tieto rozdelené dejiny medicíny sú do istej miery ilúziou, pretože existuje spoločný priestor, kde sa oba prístupy prelínajú a dopĺňajú. Napriek tomu intuitívny prístup k historicko-medicínskym témam často obsahuje chyby, či už ide o nesprávne kategorizovanie zdravia a choroby, alebo o preberanie historických opisov s biomedicínskou relevanciou.

Autor následne stručne prerozpráva, čo o more hovoria dnešné učebnice epidemiológie a opisuje súčasný stav znalostí o dejinách morových epidémií, kde došlo k búrlivému vývoju. Ďalšia časť knihy sa venuje moru v akademickej literatúre raného novoveku, opisuje pramene, citačné authority a vedecké spory 16. a 17. storočia. Zvyšok knihy je rozdelený podľa spôsobu, akým lekári v minulosti delili svoje protimorové traktáty: na teóriu, prevenciu a terapiu. Kniha opisuje, ako sa lekári v minulosti snažili čeliť moru a nájsť akúkoľvek ochranu proti čiernej smrti, čo poskytuje cenné svedectvo o vývoji lekárskeho myslenia.

V dejinách moru je nevyhnutné rozlišovať medzi rôznymi témami, ktoré sú často len voľne prepojené. Táto štúdia sa primárne zameriava na to, ako sa ranonovovekí lekári vyrovnávali s fenoménom nazý-

vaným „mor“. Patrí teda do dejín vzdelanosti, konkrétne do dejín epidemiologického, toxikologického, ekologického a podobného myslenia. Väčšinou sa však stretávame s prácami, ktoré opisujú rôzne morové epidémie minulosti, často vnímané ako masívne demografické krízy. Existujú tiež dejiny patogénu spôsobujúceho mor, baktérie *Yersinia pestis*. Všetky tieto smery výskumu spája jedno: slovo „mor“, ktoré sa v priebehu storočí stalo symbolom skazy a smrti.

Táto obsiahla odborná štúdia o more (504 strán) v akademickej literatúre raného novoveku má niekoľko cieľov, uvádza samotný autor. Zhrnul svoj pohľad na vývoj dejín lekárstva a identifikoval metodologické predpoklady. Zdôrazňuje, že v Čechách prebieha dobrý výskum dejín inštitúcií a histórie výučby, ale chýbajú analýzy obsahu akademickeho vzdelávania. Venuje sa aj starším obdobiam dejín medicíny, najmä prelomu v 18. storočí, keď sa zmenilo vnímanie histórie a jej úloha v prírodovedných štúdiách. Autor tiež popisuje pramene, ktoré ovplyvnili jeho závery, a poskytuje prehľad o štruktúre a obsahu ranonovovekej lekárskej literatúry. Zameriava sa na detaily a príklady, ktoré by mohli byť užitočné pre budúce komparatívne štúdie. Zdôrazňuje kontinuitu štruktúr a tém v lekárskej literatúre po celé dve a pol

storočia. Autor verí, že protimorové spisy sú interdisciplinárnym zdrojom informácií, ktoré presahujú dejiny moru. Snaží sa ukázať, že historické teórie majú hodnotu aj napriek ich nesúladu so súčasnými biomedicínskymi znalosťami. Argumentuje, že hodnotenie historických lekárskeho textov by malo byť kontextové a nie retrospektívne. Štúdia tiež analyzuje, ako lekári raného novoveku riešili mor vrátane preventívnych opatrení a liečby. Publikácia sa zaoberá premenami názorov na mor a vplyvom modernizmu a tradície na tieto názory. Napokon, autor zdôrazňuje potrebu interdisciplinárnej spolupráce medzi lekármi a historikmi.

Klaudia Sokolová

MAGOCSI, Paul Robert.
Karpatská Rus: historický
atlas. Prešov : Vydavateľstvo
Prešovskej univerzity v Prešove,
2022. 93, [1] s.
ISBN 978-80-555-2945-5.

Paul Robert Magocsi (1945 –) je americký profesor, historik a politológ, ktorý je známy aj v slovenskom a ukrajinskom prostredí. V roku 2013 mu Prešovská univerzita na Slovensku udelila titul doctor honoris causa. Systematicky sa venuje dejinám Rusínov, Ukrajiny,

je autorom viacerých odborných prác.

V aktuálnom prípade ide o publikáciu označenú ako historický atlas, ktorý má prezentovať dejiny Karpatskej Rusi. Ide v podstate o prvé slovenské vydanie, a to podľa anglického vydania *Carpathian Rus': A Historical Atlas*, ktoré vyšlo vo vydavateľstve University of Toronto Press v roku 2017. Publikácia má slúžiť ako doplnkový sprievodca k rozvíjajúcemu sa odboru karpatorusínskych štúdií (Úvod, s. 1). Je určená vysokoškolským študentom a laikom zaujímavým sa o karpatsko-rusínske dedičstvo, ktorí sa rozhodli študovať históriu a kultúru Karpatskej Rusi formou učebných kurzov či pre svoju vlastnú potrebu.

Na vydaní publikácie participovalo viac osôb z prostredia Prešovskej univerzity. Preklad textov z angličtiny zabezpečila Helena Čuriiová, Lenka Gogová, Jana Mačáková, Barbora Olejárová a Klaudia Valdmanová. Obsahovú kvalitu textov a zaradených mapových ukážok posúdil Peter Švorc a Volodymyr Fenych (ako recenzenti). Za mapy – ich výber a podobu zodpovedal samotný Paul Robert Magocsi. Pôvodne ich na publikovanie kreslili Byron Moldofsky a Mariange Boudry (Torontská univerzita), revidoval ich a farebne upravil John Beadle. Slovenskú verziu máp pri-

pravil Miloslav Michalko a Jana Michalková. Autor sem zaradil 34 máp, pokiaľ to bolo možné, radil ich chronologickým princípom. Majú prepojenie na dejinný kontext Karpatskej Rusi od 5. storočia až do súčasnosti (č. 33 Vojvodina, Srieň a Banát v súčasnosti; č. 34 Karpatská Rus v súčasnosti). Sú doplnené o sprievodné texty. Poskytujú informácie nielen k historickým (v priestore strednej Európy, Uhorska, Rakúsko-Uhorska), geografickým, ale aj kultúrnym, politickým, cirkevným a etnografickým kontextom. Dokonca tu nachádzame mapu archeologických nálezov (č.

4., Archeologické lokality Horného Potisia a v lemkovských regiónoch), mimoeurópske prostredie prezentuje napríklad mapa Karpatorusínske komunity v Spojených štátoch amerických (č. 20).

Ak by čitateľa zaujala niektorá téma viac, autor dáva do pozornosti ďalšiu svoju publikáciu Chrbtom k horám... (Prešov 2016), v ktorej záujemca o problematiku získa potrebné informácie. Na konci publikácie sú radené použité kartografické zdroje (s. 79 – 81) a pre lepšiu orientáciu v atlase aj register (s. 82 – 93).

Marcela Domenová

ZOZNAM AUTOROV

prof. Dr. V. BALOGH Judit

Eszterházy Károly Katólikus Egyetem, Eger

Mgr. Andrea FERENCOVÁ

Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

prof. PhDr. Peter KÓNYA, PhD.

Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

PaedDr. Martin MOLNÁR

Zemplínske múzeum v Michalovciach

doc. PhDr. Ivan MRVA, CSc.

Fakulta humanitných vied Žilinskej univerzity v Žiline

Mgr. Klaudia SOKOLOVÁ

Inštitút histórie, Filozofická fakulta,

Prešovská univerzita v Prešove

Dr hab. prof. Władysław TABASZ

Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu

Michał WOJNAROWSKI

Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytet Komisji

Edukacji Narodowej w Krakowie

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES

č. 2/2024, roč. 24

Jazyková úprava:

Mgr. Lucia ŠTEFLOVÁ, PhD.

Anglické abstrakty:

autori a Ústav jazykových kompetencií CCKV,
Prešovská univerzita v Prešove

Šéfredaktorka:

Mgr. Lucia ŠTEFLOVÁ, PhD.

Pre

Inštitút histórie na Filozofickej fakulte
Prešovskej univerzity v Prešove

a

Centrum excelentnosti sociohistorického
a kultúrohistorického výskumu
Prešovskej univerzity v Prešove

Vydalo:

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity
17. novembra, 080 01 Prešov, IČO 17 070 775

Dátum vydania:

december 2024

Sadzba:

Marek SEDLÁK

ISSN 2989-3089 (online)

ISSN 1336-7528 (tlačené vydanie)

Evidenčné číslo MK SR: EV 227/23/EPP
EV 6135/23/PT

Informácie pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a príbuzných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, niektorom svetovom jazyku alebo v stredoeurópskom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdie a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a príbuzných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 30. júnu a druhého čísla vždy k 31. decembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdie a odborné články posudzujú dva nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Príspevky je možné zaslať elektronicky prípadne poslať poštou na CD:

elektronicky na adresu:

ahp@unipo.sk

poštou:

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Ul. 17. novembra 1

080 78 Prešov

Každý príspevok musí obsahovať: názov v slovenskom a anglickom jazyku, meno autora, pracovisko a stručné informácie o autorovi, abstrakt v cudzom jazyku (angličtina) – min. 5 – 7 riadkov, 5 – 6 kľúčových slov v anglickom jazyku. Každý príspevok (bez ohľadu na vedný odbor) musí mať poznámkový aparát pod čiarou a splňať nasledujúce požiadavky (písmo: Times New Roman, 12, zarovnanie na obe strany, poznámkový aparát pod čiarou). Autori sa zaväzujú, že odovzdajú na publikovanie redakcii AHP originálny, pôvodný text, dovtedy nepublikovaný, založený na vlastnom archívnom alebo pramennom výskume. Predloženie príspevku, ktorý bol už publikovaný inde (vrátane jazykovej mutácie) je považované za neetické. Výnimku tvorí prípad, ak bol príspevok výrazne prepracovaný alebo doplnený. V takom prípade je potrebné túto informáciu uviesť v poznámke, s konkrétnym označením, kde bol už pôvodný príspevok publikovaný. Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciamy. Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby citovania dokumentov:

1. Knihy/Monografie. Prvky popisu:

Autor. Názov: podnázov (nepovinný). Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.

Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusí uvádzať.

Príklad:

TIMKO, J. – SIEKEL. P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004, s. 104. (citovaná konkrétna strana)

TIMKO, J. – SIEKEL. P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s. (citovaná monografia s celkovým počtom strán)

2. Článok v časopise. Prvky popisu:

Autor. Názov. In *Názov zdrojového dokumentu* (noviny, časopisy). ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie:

Prvky popisu: Autor. Názov článku. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for „green works“ in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture*. Pavel Zedníček. Lednice : Mendel University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie:

Prvky popisu: Autor. Názov [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.

Príklad:

SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete:

<http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie):

Slovenský biografický slovník. II. zväzok E – J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

6. Odkaz na archívny dokument. Prvky popisu:

Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mikrofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu.

Príklad:

SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880 – 881, osobný spis G. Fritza. BArch Berlin, R 70 Slowakei/216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Čárskemu z 29. 9. 1939.

ISSN 1336-7528

9 771336 752000